

V A L S T S V A L O D A S K O M I S I J A
R A K S T I

---

1. SĒJUMS

LATVIEŠU
VALODA –
ROBEŽU
PAPLAŠINĀŠANA

10047

VALSTS VALODAS KOMISIJAS RAKSTI

1. SĒJUMS

LATVIEŠU VALODA – ROBEŽU PAPLAŠINĀŠANA

VALSTS VALODAS KOMISIJA
RĪGA 2005

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

0305015748

VVK Rakstu redakcija

Andrejs Veisbergs, Dr. hab. philol. (galvenais redaktors)

Māris Baltiņš, Dr. hab. med.

Daiga Joma, Dr. philol.

Jānis Valdmanis, Dr. hab. philol.

Korektors Ingrīda Pauniņa

© Valsts valodas komisija

ISBN- 9984-30-079-X

Saturs

Ievads	5
Juris Baldunčiks Neparasts daudzskaitlis mūsdienu zinātnes un izglītības valodā	6
Laimute Balode, Ojārs Bušs Dažas aktualitātes onomastikas terminoloģijā	13
Maija Brēde Tulkojuma caurspīdīgums	19
Džordžs Demetrius, Inguna Skadiņa, Heiki Keskustalo Uz dalītajiem pakalpojumiem balstīta starpvalodu dokumentu izguve, kategorizācija un navigācija	31
Ilze Dika Terminrades smaguma centra nobīde no Latvijas uz ES iestādēm	47
Ina Druviete Lingvistiskās identitātes daudzveidīgie aspekti	51
Kaspars Eihmanis Ķīniešu tekstus tulkojot	61
John E. Joseph The Co-imagining of Language and National Identity	65
Maija Kūle Valoda un vara: filosofiskais, kultūras un psiholoģiskais aspekts	75
Inta Rozenvalde Par rakstīšanas centru Latvijas augstskolā: sapnis un pamošanās	86
Inta Rozenvalde Par universālas virtuālas skaidrojošas vārdnīcas izveidi un tās pieejamību	93

Ilze Rūmniece

Par klasisko valodu elementiem mūsdienu latviešu
valodas vidē 100

Sandra Sebre, Ivars Austers

Identitātes un valodas attiecības attīstības un sociālajā
psiholoģijā 108

Jānis Sīlis

Tulkojumzinātne vai translatoloģija? 120

Valentīna Skujiņa

Termins – noturīgais un mainīgais 128

Valentīna Skujiņa, Ilze Ilziņa

Uzdevumi, kurus latviešu valodas terminoloģijai ir noteikusi Eiropas
Savienības “paplašināšanās austrumu virzienā” 136

Pēteris Ūdris

Dažu tulkošanas ābece jautājumu aktualizēšana 143

Jānis Valdmanis

Valoda, identitāte, komunikācija 171

Andrejs Vasiljevs, Jana Ķikāne, Raivis Skadiņš

Valodu tehnoloģiju izstrāde Baltijas valodām plaša izmantojuma
lietojumprogrammās 178

Andrejs Veisbergs

Tulkojumspiediens – guvums vai apdraudējums? 187

Gaida Zirdziņa

Tiesību aktu tulkotājs – vakar, šodien, rīt 202

IEVADVĀRDI

Valsts Prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas 2002. gadā dibinātā Valsts valodas komisija (VVK), veicot savu pamatuzdevumu – apzināt valsts valodas situāciju Latvijā un izstrādāt ieteikumus tās pozīciju stiprināšanai, ir regulāri organizējusi dažādas ievirzes seminārus un konferences. Tajās uzstājušies valodnieki, literāti, pedagogi, tulki un tulkotāji, komunikācijas un informācijas tehnoloģiju pārstāvji. Vairāku iepriekšējo gadu semināru materiāli publicēti speciālos konferenču krājumos. Taču latviešu valodas stāvokļa apzināšanu neveido tikai atsevišķu aspektu padziļināta izziņa speciālistu vidē. Valodas lingvistiskie, sociālie un politiskie aspekti saskaras un bieži vien pārklājas, un daudz kas tajos var šķist saistošs arī cilvēkiem, kam valodas jautājumi nav ikdienas darbs vai rūpe, atcerēsimies kaut vai nervozi sakāpinātās debates par *eiro*.

Tāpēc VVK sāk savu rakstu izdošanu.

Valsts valodas komisijas rakstu krājuma pirmajā sējumā apkopoti nolasīto referātu materiāli četrās 2004. gada konferencēs:

Valodas datortehnoloģijās – Baltijas perspektīva (21.–22.04.2004.),

Latviešu valoda un identitāte (24.09.2004.),

Latviešu valoda kā mērķvaloda (26.11.2004.),

Zinātnes valoda (10.12.2004.).

Lai gan konferences bija par dažādiem jautājumiem un to materiāliem ir gan zinātniska, gan populārzinātniska, gan arī polemiska ievirze, tos vieno tēmas aktualitāte un skats uz mūsdienų latviešu valodas attīstības problēmām.

Cerams, ka raksti sniegs daudz vielas pārdomām un rosinās lasītāju apsvērt latviešu valodas vietu un nozīmi mūsu tautas identitātes apziņā, iedziļināties tās pašreizējā stāvoklī un problēmās, kā arī domāt par valodas nākotnes izredzēm.

VVK priekšsēdētājs
Andrejs Veisbergs

Juris Baldunčiks

NEPARASTS DAUDZSKAITLIS MŪSDIENU ZINĀTNES UN IZGLĪTĪBAS VALODĀ

Zinātnes valodai ir cieša saikne ar izglītības (zinātnes un prakses) valodu, tāpēc pētījumā tās var aplūkot kopumā. Lai gan zinātnes valodai piemīt virkne stilistisku un citu īpatnību, tomēr tā nav izolēta no pārējiem literārās valodas paveidiem un būtiskiem procesiem vai pārmaiņām, kas skar visu valodu, piemēram, nereti notiek dažādu jomu un nozaru leksikas vai terminrades modeļu mijietekme, un dominējošā kontaktvaloda var aptvert visus stilus.

Vārdu krājuma un citu valodas struktūru attīstībā pamatā tiek izmantoti mantotie valodas resursi, taču liela nozīme var būt arī valodu kontaktiem un to izraisītajiem jauninājumiem. [Latviešu valodas attīstībā citu valodu ietekmei ir bijusi diezgan liela loma. Līdz 20. gadsimta beigām latviešu valoda ir piedzīvojusi vairākus svešu valodu un kultūru (galvenokārt somugru, senkrievu, lejasvācu, vācu, krievu) iespaida periodus.] Pēc neatkarības atgūšanas, it īpaši pēdējā desmitgadē, vērojama arvien plašāka un daudzveidīgāka angļu valodas ietekme. Protams, angļu valodas pieaugošā hegemonija nesaistās ar iekarošanu un angļu valodas lietotāju masveida ienākšanu Latvijā. Angļu valodas spēks meklējams īpašajā stāvoklī, kādu pasaulē ieņem anglofoniskās valstis, it īpaši ASV, globālajā izplatībā un starptautiskās saziņas funkcijās. [Proporcionāli daudz lielāka loma angļu valodas ietekmes vairošanā ir pašiem latviešiem, viņu nespējai pietiekami stingri nošķirt abas valodas, pārsteidzošai nevarībai saskatīt latviešu valodā jau esošus angļu valodas vienību ekvivalentus vai veidot atbilstošus tulkojumus.]

Pašlaik varam izšķirt vairākus angļu valodas ietekmes paveidus:

- 1) angļu valodas vārdu aizgūšanu,
- 2) tulkotāja viltus draugu skaita spēju pieaugumu, kā arī dažādu semantisko iezīmju burtisku pārņemšanu,
- 3) frazeoloģismu pārņemšanu,
- 4) gramatisko (morfoloģisko) iezīmju aizgūšanu,
- 5) latviešu valodai netipisku teikuma konstrukciju pārņemšanu,

- 6) dažāda veida svešiespraudumu samērā plašu lietojumu,
- 7) latviešu valodai neraksturīgu lielo burtu lietošanu,
- 8) nosaukumu neapzīmēšanu (ar pēdiņām vai kursīvu),
- 9) skaitļu un decimāldaļu netradicionālu pierakstu (piemēram, komata un punkta lietošanu pēc angļu valodas parauga).

Pirmie trīs ietekmju paveidi latviešu valodniecībā ir aplūkoti vairāku pētnieku (J. Baldunčika, A. Veisberga, I. Zaubergas u. c.) darbos, turpretī pārējie paveidi vēl nav pietiekami izpētīti.

Viena no pēdējo gadu īpatnībām ir samērā neparasts latviešu valodas daudzskaitļa lietojums, ko izraisījusi diezgan burtiska angļu valodas paraugu pārņemšana. Dažkārt daudzskaitļa lietojums ir apvienots ar zināmām pārmaiņām vārda semantikā, paretam varam runāt par tulkotāja viltus draugiem. Šajā rakstā tiek aplūkoti vārdi *aktivitātes*, *stratēģijas*, *kompetences*, *prasmes*, *inteliģences*, *politikas*, *ekonomikas*, *prakses*, *varas*, *kvalifikācijas*, *kvalitātes*, *efekti*, *reakcijas*, *komunikācijas*, *telekomunikācijas*, *konsekvences*.

Vārds *aktivitātes* (angļu *activities*) ir hronoloģiski pirmais (ienāca 20. gadsimta 80. gados) un ar plašāko lietojumu. Sākotnēji to lietoja sarunvalodā kādu nenopietnu darbību vai pasākumu apzīmēšanai. 90. gados, pastiprinoties angļu valodā publicētās pedagoģiskās literatūras ietekmei, šis vārds arvien biežāk tika lietots svešvalodu pasniedzēju, svešvalodu mācīšanas metodiķu profesionālajā leksikā dažādu mācību stundas darbību apzīmēšanai (jānorāda, ka angļu valodas pasniedzēju runā bieži dzirdami tikai viņiem raksturīgi ar pedagoģiju un valodniecību saistīti angļu termini). Ļoti drīz šo vārdu sāka lietot studenti, ne vien daudzskaitļa, bet arī vienskaitļa formā – aktivitāte “atsevišķa mācību darbība, piemēram, klausīšanās, jauno vārdu izskaidrošana u. tml.”. Pēdējos gados vārds *aktivitātes* sastopams arī ne vienā vien bakalaura un kvalifikācijas darba nosaukumā, lai gan dažkārt latviešu tulkojumā bez tā var iztikt, sal. “..role play activities” – “..lomu spēles..”. Diemžēl šis aizguvums iekļauts arī 1999. gada “Svešvārdu vārdnīcā” bez kādām stilistiskām norādēm. Vārds *aktivitātes* ir kļuvis ļoti populārs, taču vairumā gadījumu tā lietojums ir burtisks tulkojums no angļu valodas vai, kā norādījis J. Cibuļs, latviešu angliskotās lingvistiskās domāšanas rezultāts. Tas nopietni apdraud latviešu vārdu *darbība*, *nodarbošanās*, *pasākumi* u. c. lietojumu.

Līdz 90. gadu sākumam aizguvumu **stratēģija** lietoja, lai apzīmētu ļoti svarīgus un ietilpīgus jēdzienus: militārzinātnes nozari, bruņoto spēku vai visas valsts pamatnostādnes aizsardzībai vai karam, plānu un darbības principus, kas vērsti uz kāda nozīmīga mērķa sasniegšanu. Saskare ar pedagoģisko literatūru angļu valodā sekmēja šā vārda it kā atkārtotu aizgūšanu ar nozīmi “metode, veids, paņēmieni”, piemēram, mācot lasīšanu, varam izmantot vairākas stratēģijas. Ļoti izplatīts šis daudzskaitlis ir tirgvedībā, piemēram, pārdošanas stratēģijas, pozicionēšanās stratēģijas. Šādam vārda *stratēģija(s)* lietojumam nav objektīva attaisnojuma, tas vienkārši ir burtisks, nepārdomāts pārcēlums no angļu valodas. Pēdējā laikā vārds *stratēģija* tiek lietots arī attīstības plāna vai attīstības koncepcijas vietā, piemēram, valsts stratēģijas “Pilsoniskās sabiedrības attīstības veicināšana Latvijā” izstrāde. Šo jauno tendenci, kā arī citus no angļu valodas burtiski pārņemtus vārdus un vārdu nozīmes labi ilustrē “Jelgavas pilsētas attīstības stratēģija 2004–2010”.

1.1. Stratēģijas misija.

Jelgavas pilsētas attīstības stratēģijas mērķis – sniegt ilgtermiņa kontekstu teritorijas attīstības aktivitātēm un integrēt visu pieejamo resursu izmantošanu. Stratēģija ir vispārīga rakstura attīstības plānošanas dokuments, kas rāda nākotnes vīziju un dod pamatu kvalitatīvai, uz partnerattiecībām balstītai lemšanai un rīcībai. (..) Pasaule nemitīgi mainās, tādēļ neviena sabiedrība nevar saglabāt savu *status quo*. Ja tā neveic pasākumus, lai attīstītos, tā atpaliek no citām sabiedrībām – tām, kas progresē. Modernās sabiedrības, kas lieto stratēģisko plānošanu, var kontrolēt savu nākotni, savukārt tā, kas to nedara, spēj tikai reaģēt uz mūžīgi mainīgo vidi.

Grūti pārvarēt kārdinājumu salīdzināt šo “stratēģiju” ar pagājušo sociālistisko laiku piecgažu plānu ievadaļām, taču šeit skaidri redzama arī jaunā, no Eiropas gūtā iedvesma.

Līdzīga “jaunattīstība” ir vārdam **kompetence** “plašas zināšanas, lietpratība kādā jomā, jautājumā, jautājumu kopumā”. Angļu valodas vārda *competence* ietekmē ir radīts zināms juceklis starp semantiskajiem mikrolaukiem “kompetence” un “prasme”, jo angļu vārdam ir nozīmju kopa “prasme, māka; spēja; zināšanas”. Apjomīgā

darba “Eiropas kopējais valodu ietvars” atrodam 22 kompetences un daudzas prasmes. Īsti nav skaidrs, vai šāds terminoloģiskais risinājums atbilst latviešu valodas tradīcijai. Bez tam vārdu **prasmē** šobrīd reti lieto ierastajā vienskaitlī, piemēram, lasītprasmē, rakstītprasmē vai komunikācijas prasme. Visos šajos gadījumos tagad dominē daudzskaitlis (pēc angļu vārda *skills* parauga). Zīmīgs ir “Eiropas *Curriculum vitae* formāts”, kurā atrodam iedaļas: personīgās prasmes un kompetences, sociālās prasmes un kompetences, organizatoriskās prasmes un kompetences, tehniskās prasmes un kompetences, mākslinieciskās prasmes un kompetences, citas prasmes un kompetences. Pārmaiņas vienskaitļa un daudzskaitļa lietojumā diezgan labi ilustrē arī LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes bakalauru, kvalifikācijas un maģistra darbu nosaukumi, īpaši aktīvi daudzskaitļa lietošanā bijuši svešvalodu speciālisti. Taču 2000. gadā izdotā “Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca” sniedz dažādo prasmju apzīmējumus vienskaitlī, arī Naturalizācijas pārvalde 2004. gadā izdevusi “Valodas prasmes pārbaudes terminu vārdnīcu”. Pedagoģijas un citu nozaru pārstāvjiem vajadzētu izvērtēt vārdu *kompetence* un *prasmē* semantiskās robežas, skaitļa izvēli un vienoties par konsekvenci terminu lietojumā.

Pēdējos gados jāsastopas arī ar neparastu vārda **inteliģence** lietojumu. Intelektā vai intelektuālo spēju nozīmē šis aizgūvums uzskatāms par angļu-latviešu tulkotāja viltus draugu. Gan vienskaitļa, gan daudzskaitļa formā (piemēram, septiņas inteliģences) tas sastopams svešvalodu, it īpaši angļu valodas, studentu runā un darbos. Interesanti, ka 2001. gadā viena un tā pati studente kvalifikācijas darba nosaukumā lietoja vārdkopu *emocionālā inteliģence*, bet bakalaura darba nosaukumā – *emocionālais intelekts*. Diemžēl pat “Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīcā” ir zināms sajukums vārdu *intelekts* un *inteliģence* izšķiršanā, arī šo terminu angļu tulkojums nav īsti precīzs. Šādi un tamlīdzīgi gadījumi liek secināt, ka šobrīd ir ļoti nepieciešama angļu-latviešu viltus draugu vārdnīca, kas studentiem un mācītspēkiem, kā arī daudziem citiem cilvēkiem ļautu veiksmīgāk pārvarēt arvien pieaugošo angļu valodas spiedienu.

Mācību literatūrā, analītiskajos rakstos un ziņās tiek lietota daudzskaitļa forma **ekonomikas**, piemēram, pasaules divas lielākās ekonomikas. Šāds lietojums ir pārņemts no angļu valodas un var tikt uzskatīts par vārdkopas *valsts ekonomika* saīsinājumu. “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” citēto piemēru: “..galvenais uzdevums ir iepazīstināt skolēnus ar aizrobežu ievērojamāko valstu ekonomiku” var uzskatīt par tradicionālu lietojumu. Šodien jau par diezgan parastu varētu uzskatīt variantu: “..iepazīstināt skolēnus ar ievērojamākajām ekonomikām”. Vai šāds lietojums uzskatāms par pieņemamu rakstu valodā un zinātniskā stilā ir diskutējams jautājums.

Aizguvums **politika** tiek paretam lietots daudzskaitlī angļu valodas vārda *policies* ietekmē. Šādus gadījumus gandrīz vienmēr var uzskatīt par tulkotāja viltus drauga pārņemšanu, jo konteksts prasa citu vārdu: kurss, līnija, orientēšanās (uz), nostāja, stratēģija, metodika, noteikumi u. c.

Līdzīgi ir ar aizguvumu **prakse**, kura lietojumu daudzskaitlī ietekmē angļu vārds *practices*. Visbiežāk pareizākais tulkojums būtu [parastā] *prakse* vai [parastā] *kārtība*, taču zināmos kontekstos varētu būt arī *paradums* (*paradumi*), *darījumi* vai *līdzekļi*.

Latviešu vārda **vara** daudzskaitļa forma ar nozīmi “pilnvaras; tiesības” paretam sastopama tiesību zinātnieku apcerējumos par Eiropas Savienības konstitucionālo līgumu un šīs valstu savienības nākotni, piemēram, “..valsts daļēji deleģē savas suverēnās varas..”. Šāds lietojums, šķiet, kvalificējams kā tulkotāja viltusdraugs (angļu vārda *powers* burtisks tulkojums). Varbūt daudzi vēl atceras, ka raidstacijā “Amerikas balss” angļu *powers* (“lielvalstis”) tika sauktas par *lielvarām*.

Pēdējā laikā akadēmiskā vidē bieži vien tiek lietota daudzskaitļa forma **kvalifikācijas** (sal. angļu *qualifications*). Arī šis vārds ir burtisks pārcēlums no angļu valodas, un nav nekāda pamata mainīt tradicionālo vienskaitļa formu, lai izteiktu nozīmi “sagatavotība un atbilstība noteiktām specialitātes vai profesijas prasībām”.

Latviešu valodā neparasta nozīme “cilvēka īpašības, īpašību kopums vai spējas” tiek piešķirta vārdam **kvalitātes**. Šāds lietojums reģistrēts, runājot par darba intervijā liekamo uzsvaru uz cilvēka pozitīvajām īpašībām un spējām. Arī šis “jauninājums” kvalificējams kā burtisks pārcēlums no angļu valodas.

Vārda **efekts** daudzskaitļa forma dažos savienojumos lietota jau samērā sen, piemēram, gaismas efekti, skaņu efekti. Angļu valodā daudzskaitļa formu *effects* lieto biežāk un ar plašāku nozīmju gammu. Pēdējā laikā angļu vārdam raksturīgās iezīmes tiek pārņemtas arī latviešu valodā, piemēram, “..elektromagnētiskā lauka iedarbības efekti uz veselību..”; “..novēroti preparāta blakus efekti..”; “..nātrija oksibutirāts, tā efekti, pielietošana...” Dažos gadījumos latviešu valodā pareizāka būtu tradicionālā vienskaitļa forma, citos kontekstos angļu vārda precīzāks tulkojums ir *iedarbība, ietekme, rezultāts, sekas* u. tml.

Arī vārda **reakcija** daudzskaitļa forma dažkārt nešķiet pamatota. Nevaram izslēgt iespēju, ka atbilstošā angļu vārda lietojums daudzskaitlī ietekmē latviešu vārda skaitļa izvēli.

Samērā bieži jāstāpjas ar netradicionālu vārda **komunikācija** daudzskaitļa formu, kad runa ir par saziņas vai sakaru procesu (vai sfēru). Šajā nozīmē latviešu valodā lietojama tikai vienskaitļa forma. Angļu valodā izplatītas paralēlformas (*communication* un *communications*), taču arī otrā forma izsaka vienskaitli un prasa darbības vārda vienskaitļa formu. Līdzīgi lietojam arī vārdu *telekomunikācija*. Jāatceras, ka latviešu valodā ir vārds *sakari* (*telesakari*), kas diezgan daudzos gadījumos būtu pareizāka izvēle, piemēram, tulkojot angļu *ministry of transport and communications* kā *transporta un sakaru ministrija* (Latvijā šādu resoru saucam par *satiksmes ministriju*).

Tipisks tulkotāja viltus draugs ir vārds **konsekvences** ar nozīmi “sekas”. Šeit pat nevaram runāt par latviešu valodā sen lietotā vārda *konsekvence* “rīcības principu un kritēriju nemainīgums” neparastu daudzskaitli. Angļu vārda *consequences* nozīme ir pietiekami atšķirīga, lai šādu lietojumu (piemēram, “..incidentam būs nopietnas konsekvences”) kvalificētu kā burtisku pārcēlumu.

Aplūkotie netradicionālas daudzskaitļa formas gadījumi liecina par valodu kontaktu intensitāti. Angļu valodas daudzveidīgo ietekmi sekmē samērā plašu iedzīvotāju grupu (piemēram, nozaru speciālistu, zinātnieku, mācībspēku, studentu) saskarsme ar angļu valodu: cilvēki regulāri lasa un iedziļinās angļu valodā rakstītos tekstos, angļu valodas vienības un to lietojums nostiprinās apziņā (dažkārt labāk nekā latviešu valodas tradicionālais vārdu un formu lietojums) un dzimtās valodas vājo zināšanu, nevērības vai citu faktoru ietekmē tiek burtiski pārcelti savā valodā. Tādēļ nepieciešami jauni kontrastīvie pētījumi un mūsdienu situācijai atbilstošas mācību grāmatas, palīgļīdzekļi un vārdnīcas.

Laimute Balode, Ojārs Bušs

DAŽAS AKTUALITĀTES ONOMASTIKAS TERMINOLOĢIJĀ

Onomastika jeb īpašvārdu pētniecība ir samērā šaura zinātnes nozare, un varētu domāt, ka līdz ar to arī onomastikas terminoloģijas problēmas var būt interesantas tikai samērā nelielam cilvēku lokam un ka nebūtu vērts informēt par tām citu nozaru pētniekus. Taču pieredze, kas iegūta šaurā nozarē, tomēr dažkārt var noderēt arī citiem, kaut palaiķam ar visai sarežģītu asociāciju starpniecību.

Domājot par onomastikas terminoloģiju gan latviešu zinātnes valodas kontekstā, gan saistībā ar starptautisko sadarbību, radās priekšstats par kādu likumsakarību, kas varētu būt samērā universāla; proti – jo šaurāka kāda nozare jeb, pareizāk sakot, jo mazāk cilvēku aktīvi strādā kādā nozarē Latvijā, jo vājākas ir šīs nozares latviskās terminoloģijas saites ar latviešu zinātnes valodu kā kopumu, kā sistēmu, toties jo ciešāk attiecīgās nozares latviskā terminoloģija saistīta ar starptautiskajiem terminoloģijas veidošanas un lietošanas procesiem. Viens no šīs ciešās saistības atspoguļotājiem ir internacionālismu liels īpatsvars nozares latviskajā terminoloģijā, un tā nu, piemēram, studentiem, kam tiek mācīta onomastikas ābece, sākumā gluži vai mati ceļas stāvus no lielā grieķu un latīņu cilmes terminu skaita, no tādiem uzskaitījumiem kā, piemēram, *limnonīms*, *potamonīms*, *helonīms*, *drimonīms* un *dromonīms*, *horonīms* un *oronīms*, *hrononīms*, *hrematonīms*, *hodonīms*, *teonīms*, *zoonīms*, *astronīms*, – un tā varētu vēl ilgi turpināt.

Ciešā saistība ar starptautisko terminoloģijas attīstības procesu nosaka to, ka šobrīd arī no latviešu onomastikas terminoloģijas pilnveides viedokļa nozīmīgi ir divi starptautiski pasākumi. Pirmkārt, tas ir tā sauktais Kadmona glosārijs un tā tulkojumi jeb atveidojumi. Runa ir par Izraēlas onomasta Naftali Kadmona vadītas onomastu grupas sastādīto un UNGEGN jeb Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģeogrāfisko nosaukumu ekspertu grupas apstiprināto 375 terminu un to skaidrojumu sarakstu, kas pazīstams ar nosaukumu “Ģeogrāfisko nosaukumu standartizācijas terminu glosārijs” (*Glossary of Terms for the Standardization of Geographical names*. New York: United Nations 2002). Šajā grāmatā līdzās saraksta oriģinālversijai angļu valodā iekļauti arī terminu un skaidrojumu tulkojumi franču, spāņu, krievu,

ķīniešu un arābu valodā; atsevišķi šobrīd jau publicēta arī šī – speciālistu sarunvalodā, kā jau minēju, par Kadmona glosāriju dēvētā – saraksta versija vācu valodā. Glosārija nosaukumā īpaši uzsvērtā standartizācija, jo tieši ģeogrāfisko nosaukumu standartizācija ir galvenais UNGEGN uzdevums, tomēr sarakstā iekļauts visai plašs toponīmikas un arī citu onomastikas apakšnozaru terminu klāsts, tostarp daudzi tādi termini, kuru saistība ar standartizāciju ir visnotaļ pastarpināta.

Pirms nedaudz vairāk nekā gada mēs esam ķērušies pie šī glosārija jeb terminu saraksta latviskās versijas veidošanas. Mēs – tā ir Valsts valodas centra Vietvārdu ekspertu apakšgrupa, kuras sastāvā šobrīd darbojas pieci valodnieki un divi ģeogrāfi.

Sanākot kopā parasti reizi divās nedēļās, līdz pavasarim bijām tikuši galā ar 130 terminiem un to skaidrojumiem. Šajā darbā laika lielākā daļa tika veltīta nevis jaunu terminu radīšanai, bet gan skaidrojumu jeb definīciju slīpēšanai, kā arī jaunu, pēc iespējas vairāk tieši ar latviešu valodu saistītu piemēru sameklēšanai (te jāpaskaidro, ka Kadmona glosārijā katru skaidrojumu papildina ar attiecīgo terminu apzīmēto reāliju, parādību vai valodas faktu piemēri). Tiesa, dažus jaunus terminus tomēr esam mēģinājuši piedāvāt, piemēram, angļiskā *gazeteer*, resp., profesionāļu sarunvalodā un arī rakstos jau lietotā angļisma *gazetīrs* vietā piedāvājam *vietvārdnīca*, kas nav gluži tas pats kas *vietvārdu vārdnīca*; *gazetīrs* jeb *vietvārdnīca* ir vietvārdu apkopojums ar mazāku papildinformācijas apjomu nekā tipiskā vietvārdu vārdnīcā. Protams, lai mūsu terminu jaunrades idejas varētu tikt pārbaudītas praksē, vispirms jālatvisko viss Kadmona glosārijs.

Par terminu skaidrojumiem runājot, jāņem vērā, ka mēs nevaram aprobežoties tikai ar Naftali Kadmona, resp., viņa vadībā strādājušās speciālistu grupas formulēto definīciju elementāru, burtisku tulkojumu. Mēdz būt dažādi iemesli, kāpēc kādai definīcijai nepieciešama korekcija; viens no vienkāršākajiem, patiesībā visvienkāršākais gadījums ir nepieciešamība precizēt termina lietošanas sfēru, ja tā ir plašāka, nekā norādīts definīcijā (glosārija autori palaikam ir acīmredzot apzināti ignorējuši tās termina nozīmes vai lietošanas sfēras, kas neattiecas uz onomastiku, taču līdz ar to definīcijā dotais formulējums jāatzīst par nekorektu. Piemēram, valodniecībā ļoti plaši lietotais, mums droši vien visiem vēl no skolas laikiem zināmais

termins *homonīms*, resp., tā angļu valodā ekvivalents *tiel* definēts šādi: “Each of two or more identical toponyms, denoting different topographic features”, un burtiski tas pats, piemēram, krieviskajā versijā: “Каждый из двух или более одинаковых топонимов, называющих различные топографические объекты”. Kā redzams, tas nu nekādi nevar tikt atzīts par korektu jēdziena *homonīms* definējumu, un minimālā korekcija, kas te nepieciešama, ir ierobežojošas norādes ieviešana; tātad varētu teikt: “Toponīmijā – katrs no diviem vai vairāk vienādiem vietvārdiem, kas apzīmē dažādus topogrāfiskos objektus”. Tomēr patiesībā šajā konkrētajā gadījumā ar to lāga nepietiek, jo, šo definīciju pilnveidojot, gribot negribot jāieņem noteikta nostāja vienā no strīdīgiem teorētiskās onomastikas jautājumiem, proti, jautājumā par to, vai par toponīmiskajiem homonīmiem atzīstami tikai dažādu tipu topogrāfisko jeb ģeogrāfisko objektu nosaukumi, piemēram, *Malta* – upe, *Malta* – ciemats un *Malta* – valsts, vai arī par homonīmiem tāpat uzskatāmi arī dažādu pie vienas klases piederīgu objektu apzīmējumi, piemēram, *Saulītes* mājvārds Bēnes pagastā un *Saulītes* mājvārds Raiskuma pagastā, vai starptautiskā mērogā piemēram, *Kongo* – divu valstu nosaukumi Āfrikā vai *Kaļiņingrada* bijušajā Austrumprūsijā un *Kaļiņingrada* Maskavas apgabalā. Glosārija piedāvātie formulējumi *different topographic features*, *различные топографические объекты* nav šai ziņā īsti nepārprotami, var tos interpretēt gan tā, gan tā, un arī pievienotais piemērs (šoreiz tikai viens, no itāļu valodas: *Monaco* valsts nosaukums un itāļu valodas Vācijas pilsētas Minhenes apzīmējums) neļauj neko droši secināt par glosārija autoru viedokli. Patiesībā gan neatkarīgi no šī viedokļa latviskās versijas veidotājiem ir jāizšķiras patstāvīgi par vienu vai otru no toponīmiskās homonīmijas koncepcijām, jo patiešām reāli eksistē abas, katra ar saviem gana autoritatīviem piekritējiem; laikam ideālā variantā arī termina skaidrojumā būtu jāatspoguļo abas koncepcijas.

Tas ir tikai viens no 375 terminiem, izvēlēts sīkākai analīzei bez speciālas piemeklēšanas, gluži vienkārši kā pēdējais no tiem, ko esam jau apsprieduši. Taču tas dod priekšstatu par to, kāpēc gada laikā vietvārdu ekspertu apakšgrupa nebija tikusi galā pat ar pusi no Kadmona glosārija (šobrīd gan šis darbs ir atlikts malā steidzamāku uzdevumu dēļ).

Otra onomastikas terminoloģijas attīstības procesa strāva starptautiskajā līmenī saistīta ar Starptautiskās Onomastikas zinātņu padomes jeb ICOS darbību. Pēdējā ICOS kongresā 2002. gadā Upsalā tika izveidota terminoloģijas darba grupa čehu onomasta Milana Harvalika vadībā. Šīs grupas pirmais uzdevums bija neliela onomastikas pamatterminu saraksta izveidošana (angļu valodā) – pirmām kārtām bibliogrāfiju sastādītāju vajadzībām, kam šie pamattermini nepieciešami kā tā dēvētie “atslēgas vārdi”. Varētu domāt, ka šis nu nav grūts uzdevums, taču tā vis nav, sarežģītu vēl risināmu jautājumu pietiek arī onomastikas angļisko pamatterminu sakarā. Vienam no šī raksta autoriem bija iespēja pārliecināties par to pašam, kad minētais pamatterminu saraksts pirms dažiem mēnešiem tika apspriests starptautiskā onomastikas seminārā Horvātijā.

No konkrētajiem jautājumiem var atzīmēt ICOS terminologu visnotaļ pamatoto vēlmi beidzot skaidri nodalīt nozares un apakšnozares no šo nozaru pētījumu objektiem. Jāsāk, protams, ar visplašāko jēdzienu, t. i., pašu *onomastiku* un tās izpētes objektu. Ar nozares nosaukumu patiesībā neskaidrību nav, varētu vienīgi pastrīdēties, vai to var nosaukt par “valodniecības nozari”; valodniekam, protams, labprāt gribētos darīt tieši tā, taču protestēs gan ģeogrāfi, gan, droši vien, astronomi, gan vēl citi, tāpēc parastais definīcijas ievadījums “zinātnes nozare” acīmredzot ir vienīgais pieņemamais. Bet kā ar vienu internacionālu terminu apzīmēt šīs nozares izpētes objektu kopumu? Var, protams, lietot – un daudzviet arī vajag lietot – nacionālos terminus: latviešu *īpašvārdi*, angļu *proper names* un citus, bet var arī visu īpašvārdu kopumu nosaukt *onīmija* – vismaz ICOS darba grupa acīmredzot piedāvās analogiskā internacionālā termina angļisko versiju *onymie*. Kā alternatīva tika apspriests it kā pat pierastākais termins *onomasticon*, taču pārsvaru guva viedoklis, ka šis termins – latviski *onomastikons* – attiecināms uz mentālo sfēru, ka var tātad runāt par viena cilvēka onomastikonu, bet nevar šim terminam piedēvēt nozīmi “visu onīmu kopums”.

Runājot par tieši mums vistuvāko onomastikas apakšnozari, vietvārdu pētniecību, nav savukārt problēmu ar izpētes objektu apzīmēšanu – skaidrs, ka pētām vietvārdus jeb *toponīmiju*. Taču itin bieži arī apakšnozare tiek saukta šai pašā vārdā – par toponīmiju. Acīmredzot Starptautiskā Onomastikas zinātņu padome rekomendēs stingri ievērot, ka nozare ir *toponīmika*; šo divu terminu – *toponīmija*

un *toponīmika* – nekonsekventās lietošanas dēļ nozares apzīmēšanai varētu tikt piedāvāts arī nepārprotamāks alternatīvs termins – *toponomastika*. Tieši tāpat jāšķir arī *antroponīmija* no *antroponīmikas*, *astronīmija* no *astronīmikas*, *zoonīmija* no *zoonīmikas* un visas pārējās onomastikas apakšnozares no šo nozaru izpētes objektiem.

Ar tādu zināmu “melnu prieku” varēja konstatēt, ka arī daudzās citās valodās – tostarp arī angļu valodā – tāpat kā latviešu valodā ir grūtības ar ideāla nepārprotama terminoloģiska apzīmējuma atrašanu vienam no antroponīmu veidiem, proti, tam, ko mēs latviski dažādos kontekstos saucam par *vārdu*, *priekšvārdu*, *kristāmvārdu*, *personvārdu*, bet angļiski *first name* vai *given name*. Daudzās valodās analogiskajam terminam, piemēram, leišu *vardas*, krievu *имя*, somu *nimi*, vācu *Name*, vienlaicīgi ir arī nozīme “īpašvārds”; latviskais vārds *vārds* ir tik šaušalīgi polisēmisks jeb daudznozīmīgs, ka nu nekādi neder antroponīmikas termina funkcijai. No otras puses, virkne citu terminu nav diez cik ideāli savas tā sauktās iekšējās formas dēļ; piemēram, latviešu *priekšvārds*, angļu *first name*, vācu *Vorname* faktiski būtu gluži neadekvāti, runājot par ungāru vai ķīniešu vārdiem, kas attiecīgajā antroponīmiskajā modelī vienmēr seko aiz uzvārda; angļu *given name* daudz piemērotāks būtu iesaukas apzīmējumam; par *kristāmvārdu* jeb *christian name*, protams, nevaram runāt musulmaņu vai budistu un varbūt pat ne ateistu personvārdu sistēmas sakarā. Tā nu nonākam gandrīz vai šaurā bezizejā, un arī starptautiskajā terminoloģijas seminārā nekāds ģeniāls radikāls risinājums netika atrasts. Galu galā vienojāmies par to, ka termins ir nosacīts apzīmējums, kura nozīmei nav obligāti pilnībā jāsakrīt ar vārda iekšējo formu, un līdz ar to angļiski joprojām pamattermins paliek *first name*. Savukārt latviskajā terminoloģijā visērtāk lietojams šķiet apzīmējums *priekšvārds* – nevis tāpēc, ka tas ir vistuvākais angļiskajam, bet gan tāpēc, ka no vairākiem daudznozīmīgiem apzīmējumiem šim terminam tā otrā nozīme – “iespieddarba (parasti grāmatas) ievadvārdi” – traucē vismazāk, jo šie divi leksiski semantiskie varianti nav lietojami vienā un tai pašā kontekstā.

Un vēl gribētos pieminēt divus specifiskākus problēmgadījumus, grūtības ar mazāk pazīstamiem terminiem; vienā no šiem gadījumiem viens termins tiek lietots vairākās nozīmēs, otrajā gadījumā ar vienu un to pašu nozīmi izmanto vairākus terminus. Pirmajā gadījumā šis termins ir *eponīms*, un to lieto, varētu teikt, pilnīgi

pretējās, antonīmiskās nozīmēs. Daži onomasti ar to apzīmē sugasvārdu, kas izveidojies no īpašvārda deonimizācijas rezultātā, citi savukārt par eponīmu sauc to īpašvārdu, no kura izveidojies; dažiem tātad eponīmi ir, piemēram, mērvienības nosaukumi *ampers* un *rentgens*, citiem – uzvārdi *Ampers* un *Rentgens*. Par šo terminu bija karsti strīdi gan Kadmona glosārija latviskošanas gaitā (glosārija oriģinālā šim terminam ir dota tikai otrā no minētajām nozīmēm, latviskā versijā būs abas), gan ICOS darba grupā. Nekāds radikāls risinājums sākotnēji netika atrasts, taču vēlāk, bez saistības ar diskusiju par eponīmu, tika akceptēts termins *deonymic* ar nozīmi “vārds, kas radies deonimizācijas rezultātā”. Terminam *deonimiks* tātad vajadzētu aizvietot apzīmējumu *eponīms* pirmajā no minētajām nozīmēm. Grūtības, runājot par latvisko terminoloģiju, joprojām rada tas, ka *eponīms* ir nozares speciālistiem samērā labi zināms un pierasts termins, turpretim apzīmējums *deonimiks* līdz šim latviski nav lietots.

Otra problēmgadījuma lieliska ilustrācija bija vērojama novembra sākumā lietuviešu ievērojamākā onomasta Aleksandra Vanaga piemiņai veltītajā konferencē Viļņā. Vienā no sēdēm lietuviešu kolēģe Milda Norkaitiene runāja par *katoikonīmiem*, profesors Andrejs Bankavs, balstīdamies uz franču terminoloģijas tradīcijām, par *topoetnonīmiem*, bet horvātu kolēģe Dunja Brozoviča-Rončeviča būtu varējusi iesaistīties diskusijā, izmantojot savu tautiešu un arī itāļu onomastu lietoto terminu *etniki*. Patiesībā visi runāja (vai būtu varējuši runāt) par iedzīvotāju nosaukumiem, kas darināti no oikonīmiem jeb apdzīvoto vietu nosaukumiem. Latviski rakstot, parasti kā terminu izmantojam vārdkopu *iedzīvotāju nosaukumi*, kas gan nav maksimāli precīza, tomēr līdz šim pārpratumus nav radījusi. Taču šis gadījums lieliski ilustrē nepieciešamību ieviest kārtību ne tikai pašiem savā terminoloģijā, bet arī saskaņot ar citu valstu kolēģiem internacionālo terminu lietošanu.

Taču visas terminoloģijas problēmas atrisināt, protams, neizdosies nekad; kamēr eksistēs zinātne, tikmēr tiks laužītas galvas un laužti šķēpi par terminu pareizību un piemērotību.

Maija Brēde

TULKOJUMA CAURSPĪDĪGUMS

Cilvēka ikdiena risinās noteiktā lingvistiskā vidē, kas atkarīga no daudzveidīgu faktoru kopuma.

Iepazīstoties ar dažādiem preses izdevumiem, lasītājs ne tikai saņem informāciju, bet apzināti vai neapzināti izvērtē arī formu, kādā attiecīgie materiāli tiek pasniegti. Daļa no tiem ir tulkojumi, par ko liecina īpašas norādes, piemēram, ka kādu materiālu publicēšanai sagatavojis vai sakārtojis autors X vai ziņu apkopojums veikts pēc ārzemju preses materiāliem. Taču bieži vien teksti ievietoti bez jebkādām norādēm, tādēļ par to, vai attiecīgais materiāls ir vai nav tulkojums, ļauj spriest pats satura izklāsts, diemžēl arī tajā sastopamie valodas negludumi. Tas vērojams kā Latvijas centrālo dienas laikrakstu informatīvajā daļā, tā arī izklaidei domātajās lappusēs.

Anekdotēm, jokiem, kas piederīgi tautas mutvārdu daiļradei, autori parasti vispār nav nosakāmi vai arī netiek uzrādīti. Rakstiskā formā šis žanrs tiecas saglabāt sev raksturīgo sarunvalodas stilu. Taču vienlaikus, varbūt pat neapzināti, tiek saglabātas arī tās valodas izteiksmes īpatnības, no kuras anekdote vai jociņš patapināts. It īpaši tas “spīd cauri” tulkojumiem no krievu valodas. Ne velti anekdošu stāstītāji, aizbildinoties ar to, ka krieviski anekdote skan labāk, nereti pat necenšas to tulkot.

Anekdošu un joku forma ir daudzveidīga. Diezgan reti tas ir tikai stāstījums par kādu jocīgu atgadījumu. Visbiežāk ievaddaļai, kas var būt tikai viens teikums, seko dialogs ar vai bez stāstījuma daļas iestarpinājuma. Anekdotēs it kā atdzīvināta reāla notikušās sarunas situācija. Tādas sarunvalodas pazīmes kā neformālās un slenga leksikas vārdi, izsaukmes vārdi, eliptiskie teikumi pieder pie sarunvalodas stila elementiem. Taču tulkotāji nereti aizmirst, ka to konkrētā izpaušme var neatbilst mērķvalodas pieņemtajām normām.

Parasti tulkojumu “nodod” burtisks teksta daļas pārcēlums otrā valodā. Tas var būt gan atsevišķa vārda burtisks tulkojums, kas nav raksturīgs mērķvalodai, gan visa izteikuma sintaktiskā konstrukcija.

Visbiežāk oriģinālvalodas iezīmes pamanāmas mērķvalodas dialoga diskursa daļā.

Ir anekdotes un joki, kuros nav manāma saistība ar kādu konkrētu kultūru vai valodu. Par to, ka lasām labu tulkojumu, varētu liecināt vienīgi pasvešs notikumu redzējums. Ir arī anekdotes, kurās minētas konkrētas vietas, laiks, konkrētas personas, literāri tēli, animācijas filmu varoņi u. c. Taču par to, ka, piemēram, anekdotes par Vinniju Pūku vai beduīniem nav tulkojums no angļu vai arābu valodas, kā arī anekdotes, kurās minēts kāds Jānis vai Pēteris, nepieder latviešu tautas anekdotēm, liecina tām “cauri spīdošās” krievu valodas konstrukcijas.

Analīzei izmantotas anekdotes, kas publicētas laikrakstā “Diena”, “Neatkarīgā Rīta Avīze”, “Rīgas Balss”, nedēļas izdevumā “Rīgas Viļņi” (2004. gads) un anekdošu krājumā “Labākās anekdotes 3”, ko sakārtojusi G. Sēja un izdevusi “Zvaigzne ABC”.

Viena no visvairāk pamanītajām iezīmēm, kas nepārprotami liecina par tulkotāja klātesamību, ir *eliptiskie teikumi ar verba, īpaši būt, izlaidumu*. Tas attiecas gan uz stāstījuma daļu, gan personāža runu:

Mongolijā tāda tradīcija: piedzimst ģimenē dēls – tēvs stāda koku. Ja dēls izaug par muļķi, koku nozāgē.

– Jā, esmu bijis tajā Mongolijā... Stepe līdz horizontam.

Šī piemēra pirmajā frāzē izlaists darbības vārds *ir*. Arī vārdu secība nākamajā frāzē un saikļa *ja* izlaidums, ievadot nosacījuma apstākļa palīgteikumu, rāda krievu valodas kā oriģinālvalodas klātbūtni.

... Nav ko uztraukties, tā bija parasta gaisa bedre. Nu, sakratīja pāris reižu – un kas tad? Viss taču kārtībā! Nomierinieties, lidojums taču turpinās.

Lai gan saiklis *un*, ievadot jautājumu latviešu sarunvalodā, jau kļuvis gandrīz par neatņemamu sastāvdaļu, lietots bez verba, tas precīzi atbalso jautājumu krievu valodā.

Arī nākamajā piemērā verba trūkums liecina, ka anekdote tulkota no krievu valodas.

Kovbojs jāj ar zirgu. Priekšā atrodas sēta, viņš saka: “Es kovbojs, es pārlēkšu.” Pārlec arī. Jāj tālāk... Nu priekšā ir aiza. Kovbojs atkārti: “Es kovbojs, es pārlēkšu.”
Zirgs apstājas un saka: “Tu kovbojs, tu arī lec”.

Iebildes varētu radīt arī otrā teikuma konstrukcija. Salikta sakārtota teikuma vietā labāk iederētos divi patstāvīgi teikumi.

Narkomāns tup savā dzīvoklī. Pie durvīm zvans.

Narkomāns prasa: Kas tur?

– Es!

– Es? Ir nu gan jociņi...

Situācija neliekas pietiekami dramatiska, lai steigas dēļ atteiktos no darbības vārda *atskanēt*. Bieži dzirdētā frāze pirms durvju atvēršanas ir tipiska krievu valodas izteiksmei.

Atnāk Pūks pie Sivēna un satraukts stāsta:

– Sivēn, Kristofers Robins mums atsūtījis 20 burkas ar medu, 18 burkas katram!

Sivēns:

– Kā var būt 18 katram, ja pavisam tikai 20? ...

Darbības vārda *būt* esamība pirmajā teikuma daļā neattaisno tā izlaidumu otrajā daļā.

Dzīvo vecītis ar vecenīti. Atceras jaunību.

– Ē, kad biju jauns, man dikti patika viena meitene. Kā viņu sauca? ... Ē, liekas, Emma... Kārkl... Dikti gribētos zināt – kur viņa tagad?

– Ko tu, vecais? Prātu esi izkūkojis? Tā taču es!

Lai gan anekdote ir lokalizēta, izmantojot īpašvārdus, visas trīs anekdotē lietotās frāzes bez darbības vārda, kā arī krievu tautas pasakām raksturīgā ievadteikuma vārdu kārtība skaidri norāda tulkojuma pirmavotu. Sievas atbildes uzsvērumam otrā teikuma beigās latviešu valodā piemērota varētu būt partikula *vai*.

Nākamie piemēri rāda, ka tulkotāji nav sevi apgrūtinājuši, meklējot latviešu valodai atbilstošus darbības vārdus (*būt, darīt, klāties*,

notikt, nākt). Eliptiskie izteikumi precīzi atkārtoti krievu valodai raksturīgo formu.

Klients zvana savam advokātam: – Kā tur mana lieta?

Advokāts: – Taisnība ir uzvarējusi!

Klients: – Tūlīt iesniedziet apelāciju!

Pie žoga guļ beigts kaķis...

– Viņš ir miris un devies uz debesīm pie Dieviņa.

*– **Bet ko Dieviņš?** Kāpēc atmeta viņu atpakaļ?*

Satiekas divi draugi.

– Nu, kā tava sieva? – viens jautā otram, bet pēc tam, pēkšņi atcerējies, ka viņa jau mēnesi kā mirusi, arī piebilst:

– Vēl aizvien tai pašā kapsētā?

Nereti kopā ar verbiem latviešu valodā tiek lietotas partikulas, ko tulkotāji bieži vien ignorē.

– Draugs, kas ar tevi? Zem acīm zilumi, viss saskrāpēts, drēbes saplēstas! Palīdzēšu tev tiklīdz līdz mājām.

*– **Es tikko no mājām.** (Es jau tikko kā nāku no mājām.)*

Kā jau iepriekš minēts, viens no faktoriem, kas norāda uz tulkojumu, ir arī vārdu secība. Lai gan latviešu valodā, kas pieder pie fleksīvajām valodām, vārdu secība var būt diezgan brīva, tomēr pastāv zināmas tendences vārdu izkārtjumā. Parasti vārdi, kas izsaka svarīgāko vai jauno informācijas daļu, tiek novietoti teikuma beigās. Tradicionālā vārdu secība nosaka arī teikuma locekļu izvietojumu.

Valsts ieņēmumu dienesta reklāma:

*“Samaksā nodokļus un guli mierīgs! **Lai vieglas tev smiltis!**”*

Vēlējuma teikuma forma latviešu valodā nosaka netiešā papildinātāja vietu aiz partikulas *lai*. Šīs vārdu kārtības neievērošana tik vispārpazīstamā novēlējumā ļauj secināt, ka tulkojuma pamatā bijusi krievu valoda.

– Pēter, tu kaut puķīti būtu man nopircis!

– Kāpēc, tu tak vēl dzīva esi?!

Saglabājot šādu vārdu kārtību, izteiktais pārmetums latviski skanētu tikpat iespaidīgi kā krievu valodā arī bez vietniekvārda *tu*. Mazāk uzsvērtā variantā vietniekvārda vieta būtu aiz partikulas *kaut*, pieļaujot citu vārdu secību, kā arī izvēloties kādu apzīmētāju vārdam *puķīte*. Darbības vārds otrā teikuma beigās tikai vēlreiz apliecina, ka lasām burtisku tulkojumu un uzrunā pieminētais *Pēteris* nepalīdz kļiedēt radušos priekšstatu. Latviešu valodai raksturīgā darbības vārda izvietojuma neievērošana bez īpašas vajadzības diemžēl ir visai plaši izplatīta parādība.

Savukārt apzīmētāja vietas pārcēlums aiz apzīmējamā vārda pretēji latviešu valodā pieņemtajai normai ir norāde uz svešu sintaktisku konstrukciju: šāda vārdu kārtība raksturīga krievu valodai:

– *Dievs, izdari tā, lai rīt būtu sestdiena!*

– *Dēls mans, es izpildīšu tavu vēlēšanos, bet tas notiks tikai piektdien.*

Sieva sagaida vīru, kurš ierodas mājās tā pavēlāk:

– *Kur atkal vazājies, alkoholiķi nelaimīgais?! Pulkstenis jau trīs naktī! ...*

Apstākļi latviešu valodā novietojams teikuma beigās, ja tajā ietverta svarīgākā informācija. Kādas anekdotes ievadteikums *Baismīgā karstumā jābūdu beduīns pa tuksnesi uz kamieļa* būtu jāsaprot tā, ka anekdotē tiks apspēlēts beduīna pārvietošanās veids tieši tuksnesī. Taču izvēlētie akcenti liedz pareizi uztvert anekdotes jēgu. Kļūdaini lietots arī prievārds *uz*.

Nabaga inteligents atnāk mājās sadzēries. Apriebies viss...

Pietiek! Iedzēris vēl vienu mēriņu, nolemj pielikt punktu šai stulbajai dzīvei. Atver logu, uzkāpj uz palodzes, te ieskrien sieva, acumirkļi novērtē situāciju, saka:

– *Tu vismaz būtu pie reizes paņēmis miskasti!*

Parasti šādos izteikumos darītāju nepiemin, bez tam galvenie vārdi *pie reizes* netiek pienācīgi izcelti. Diskutējama ir arī verba forma, jo pastāv iespēja, ka vīrs jau ir nolēcis, tā arī nepaņemot miskasti līdzī. Teikums pirms tiešās runas arī šķiet neveikls, it īpaši saikļa *un* izlaiduma dēļ.

Taču, mēģinot saskatīt kādas svešas valodas vaibstus tulkojuma izteiksmē, jāatzīst, ka dažkārt pārkārtoto vārdu secību varētu uztvert arī kā emfātisku konstrukciju:

Kollijs un taksis stāv sniegā un spriež par laiku. Kollijs saka:

– *Apnicis man tas sniegš un aukstums. Ķepas jau līdz ceļiem nosalušas. ...*

Abi tiešās runas teikumi veido sabalansētu ritmisko zīmējumu.

Daudzos gadījumos tulkotājs nav atteicies ne no viena oriģinālvalodas vārda, acīmredzot nejūtot to kā traucējošu faktoru latviskās izteiksmes labskaņai.

Lidostas biļešu pārdevēja jautā kādai sievietei:

– *Kādu kompāniju vēlaties izmantot?*

– *Kādu vēl kompāniju?! (Какую ещё компанию?!) Es vēlos lidot viena!*

Anekdote balstīta uz vārdu spēli, kuras pamatā ir polisēmija. Joks skanētu pārlicinošāk, ja tulkotājs nebūtu izvēlējis darbības vārdu *izmantot*, jo šādā situācijā parasti neizmanto draugus vai paziņas.

Savannā sarunājas divas lauvas. Pirmā:

– *Apnikuši man tie Austrumeiropas jaunbagātnieki. Nesas (Несутся...) te ar džipiem, pīpē, dzer, lamājas...*

Otrā:

– *Jā, un pēc tam mobilais telefons vēderā zvana ik pēc minūtes...*

Verba *nesties* nozīme latviešu valodas slenga leksikā nav jauna un, kā zināms, atbilst tādai pašai nozīmei krievu valodā. Dialoga sākumdaļā apgrieztā vārdu kārtība arī norāda uz oriģinālvalodu. Šādā gadījumā latviskajam izteiksmes veidam labāk piederētos izsaukuma teikums.

Viens jaunais krievs saka otram:

– *Vecīt, tu ko – pārtrauci apmeklēt ģitārspēles nodarbības?! (...ты что...)*

– *Saproti, ģitārai ir sešas stīgas, bet man pirksti – tikai pieci! (...у меня только пять же пальцев!)*

– Mjā... Bet iedomājies tikai, kādi mutanti spēlē klavieres!!!

Vārda *saproti* vietā atbildē labāk skanētu, piemēram, *redzi*. Tulkojums veido latviešu valodai arī neraksturīgu vārdu kārtību; nepārprotami šīs anekdotes pirmavots ir krievu valoda.

Neparasti beidzies ... mačs starp Jamaiku un Kolumbiju. Tā kā pamatlaikā uzvarētāju noskaidrot neizdevās, tiesnesis atvēlēja tik laika (...столько времени...), lai jamaikieši paspētu norīpēt visu stadiona zālīti, bet kolumbieši noņņaukt visas baltās līnijas stadionā... Latviešu valodā apstākļa vārdu tik šādā kontekstā lieto kopā ar otru mēra apstākļa vārdu daudz.

Jauna meitene stāsta draudzenei par to, kā gājis vakardienas randiņā:

...

– Nu, vai viņš beidzot panāca savu?

– **Ko tu?! Nē, protams! (Что ты! Нет, конечно!)** Mēs aizgājām pie viņa, lai viņa māte uztraucas...

Nolieguma teikumā, pastiprinot izteikto domu vai nostāju, iesprausto vārdu *protams* parasti novieto aiz nolieguma partikulas *nē*.

Pasniedzējs eksāmenā, ņemdams studenta ieskaišu grāmatiņu, saka:

– Es jūs kaut kā (...что то...) neesmu manījis savās lekcijās...

Šajā frāzē *kaut kā* nozīme nav nedz “ne visai labi”, nedz “diezgan”. Tas ir burtisks pārcēlums no krievu sarunvalodas leksikas.

Pie striptīzbāra ieejas šveicars aptur divas mazgadīgas meitenes.

– Stop! Bērniem ieeja aizliegta.

– **Muļķi tu tāds! (Дурак ты этакий!)** Mēs nenākam skatīties, bet strādāt!

Katrai valodai, protams, ir savi paņēmieni, kā izteikt dažādas emocijas un attieksmi pret notiekošo. Arī izsaukums, kurā nepārprotami skan klajš nopulgojums, latviešu valodā veidojams ar citiem līdzekļiem.

Pie mirēja izsauc mācītāju. **Tas** atnāk. Vīrs saka:

- *Svētais tēvs, es gribēju izsūdzēt grēkus.*
- *Klausos tevi, mans dēls.*
- *Pusi savas dzīves es... (Половину своей жизни...)*
- *Labi, mans dēls, bet ko tu darīji otru dzīves pusi?*
- *Nu tā neko – muļķi laidu. (Ну так ничего- дурака волял.)*

Par nelatvisku formu liecina izvēlētais lietvārds *dzīve* (atbilstošā situācijā biežāk dzirdams vārds *mūžs*), kā arī piederības vietniekvārda *savs* lietojums. Pēdējā teikuma otrajā daļā parādās jau diezgan pierasts kalks *laist muļķi*. Latvieši, runājot par cienījamiem cilvēkiem, nav raduši lietot norādāmos vietniekvārdus *tas, šis*, tālab šajā gadījumā atkārtotu vārdu *mācītājs*.

Satiekas divi narkomāni...

- *Jāni, kas tev noticis?*
- *Saproti, vakar no rīta nolēmu sākt veselīgu dzīvesveidu. Iegāju aukstā dušā un gāju uz balkona izvingroties...*
- *Un? (И?)*
- *Bet balkona ta” man nav! (А балкона то у меня и нету!)*

Latviešu valodā ieinteresētību parasti izrāda, iesaistot kādu darbības vārdu. Tik strups jautājums liek vērtēt runātāju attiecības citādi (tomēr jāatzīst, ka narkomānu, dzērāju u.c. runa var tikt veidota, balstoties uz atšķirīgiem principiem). Sniegtajā atbildē skaidri iezīmējas atbilstošā krievu valodas frāze.

Divi narkomāni sēž istabā, zālīti pīrē. (...травку курят.)

Te zvans pie durvīm. Viens no viņiem saka:

– *Aizej paskaties, kas tur! (...кто там)*

Tas (Том...) *pieiet pie durvīm, palūkojas actiņā, saka:*

– *Paklau, tur ir divi veči un divas vecenes.*

– *Super! Laid iekšā! Tā ir ABBA!*

Anekdotes sākumā apgriezta vārdu kārtība atbalso pasakās pieņemto nesteidzīgo stāstījuma manieri. Verba izlaidums nākamajā teikumā ievada pēkšņo situācijas maiņu. Frāze *kas tur* bez darbības

vārda *būt*, šķiet, jau krietni iedzīvojusies šāda rakstura tulkotos tekstos. Arī norādāmais vietniekvārds *tas* lietots nevietā. Ja viens no diviem dara vienu lietu, tad otrs, nevis *tas*, dara kaut ko citu.

Mītiņā orators:

– *Bija komunisti – bija lēta desa. Atnāca demokrāti – pazuda lētā desa. Kad atkal atgriezīsies komunisti – atkal būs lēta desa.*

Kāds vīrs jautā blakusstāvētājam:

– *Es kaut ko nesaprotu. Viņi to desu šurpu turpu nēsā, vai? (Они эту колбасу туда сюда носят, что ли?)*

Šajā gadījumā sastopamies ar tipisku paņēmienu, kā krievu valodā paust neizpratni, pārsteigumu. Latviešu valodas teikumā šim nolūkam drīzāk noderētu kāda partikula. Ja jautājums ir īpaši izceļams, tad jautājamo partikulu *vai* lieto ne tikai teikuma sākumā, bet arī beigās.

Kupejā mierīgi snauž kāds vecs kungs, pie kura pieiet vilciena pavadonis un saka:

– *Atvainojiet, jums ir biļete līdz Daugavpilij, bet šis vilciens iet pavisam uz citu pusi!*

– *Un bieži jūsu mašīnists tā kļūdās? (И часто ваш машинист так ошибается?)*

Vispārīgā jautājuma formā var iekļaut visdažādākās attieksmes, piemēram, ironiju, pat sarkasmu, taču šajā tulkojumā vai nu pietrūkst raksturīgās partikulas jautājuma norādei, vai arī būtu jāpārkarāto vārdu secība.

– *Iedomājies, vakar gandrīz apmaldījos mežā! Sieva lika aiznest kaķi tālāk no mājām un tur atstāt.*

– *Nu, un kaķis neatgriezās? (Ну, и кошка не вернулась?)*

– *Kā tad! (Как же!) Ja es nebūtu gājis tam pa pēdām, nebūtu ceļu uz mājām atradis!*

Runātājs latviski varētu izteikt savu sakāpināto interesi tikpat labi kā oriģinālvalodā, veidojot jautājumu citādi, t. i., pirmajā daļā atstājot *nu un*, bet otrajā – vispārīgo jautājumu bez partikulas. Burtiskais apstiprinājuma izsaukuma tulkojums vieš zināmu neskaidrību, pirms nav izlasīts turpmākais – vai kaķis īsti atgriezās, vai ne. Turklāt vārdu

secība ievadteikumā ļauj interpretēt situāciju kā klausītājam pazīstamu, proti, runātājam bieži gadās apmaldīties dažādās vietās. Arī pēdējā teikuma virsteikuma daļā svarīgākā informācija ir iekļauta papildinātājā, tāpēc tam vajadzētu atrasties teikuma beigās.

Iedzēris vīriņš iet tumsiņā pa kapsētu un piepeši redz, ka viņam tuvojas baiss, zobains, zvīņains briesmonis. Vīriņš nedaudz padomā un saka:

– Lasies ka tu, ķēms, pie sava Spīlberga! (Камись ка ты, урод, к своему Спильбергу!)

Tulkojums vārds vārdā atkārtro rosinājuma teikuma konstrukciju krievu sarunvalodā ar personas piesaukšanu vietniekvārda formā.

Lai gan ir izsaukmes vārdi, kurus lieto vairākās valodās, zināmos kontekstos arī tie var nepārprotami norādīt uz oriģinālvalodu:

... pūļa priekšā iznāk Kristus un saka:

– Lai pirmo akmeni met tas, kurš pats ir bez grēka!

... Pēkšņi izlido viens paliels akmens un bāc! (...бац!)

*Nelaimīgajai sievietei pa pieri!...

Anekdotēs un jokos sastopama ne tikai neveikla izteiksme, bet arī valodas kļūdas.

Tiesnesis apsūdzētajam:

– Kāpēc jūs šāvāt pa cietušo? (...в пострадавшего / по мышеню?)

Apsūdzētais:

– Domāju, ka tas ir alnis...

... – Rīt es būšu ļoti aizņemts – jāiet uz bērēm.

– Kā bērēm? (На чьи похороны?)

– Jūsējām, protams!

Kas ir vīrieša panākumi?

4 gadus – tu nečurā biksēs. (В четыре года...)

12 gadus – tev ir draugi... (В двенадцать лет...)

... – Kā tad jums sokas? – ieinteresēti apvaicājas pārdevējs.

Visas šīs iezīmes veido zināmu tulkojuma kvalitāti, kas varētu būt labāka pat tādā šķietami mazsvarīgā tekstā kā anekdote. Gadās, ka neveiklas formas dēļ netiek uztverts joka saturs. Rodas jautājums, vai pamanītās tendences vērtējamas kā neatgriezeniskas, vai lasītājs šādu izteiksmi jau nesāk uztvert kā pašsaprotamu, īpaši, ja varbūt pat profesionāls tulkotājs to vēl vairāk nostiprina rakstiskā formā.

Protams, runājot par oriģinālvalodas ietekmi, var būt strīdīgi gadījumi, kad tipoloģiski tuvās valodās tiek lietota līdzīga izteiksme vai sastopamies ar dažāda veida aizguvumiem, it sevišķi sarunvalodā. Taču diemžēl rakstītais vārds it kā attaisno un “pavedina” pieņemt tulkotāju piedāvāto izteiksmes veidu par normu.

Džordžs Demetrius (George Demetriou), Inguna Skadiņa, Heiki Keskustalo (Heikki Keskustalo), Jusi Karlgrēns (Jussi Karlgren), Daiga Deksnē, Daniela Petrelli, Prēbens Hansens (Preben Hansen), Robs Gaižausks (Rob Gaizauskas) un Marks Sandersons (Mark Sanderson)

UZ DALĪTAJIEM PAKALPOJUMIEM BALSTĪTA STARPVALODU DOKUMENTU IZGUVE, KATEGORIZĀCIJA UN NAVIGĀCIJA

Anotācija

Interneta plašais lietojums dažādās valstīs ir palielinājis vajadzību piekļūt dokumentu kopumiem, kas bieži vien ir sarakstīti nevis lietotāja dzimtajā valodā, bet gan kādā citā. Šajā rakstā mēs aplūkojam *Clarity*, starpvalodu informācijas izguves (Cross Language Information Retrieval – CLIR) sistēmu angļu, somu, zviedru, latviešu un lietuviešu valodai. *Clarity* ir pilnvērtīga informācijas izguves sistēma, kas sniedz atbalstu lietotājam visā vaicājuma formulēšanas, teksta izguves un dokumenta pārlūkošanas procesā. Šeit ir apskatīti četri nozīmīgākie *Clarity* aspekti: 1) lietotājcentrēta metodoloģija, kas veidoja pamatus projekta modelim un iteratīvajam izstrādes ciklam; 2) sistēmas arhitektūra, kas tika izstrādāta, lai veicinātu *Clarity* dalīto pakalpojumu mijiedarbību un koordināciju; 3) vaicājumu tulkošanā izmantotie datu resursi un metodes; 4) atbalsts baltu valodām. *Clarity* ir dalītās CLIR sistēmas piemērs – tā ir izstrādāta ar minimāliem tulkošanas resursiem un, cik mums zināms, pagaidām ir vienīgā sistēma, kas atbalsta baltu valodas.

Ievads

Internetā un korporatīvo uzņēmumu iekštīklos pieejamo publikāciju daudzvalodības pieaugums ir radījis nepieciešamību pēc piekļuves informācijai, pārvarot valodu un kultūru robežas. Starpvalodu informācijas izguves sistēma (Cross Language Information Retrieval – CLIR) ir relatīvi jauna pētniecības un tehnoloģiju attīstības joma, kuras mērķis ir pārvarēt starpvalodu piekļuves problēmu, paverot lietotājiem

iespēju izgūt dokumentus, kas sarakstīti vienā valodā – bieži dēvētā par *mērķvalodu* –, pamatojoties uz vaicājumu, kas ierakstīts citā valodā – bieži dēvētā par *pirmvalodu* jeb *vaicājuma valodu*.

Šajā rakstā mēs aplūkojam angļu, somu, zviedru un baltu valodām izstrādātās CLIR sistēmas *Clarity*¹ arhitektūru. Galvenie mērķi, izstrādājot *Clarity* sistēmu, bija šādi:

- izveidot starpvalodu informācijas izguves sistēmu, kas darbotos ar minimāliem tulkošanas resursiem, tādiem kā divvalodu vārdnīcas;
- ieviest tādas informācijas izguves metodes, kas apstrādātu jauktus dažādās valodās sarakstītu dokumentu kopumus;
- izstrādāt tādus dokumentu organizācijas un pasniegšanas paņēmienus, kas ļautu lietotājiem veiksmīgāk mijiedarboties ar sistēmu; šādi paņēmieni ietver jēdzienu hierarhijas un daudzdokumentu pārskatus ar filtrēšanas funkciju.

Clarity sistēmas potenciālie lietotāji ir poliglotti, proti, cilvēki, kas runā vai raksta vairāk nekā vienā valodā un kas kaut kāda iemesla pēc labprātāk formulē vaicājumus vienā valodā, visticamāk, savā dzimtajā valodā. Lai CLIR sistēma būtu reāli lietojama, ir labi jāizprot potenciālā lietotāja prasības. Šī raksta otrajā daļā mēs apskatām *Clarity* sistēmas lietotājcentrēto struktūru, kuras pamatā ir novērojumi un intervijas ar plašsaziņas līdzekļos strādājošiem divu vai trīs valodu lietotājiem, piemēram, žurnālistiem un diktoriem. Lietotāju izpēte ļāva izstrādāt lietotāja interfeisu ar inovatīvām vaicājuma ievades un daudznozīmības novēršanas funkcijām, kā arī ietekmēja sistēmas uzbūvi.

CLIR sistēmām izvirzītā prasība pēc datu piekļuves un analīzes dažādās valodās nozīmē, ka tām bieži vien ir jāintegrē informācija no heterogēniem avotiem un programmatūras pakalpojumiem, kas atrodas būtiski atšķirīgās vietnēs. 3. nodaļā sniedzam pārskatu par *Clarity*

¹ *Clarity* tīmekļa vietne ir <http://clarity.shef.ac.uk/>

sistēmas arhitektūru, raksturojot, kā dažādie pakalpojumi ir integrēti sistēmā tā, lai koordinēti izgūtu starpvalodu informāciju.

Vaicājumu tulkošana ir viena no būtiskākajām sastāvdaļām daudzās CLIR sistēmās, jo īpaši tajās, kuru pamatā ir vienvalodas izguves programmas. *Clarity* sistēmā izmantotā pieeja ir vaicājumu tulkošana ar mašīnlasāmu divvalodu vārdnīcu palīdzību. Lai risinātu problēmas ar tādiem valodu pāriem, starp kuriem nav tiešu tulkojumu, mēs esam lietojuši tranzitīvās tulkošanas metodes, izmantojot tā dēvēto *starpniekvalodu*, tā nodrošinot pāreju no pirmvalodas uz mērķvalodu. Vaicājuma tulkošanas algoritma realizācijas nianses, kā arī *Clarity* sistēmā izmantoto valodu pāru sakarā radušās problēmas ir apkopotas raksta 4. nodaļā.

5. nodaļā sniedzam pārskatu pār dokumentu organizācijas un pasniegšanas iespējām, īpaši izceļot dokumentu pudurošanas un filtrēšanas iespējas, kas lietotājam palīdz pārlūkot, analizēt un organizēt izgūto dokumentu kopumu.

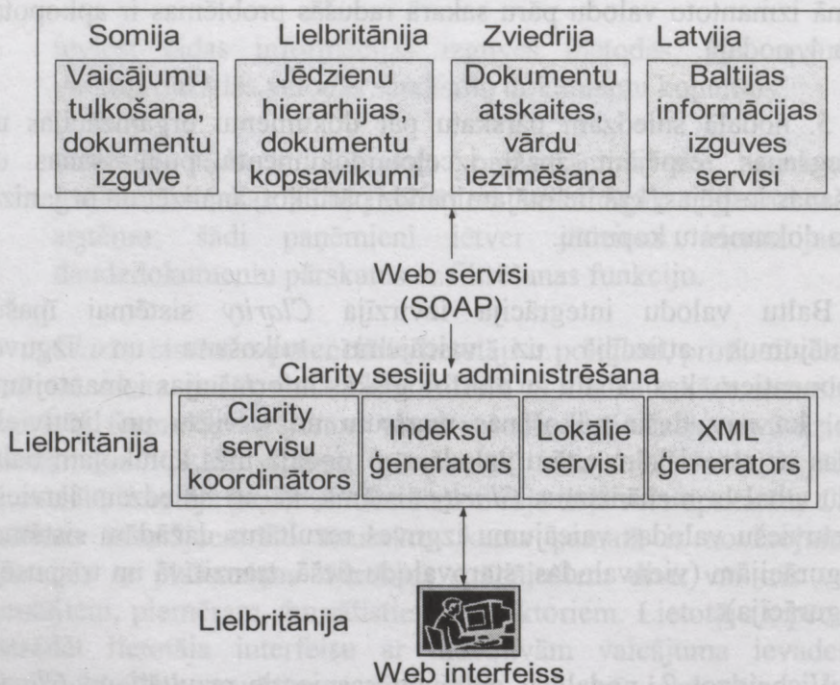
Baltu valodu integrācija izvirzīja *Clarity* sistēmai īpašus izaicinājumus attiecībā uz vaicājumu tulkošanu un izguves komponentiem, kas saistīti ar morfoloģiskās informācijas izmantojumu un to, ka nav tiešu tulkošanas maršrutu no latviešu un lietuviešu valodas uz atsevišķām citām valodām. 6. nodaļā mēs aplūkojam baltu valodu atbalsta mehānismus *Clarity* sistēmā, kā arī sniedzam latviešu un lietuviešu valodas vaicājumu izguves rezultātus dažādām sistēmas konfigurācijām (vienvalodas, starpvalodu tiešā, tranzitīvā un trīspusējā konfigurācija).

Visbeidzot 7. nodaļā ir apkopoti sasniegtie rezultāti un *Clarity* izstrādē gūtās atziņas.

Lietotājcentrēts interfeisa dizains

Gan tehniskajai izstrādei, gan dialoga shēmai izvirzīto prasību pamatā bija intensīva lietotāju prasību analīze, kurā intervijas ar profesionāliem informācijas analītiķiem un masu saziņas līdzekļu speciālistiem, kas ikdienas darbā saskaras ar daudzvalodu izguvi, tika

kombinētas ar novērojumu datiem par lietojuma paradumiem darbavietās. Šī analīze tika apvienota ar mūsu sākotnējiem tehniskajiem uzstādījumiem, lai izveidotu pirmās interfeisa versijas, ieskaitot vairākas plānotās funkcijas. Tās tika testētas gan laboratorijas eksperimentos, gan atkārtoti lietotāju darbavietās, nodrošinot lietotājcentrētu, iteratīvu izstrādes ciklu. Galīgais dialoga dizains satur profesionālo lietotāju norādīto funkcionalitāti, kā arī īsteno zinātniskās pētniecības projekta mērķus – demonstrēt projekta gaitā panākto tehnoloģisko progresu.

1. attēls. Clarity sistēmas arhitektūra

Sistēmas arhitektūra

Clarity sistēma ir projektēta tā, lai tajā varētu elastīgi integrēt jaunas valodas un tekstuālas datu bāzes un lai veicinātu sistēmas resursu sadarbību. Šim nolūkam *Clarity* sistēmas arhitektūrā ir izraudzīts dalīto pakalpojumu modelis, kas ļauj savstarpēji neatkarīgi izstrādāt CLIR sistēmas moduļus, sakaru pakalpojumus un lietotāja interfeisu. Sistēmas komponentu sakarus nodrošina galvenokārt *tīmekļa pakalpojumi* (W3C 2002), proti, internetā pieejamie pakalpojumi izmanto standartizētus ziņojumapmaiņas formātus, kā XML, un nodrošina savienojumus starp lietojumprogrammām, nebūdami saistīti ar kādu konkrētu operētājsistēmu vai programmēšanas valodu. *Clarity* sistēmas trīs slāņainā arhitektūra ir skatāma 1. attēlā: *lietotāja interfeiss* priekšgala slānī, datu avoti un pakalpojumi aizmugures slānī un *Clarity sesijas menedžeris*, starpnieks, kas atrodas pa vidu starp interfeisu un sistēmas pakalpojumiem, nodrošinot to savstarpējos sakarus.

Datu izguves slāņa pakalpojumi nodrošina šādas sistēmas funkcijas:

- vaičājumu tulkošana un daudzvalodu dokumentu izguve angļu, somu, zviedru, latviešu un lietuviešu valodā;
  - vaičājuma terminu identificēšana izgūtajā dokumentā;
  - mērķvalodas dokumentu nosaukumu tulkošana pirmvalodā;
  - vaičājuma terminiem atbilstoša dokumenta *labākā fragmenta* izvilkums;
  - dokumentu apkopošana;
  - dokumentu pudurošana un pasniegšana, par pamatu izmantojot jēdzienu hierarhijas (Sanderson and Croft 1999);
  - daudzdokumentu pārskati ar filtrēšanas funkciju, kas sniedz informāciju, klasificējot teksta žanru un identificējot nosauktās vienības (Karlgrén 1999).

Clarity sistēmas atbildes laiks ir interaktīvu dokumentu izguvei apmierinošs. Sistēmai vidēji ir vajadzīgas 4 sekundes, lai izgūtu 10

dokumentu paketi vienā mērķvalodā. Ir vērojams relatīvs atbildes laika pieaugums, ja tiek meklēti dokumenti vairākās mērķvalodās, taču izguves laiks joprojām paliek pieņemamās robežās (7 sekundes divām mērķvalodām, 11 sekundes trim mērķvalodām). Daudzlietotāju režīma ietekme izrādījās mērena – *Clarity* spēj atbalstīt savienojumus ar pieciem lietotājiem vienlaikus, būtiski nepalielinoties atbildes laikam (11 sekundes 5 vienlaicīgiem klientiem).

Vaicājumu tulkošana

Daudzvalodu dokumentu kopumiem var piekļūt, ļaujot lietotājam meklējamo tematu formulēt no mērķvalodas dokumentu kopuma atšķirīgā valodā. Lietotājs var, piemēram, vēlēties saņemt angļu valodā rakstītus dokumentus, izmantojot vaicājumu latviešu valodā, vai pretēji. Vaicājumu tulkošanai *Clarity* sistēmā ir izmantota UTACLIR sistēma (Hedlund et. al. 2004). Tā lieto ārējos valodas resursus, un vaicājuma vārds tiek apstrādāts atbilstoši savai kategorijai.

Sistēmā tiek izmantoti vairāki ārējie resursi. Morfoloģisko analīzi izmanto, lai vārdus vaicājuma valodā un/vai mērķvalodā pārveidotu to pamatformās un, ja nepieciešams, lai pirmvalodas saliktnus sadalītu pa sastāvdaļām (Lingsoft's *TWOL* somu, zviedru un angļu valodai). Mašīnlasāmas vārdnīcas tiek lietotas, lai pirmatslēgas pārtulkotu mērķvalodā (Tildes latviešu-angļu-latviešu un lietuviešu-angļu-lietuviešu vārdnīca; SOAP protokola pakalpojumi; Kielikone Inc.'s GlobalDix 18 valodu pāriem). Aptuvenās virkņu atbilstības noteikšanas metodes tiek izmantotas, lai sameklētu vislīdzīgākos vārdus no mērķa datu bāzes alfabētiskā rādītāja, ja gadījušās netulkojamās atslēgas. Visbeidzot, ir vajadzīgi ignorējamo vārdu saraksti, lai tulkošanas procesā tos varētu izlaist.

Speciāli šim tulkošanas modelim ir apzinātas kā nepieciešamas un izstrādātas vairākas pirmatslēgu kategorijas.

1. Ignorējamie vārdi: tiek izlaisti lietotāja definētos sarakstos iekļauti vārdi, kam nav saturiskas slodzes. Pirmvalodas ignorējamo vārdu tulkošana un mērķvalodas ignorējamo vārdu saglabāšana tulkojumā radītu lieku troksni mērķvaicājumā.

2. Atpazīstami tulkojami vārdi: šīs kategorijas pirmatslēgas ir gan atpazīstamas (iekļautas morfoloģiskās analīzes programmas leksikonā), gan tulkojamas (iekļautas tulkojošajā vārdnīcā). Šie vārdi tiek pārtulkoti, un tulkojumi mērķvalodā tiek apstrādāti kā sinonīmi (savienoti ar sinonīmu operatoru). Parasti šajā kategorijā ietilpst visizplatītākie attiecīgās valodas vārdi.
3. Atpazīstami netulkojami un nesadalāmi vārdi: morfoloģiskās analīzes programma atpazīst šīs kategorijas pirmatslēgas, taču tās ir netulkojamas, un morfoloģiskās analīzes programma nespēj tās sadalīt atsevišķās sastāvdaļās. Parasti šajā kategorijā ietilpst īpašvārdi un reti sastopami termini. Tie tiek sameklēti tāpēc, ka relatīvi lielais morfoloģiskās analīzes programmas leksikons atpazīst tādu vārdu pamatformas, kuri vēl nav iekļauti tulkojošajā vārdnīcā.
4. Atpazīti un netulkojami, bet sadalāmi vārdi: šī veida pirmatslēgas satur salikteņus, kas savā pilnajā formā nav iekļauti tulkojošajā vārdnīcā. Šī ir ļoti plaša vārdu kategorija, jo tādās valodās kā somu vai zviedru valoda, kur salikteņu veidošana ir produktīvs vārddarināšanas paņēmieni, var radīt bezgalīgu skaitu jaunu salikteņu. Tādējādi tie veido svarīgu atslēgu kategoriju.
5. Neatpazīti, bet tulkojami vārdi: šī veida pirmatslēgas ir reti sastopamas, jo tulkojamos vārdus parasti atpazīst arī mūsu izmantotās morfoloģiskās analīzes programmas. Tomēr, ja šādas atslēgas eksistē, tās tiek pārtulkotas.
6. Neatpazīti un netulkojami vārdi: morfoloģiskās analīzes programma neatpazīst šī veida pirmatslēgas, un tās nav arī pārtulkojamas. Parasti pie šādiem vārdiem ir pieskaitāmi īpašvārdi, akronīmi, zinātniski termini, reti sastopami vārdi un jaunvārdi. Tā kā tiešs tulkojums nav iespējams, tiek noteikta aptuvenā atbilstība, lai mērķvalodas vārdu rādītājā sameklētu vislīdzīgākās virknes.
7. Skaitļi: ar ciparu virknēm izteiktas atslēgas ir izmantotas arī mērķvalodā.
8. Saglabājamie vārdi: gadījumos, kad lietotājs pirms vaicājuma pievieno īpašu simbolu, vaicājums netiek tulkots un lietotāja dotā atslēga nemainīta tiek pārkopēta uz mērķa vaicājumu.
9. Aptuvenās atbilstības atslēga: izmantojot īpašu simbolu (~), lietotājs definē "aptuvenās atbilstības atslēgu". Tas nozīmē, ka

līdzīgie vārdi tiek izgūti no mērķvalodas vārdu rādītāja un ievietoti mērķvaicājumā neatkarīgi no tā, vai atslēga ir pārtulkojama vai ne. Ir vairāki interesanti aptuvenās atbilstības atslēgas izmantojuma veidi. Šādā veidā var apstrādāt, piemēram, tādus “problēmvārdus” kā īpašvārdi, vārdi ar pareizrakstības kļūdām un tehniski termini, kas netiek iekļauti tulkojošajā vārdnīcā.

Implementācijas līmenī vaicājumu tulkošanas programma izmanto vienkāršu koka datu struktūru. Visaugstākajā koka līmenī ir lietotāja sniegtie oriģinālie vaicājuma vārdi, un tas atspoguļo arī oriģinālā pirmvaicājuma loģisko struktūru. Otrajā līmenī ir apstrādātās pirmvalodas virknes, piemēram, morfoloģiskās analīzes programmas radītās vārda pamatformas. Koka pēdējais, trešais, līmenis ietver apstrādātus vārdu tulkojumus (mērķvalodā). Tiklīdz koka struktūra ir izveidota, to var interpretēt dažādos veidos, piemēram, tulkojumu var atlasīt strukturētu vai saraksta veidā.

Galvenā vaicājumu tulkošanas sistēma veic tiešu vaicājuma tulkošanu. Tomēr tranzitīvā tulkošana no pirmvalodas uz mērķvalodu var notikt arī ar starpniekvalodas starpniecību (Gollins & Sanderson 2001). Mūsu implementācijā starpniekvalodas rezultāts veidojas kā vienkāršs vārdu saraksts, savukārt mērķa vaicājums ir strukturēts, proti, tas satur sinonīmu operatorus. Turklāt var veikt trīspusējo tulkošanu, iesaistot divus dažādus tranzitīvos maršrutus un apvienojot rezultātus vienā. Baltu valodām *Clarity* sistēma nodrošina tiešo tulkošanas maršrutu angļu-latviešu un angļu-lietuviešu valodā, tranzitīvo tulkošanu somu-angļu-latviešu un latviešu-angļu-lietuviešu valodā, kā arī trīspusējo tulkošanu no somu valodas uz latviešu valodu caur divām dažādām starpniekvalodām – angļu un vācu valodu.

Piemēram, somu valodā izteiktais sākuma vaicājums *vakoiluskandaalissa ames* trīspusējā tulkojumā no somu valodas uz latviešu tiek pārtulkots kā šāds mērķvaicājums:

```
#sum(#or(#syn(spiegošana skandāls negods skandalozs
apkaunojošs) #syn(spiegošana @belle blefs negods @schreder
@gathered skandāls lērums mēlnesīgs)) #or(#syn( pames samest
@aames aames)#syn(pamest samest @ames ames))).Minētais
```

piemērs ilustrē trīspusējās tulkošanas sarežģītību. Pirmā pirmatslēga, somu valodas saliktena fleksīvā forma *vakoiluskandaali* (kas izsaka jēdzienu *spiegošanas skandāls*) – vispirms tiek apstrādāta, veicot somu-angļu un somu-vācu tiešo tulkošanu. Somu valodas atslēga pieder pie atslēgu kategorijas “*atpazīstama*” (morfoloģiskajā analizē). Tā turklāt tiek klasificēta arī kā *netulkojams* vārds (tāpēc ka tulkojošajā vārdnīcā nav atrodama vārda pilnā forma) un kā *sadalāms* vārds (ar somu morfoloģiskās analīzes palīdzību). Vārds tiek sadalīts, un tā normalizētos komponentus trīspusējā sistēma pārtulko (pēc noklusējuma) gan angļu, gan vācu valodā. Pēc tam abi iegūtie tulkojumi tiek pārtulkoti latviešu valodā, izmantojot attiecīgi angļu-latviešu un vācu-latviešu tiešo tulkošanu. Rezultātā, piemēram, pirmajā #or frāzē iekļautā pirmā sinonīmu (#syn) kopa ir iegūta no angļu-latviešu tulkojuma, kas atbilst oriģinālajam somu valodas saliktenim *vakoiluskandaalissa*. Uzreiz pēc tās sekojošā otrā sinonīmu kopa ir iegūta no vācu-latviešu tulkojuma (kas atbilst tam pašam oriģinālajam somu valodas saliktenim). Otra somu valodas pirmatslēga *ames* ir netulkojama. Pēc aptuvenas atbilstības veiktā tulkošana tiek izmantota kā komponentu apstrādes daļa.

Iepriekšminētajā piemērā (tāpat kā pašreizējā modelī) mēs esam nolēmuši kombinēt atbilstīgos tulkojumus ar InQuery sistēmas #or operatoru, taču var izmantot arī citus operatorus (#syn utt.), kā arī citas vaicājuma strukturēšanas iespējas.

Dokumentu organizācija un pasniegšana

Informācijas izguves sistēmās bieži tiek izmantots tāds pasniegšanas veids kā saraksts, kurā dokumenti (vai dokumentu nosaukumi) ir sakārtoti svarīguma secībā atbilstoši sistēmas izpratnei. *Clarity* sistēmā izgūtais saraksts pēc noklusējuma ir pirmais izgūto vienumu skatījums, taču rezultāti var tikt pasniegti arī kā jēdzienu hierarhija, tekstuāls izguves pārskats vai kā dokumentu kopsavilkumu saraksts.

Jēdzienu hierarhijās dokumenti tiek apvienoti puduros, ievērojot jēdzienu hierarhiju, kas ir atvasināta no izgūto tekstu kopuma; rezultātā iegūtā struktūra tiek pasniegta kā hierarhisku izvēlņu kopums saskaņā ar pakārtotības statistisko principu (Sanderson and Croft 1999). Pakārtotības hierarhiju priekšrocība ir tā, ka tās var iegūt automātiski un nav nepieciešamas iepriekšējas zināšanas vai apmācība. *Clarity* sistēmā mērķvalodas dokumenti tiek organizēti pirmvalodas jēdzienu puduros. Piemērs, kurā angļu valodas jēdzienu hierarhija ir radīta no latviešu valodā izgūtiem dokumentiem, ir skatāms 2. attēlā.

Latvian Translations

salary

alga (reward, wage)

izpeļņa (earning, salary)

update

teacher

skolotāja (preceptress, tutorial)

skolotājs (schoolman, master)

list	summaries	overview	repo
Displaying overview hierarchy for query salary teacher			
Display overview	educationalist (72) additional payment (47) increase (58) reform (32) education (44) list (48)	calculation (14) earmarked subsidy (1) promise (4) agitation (5) deficit (3) willow (4)	BOOKM

2. attēls. *Clarity* sistēmas interfeiss angļu valodas jēdzienu hierarhijai, kas generēta no latviešu valodas dokumentiem, vaicājumam 'teacher salaries'

Otra dokumentu organizācijas iespēja ir daudzdokumentu pārskats, kurš raksturo izgūto kopu ar dažādām individuālu vienumu pazīmēm, tādām kā meklēto terminu skaits vai biežums (skat. iepriekšējās nodaļas); alternatīvi atslēgvārdi, vārdi un citi no dokumentiem izgūti dati; valoda; teksta žanrs (piemēram, ziņu raksts, komentārs, intervija) vai stils, piemēram, argumentējošs, subjektīvs, privāts u.c. (Karlgrén 1999). Šie informatīvie elementi var tikt aktivizēti kā filtri, lai palīdzētu lietotājiem pirms iepazīšanās ar katru atsevišķo dokumentu samazināt izgūto kopumu līdz kontrolējamiem apmēriem.

Trešā iespēja sniedz lietotājiem oriģinālā dokumenta kopsavilkumu. Tā ir izstrādāta, lai palīdzētu lietotājiem ātri gūt priekšstatu par dokumenta saturu, nelasot dokumentu pilnībā.

Baltu valodas starpvalodu informācijas izguves sistēmās

Viens no *Clarity* projekta mērķiem bija izstrādāt metodes, kas ļautu CLIR paņēmienus pielāgot jaunām valodām, kurām nav dārgu tulkošanas resursu, jeb tā sauktajām “mazajām” valodām.

2002. gadā Tildei iesaistoties *Clarity* projektā, vienvalodas un starpvalodu informācijas izguves pētniecība baltu valodās bija relatīvs retums. Tolaik vēl nebija izstrādātas sistēmas, kas spētu darboties ar baltu valodu vārdu fleksīvajām formām. Tāpēc vispirms tika adaptētas vienvalodas izguvei nepieciešamās morfoloģiskās analīzes sastāvdaļas. Tās tika arī iekļautas *Clarity* sistēmas indeksēšanas programmā, ļaujot izgūt fleksīvās formas ar vienas normalizētās atslēgas palīdzību.

Kaut arī vienvalodas informācijas izguve nebija izvirzīta kā viens no projekta galvenajiem mērķiem, testa kopumu automātiskie testi un lietotāju testi tika veikti arī attiecībā uz vienvalodas izguvi. Testi parādīja, ka vislabākie rezultāti ir sasniedzami tad, ja ir skaidri formulēts vaicājums. Tā latviešu valodā vislabākos rezultātus uzrādīja vaicājumi *eitanāzija*, *genoma loma medicīnā* un *datorvīrusi*, savukārt temata *kapitālieguldījumi Austrumeiropā vai Krievijā* vidējā precizitāte bija nulle.

Baltu valodas ir iekļautas starpvalodu informācijas izguves sistēmā ar UTACLIR sistēmas palīdzību. SOAP tulkošanas servisi tika izstrādāti šādiem valodu pāriem: angļu-latviešu, latviešu-angļu, vācu-latviešu, latviešu-vācu, krievu-latviešu, latviešu-krievu, lietuviešu-angļu, angļu-lietuviešu, vācu-lietuviešu, lietuviešu-vācu, lietuviešu-krievu un krievu-lietuviešu. Baltu valodu tulkošanas servisi tiek izmantoti diviem nolūkiem – lai tulkotu vaicājumus un lai tulkotu virsrakstus.

Vaicājuma tulkošana *Clarity* sistēmā notiek divos virzienos – no baltu valodām angļu, somu un zviedru valodā, lai izgūtu dokumentus šajās valodās; no angļu, somu un zviedru valodas baltu valodās, lai izgūtu baltu valodu dokumentu kopumus. Tā kā nav somu-zviedru un latviešu-lietuviešu divvalodu tulkojošo vārdnīcu, šajos gadījumos vaicājums tiek tulkots tranzitīvi. Tika pētītas divas tranzitīvās

tulkošanas metodes — vienkārša tranzitīvā izguve ar angļu valodas starpniecību un trīspusēja tranzitīvā izguve, kurā kā starpniekvalodas darbojas angļu un vācu valoda.

Viens no vissarežģītākajiem jautājumiem bija tulkojumu atlase vaicājuma tulkošanas procesā: Tildes elektroniskās vārdnīcas ir saturiski bagātas; lielākajai daļai vārdu ir vairāki tulkojumi vai pat vairākas nozīmes. Kaut arī UTACLIR sistēmai ir mehānisms, kas pieļauj plašu sinonīmu izmantojumu, vaicājumu tulkošanā un starpvalodu informācijas izgūvē tiek izmantotas tikai pirmās divas nozīmes, lai izvairītos no pārāk lieliem izgūtās informācijas apjomiem.

Lai novērtētu CLIR kvalitāti attiecībā uz baltu valodu vārdu kopumiem, tika veikti vienvalodas un starpvalodu izguves testi, kuros iekļauti 45 temati. Pirmie rezultāti ir daudzsološi, jo īpaši tas attiecas uz tranzitīvo izgūvi: angļu-latviešu izguves vidējā precizitāte ir 8,8 % (jeb 46,32% no vienvalodas izguves) un angļu-lietuviešu izguves vidējā precizitāte – 26,3 % (jeb 72,85% no vienvalodas izguves). Pārsteidzoši augsta vidējā precizitāte (28%) ir sasniegta tranzitīvajā izgūvē starp latviešu un lietuviešu valodu, izmantojot angļu valodu kā starpniekvalodu. Latviešu testa kopuma (45 temati, izteikti kā latviešu, angļu un somu atbilstīguma vērtējumi) rezultāti ir apkopoti 1. tabulā.

Mērķvaloda: latviešu valoda	Vidējā precizitāte (%)
Vienvalodas vaicājumi (latviešu vaicājumi)	19,0
Tiešais vaicājuma tulkojums (angļu>latviešu)	8,8
Tranzitīvs vaicājuma tulkojums (somu>angļu>latviešu)	8,1
Tranzitīvs vaicājuma tulkojums (somu>vācu>latviešu)	8,7
Trīspusējais vaicājuma tulkojums (ar #or(#syn(...)) kopām)	9,1

1. tabula. Latviešu valodas dokumentu starpvalodu izguves rezultāti

Lai nonāktu pie šiem rezultātiem, laboratorijas apstākļos ir salīdzināta vienvalodas informācijas ieguve ar tiešo tulkojumu, diviem tranzitīviem tulkojumiem un vienu trīspusējo tulkojumu. Kā vaicājuma vārdus mēs izvēlējāmies vienīgi virsraksta lauka vārdus par attiecīgajiem tematiem (īsus neizvērstās meklēšanas vaicājumus, parasti apmēram 3 vārdu garumā). Kā redzams 1. tabulā, ar tulkošanas metodēm tika sasniegti apmēram 40% no vienvalodas izguves rezultātiem; tomēr būtu nepieciešami papildu pētījumi, lai izskaidrotu un uzlabotu baltu valodu tulkošanas rezultātus.

Tā kā testa kopumu vaicājumi ne vienmēr bija precīzi, par ko liecina zemie vienvalodas izguves rādītāji, tika veikti arī latviešu-angļu-lietuviešu tranzitīvās izguves testi. Lietotājam tika lūgts pārbaudīt tematus, kuri automātiskajos testos uzrādīja ļoti augstu vai ļoti zemu precizitāti. Lietotājs bija visumā apmierināts ar sistēmu un minēja galvenos iemeslus, kāpēc atsevišķu tematu izguvei varētu būt slikti rezultāti, proti: tekstā lietotie sinonīmi; temata vispārīgums (ja temats ir *plūdi Eiropā*, lietotājam ir jāmeklē *plūdi Vācijā, plūdi Polijā* u. tml.) un – atsevišķos gadījumos – izguves kļūdu ietekmēta tranzitīvās izguves kvalitāte (vārds *kapitālieguldījumi* zaudēja savu galveno nozīmi tranzitīvās tulkošanas procesā).

Dokumentu pasniegšanā baltu valodām tika piemērots jēdzienu hierarhiju paņēmieni, un tas tika izmantots vienvalodas un starpvalodu informācijas izgūvē. Ja vaicājums ir formulēts kādā no baltu valodām, jēdzienu hierarhijas tiek veidotas attiecīgajā baltu valodā. Ja vaicājums ir formulēts angļu valodā, hierarhijas tiek būvētas angļu valodā vairākos posmos. Vispirms vaicājumu pārtulko latviešu vai lietuviešu valodā, un tiek izgūti pieprasītie dokumenti. Nākamajā posmā no 200 saraksta sākumā izgūtajiem dokumentiem atlasa latviešu terminus un pārtulko tos angļu valodā. Terminu atlase notiek pēc šādiem principiem: 1) atlasa lietvārdus no diviem tuvākajiem teikumiem, kuros ir atrasta jebkura vaicājumā ietvertā vārda jebkura forma; 2) ja ir divi blakusesoši lietvārdi un pirmais no tiem ir ģenitīvā, šos abus lietvārdus atlasa kā nominālo vārdkopu, piemēram, *bankas prezidents*; 3) ja ir divi blakusesoši lietvārdi un otrs no tiem sākas ar lielo burtu, šo abu lietvārdu nominatīva formas atlasa kā nominālo vārdkopu, piemēram, *skolotājs Džons*; 4) no atlasīto terminu saraksta izslēdz statistiski pārāk izplatītus terminus. Pēc tam tiek aprēķināta terminu savstarpējā pakārtotība.

Kopsavilkums un secinājumi

Šajā rakstā mēs esam apskatījuši *Clarity* sistēmu, starpvalodu informācijas izguves sistēmu angļu, somu, zviedru, latviešu un lietuviešu valodai.

Clarity sistēmu esam izveidojuši uz tīmekļa pakalpojumu platformas, un mūsu pieredze liecina, ka tas ir palīdzējis sistēmas projektētājiem nokārtot ar datu licencēšanu saistītos jautājumus, izvairīties no programmatūras pārinstalēšanas un koncentrēties uz resursu ierobežošanu, tā samazinot kopējo projektēšanas laiku. Ja runājam par sniegumu, rezultāti apliecina, ka *Clarity* sistēma spēj veikt starpvalodu informācijas izguvi, pieņemamā laikā vienlaicīgi apkalpojot samērīgu lietotāju skaitu. Tomēr mēs esam arī sapratuši, ka no skaitļošanas viedokļa apjomīgu uzdevumu veikšanā, piemēram, jēdzienu hierarhiju vai dokumentu pārskatu izveidē, labāk noder vienas vietnes pakalpojumi, jo tad visi ar to saistītie datu resursi ir viegli pieejami, iespējams, jau iepriekš apkopotā formā. Piemēram, pieejamie apstrādes resursi, kas iegūst nosaukto vienību izvilkumus no tekstiem, nespēja garantēt dokumentu pārskatu izveidi reālā laikā, tāpēc tika pieņemts lēmums iepriekš anotēt dokumentu kopumus un rezultātus uzkrāt datu bāzu datu rādītājos, kas nodrošinātu ātru piekļuvi. Mēs esam arī konstatējuši, ka tīmekļa pakalpojumu izmantošana ir bijusi veiksmīga izvēle, lai pārvarētu problēmas, kas saistītas ar baltu un citu valodu rakstzīmju kopu, piemēram, Latin-7 un Unicode savietojamību.

Vaicājumu tulkošanā mēs izmantojam metodes, kas izrādījās sekmīgas divvalodu vārdnīcu nepilnīguma un neskaidrību pārvarēšanā. Vārdnīcu nepilnīgums tika pārvarēts ar tādu mehānismu palīdzību, kas izmanto salikteņu sastāvdaļu struktūru un aptuvenās atbilstības algoritmu, kas netulkojamu terminu gadījumā piedāvā citus tulkošanas kandidātus. Kaut arī ar šādu mehānismu starpniecību var pieaugt iespējamo vaicājuma tulkojumu skaits, mēs atklājam, ka šo problēmu var samazināt līdz minimumam, ļaujot lietotājiem atlasīt interfeisā, viņuprāt, atbilstīgākos tulkojumus. Tādās operācijās, kurās tulkošanu netieši veic pati sistēma, piemēram, virsrakstos vai jēdzienu hierarhijās iekļauto terminu tulkošanā, divu vai trīs visaugstāk ierindoto tulkojumu atlase apliecināja sevi kā efektīva metode, kas ļauj novērst neatbilstīgu tulkojumu radīto "troksni". Tomēr ir jāturpina pētījumi, lai noskaidrotu apmērus, kādos šāda īsināšana var būt par iemeslu atbilstīgu tulkojumu izslēgšanai.

Attiecībā uz baltu valodām secinām, ka, izmantojot tiešo vaicājuma tulkošanu, dokumentu izguves rezultāti liecina – to vidējā precizitāte var sasniegt pat vairāk nekā 70% līmeni salīdzinājumā ar vienvalodas izguvi. Transzitivās tulkošanas gadījumā precizitāte ir mazāka (kā tas arī gaidāms, apzinoties papildu troksni, ko rada starpniekvalodas iesaistīšana tulkošanā), taču joprojām pieņemamā līmenī salīdzinājumā ar vienvalodas izguvi (apmēram 40%). Sākotnējie testi ar trīspusējo tulkošanu uzrādīja nelielu tranzitivās tulkošanas rezultātu uzlabojumu, tomēr ir nepieciešami papildu pētījumi, lai noskaidrotu, cik tas ir nozīmīgs.

Mēs uzskatām, ka *Clarity* sistēmas izstrādi var izmantot kā metodoloģisko pamatu, lai ar pašreizējām tehnoloģijām un ierobežotiem datu resursiem izveidotu praktiskas, lietojamas CLIR sistēmas.

Pateicība

UTACLIR sistēmā ir izmantoti turpmāk minētie resursi. ENGTWOL (Morphological Transducer Lexicon Description of English): Copyright © 1989-1992 Atro Voutilainen and Juha Heikkilä. FINTWOL (Morphological Description of Finnish): Copyright © Kimmo Koskenniemi and Lingsoft Oy. 1983-1993. GERTWOL (Morphological Transducer Lexicon Description of German): Copyright © 1997 Kimmo Koskenniemi and Lingsoft, Inc. GlobalDix and MOT Dictionary software. Copyright © 1998-2002 Kielikone Oy, Finland. SWETWOL (Morphological Transducer Lexicon Description of Swedish): Copyright © 1998 Fred Karlsson and Lingsoft, Inc. TWOL-R (Run-Time Two-Level Program): Copyright © Kimmo Koskenniemi and Lingsoft Oy. 1983-1992.

1. attēls

Finland	Somija
United Kingdom,	Apvienotā Karaliste
Sweden	Zviedrija
Latvia	Latvija
Query translation...	Vaicājumu tulkošana, dokumentu izguve

concept...	Jēdzienu hierarhijas, dokumentu anotācijas
document reports	Dokumentu pārskati, vārdu tagēšana
Baltic IR services	Baltu valodu informācijas izguves pakalpojumi
Web services	Tīmekļa pakalpojumi
SOAP	SOAP
Clarity session	Clarity sesijas menedžeris
UK	Apvienotā Karaliste
Clarity service	Clarity pakalpojuma koordinators
Index..	Indeksu ģenerators
Local ...	Vietējie pakalpojumi
XML...	XML ģenerators
WWW Interface	Tīmekļa interfeiss

LITERATŪRA

Gollins T., Sanderson M. (2001) *Improving Cross Language Information Retrieval with Triangulated Translation*. SIGIR 2001: 90-95.

Hedlund T., Airio E., Keskustalo H., Lehtokangas R., Pirkola A., Järvelin K. (2004) *Dictionary-Based Cross-Language Information Retrieval: Learning Experiences from CLEF 2000-2002*. Inf. Retr. 7(1-2): 99-119.

Karlgren J. (1999) Stylistic Experiments in Information Retrieval. In: *Natural Language Information Retrieval*. Tomek Strzalkowski, (ed.), Kluwer.

Sanderson, M. and Croft, W.B. (1999) Deriving concept hierarchies from text. In: *Proceedings of the 22nd ACM SIGIR Conference*, 206-213.

World Wide Web Consortium – W3C (2002a). Web Services Activity. At: <http://www.w3.org/2002/ws/>.

Ilze Dika

TERMINRADES SMAGUMA CENTRA NOBĪDE NO LATVIJAS UZ ES IESTĀDĒM

Laika trūkuma dēļ atturēšos no latviešu terminoloģijas tradīciju izklāsta un esošo problēmu analīzes. Koncentrēšos uz jautājumu, par kuru līdz šim galvenie Latvijas terminologi, valodnieki un politiķi ir runājuši maz, jo, būsīm atklāti, tas ir sāpīgs jautājums, kuram ir grūti rast risinājumu. Tātad – kas notiks ar latviešu terminoloģiju pēc dažiem gadiem? Vai precīzāk – kas notiks ar mūsu juridisko terminoloģiju?

Jau vismaz 5 gadus mūsu juridisko terminoloģiju (un patiesību sakot, terminoloģiju daudzās jo daudzās nozarēs, kuras regulē ES likumdošana) ietekmē ES terminoloģijas sistēma un izpratne. Šī situācija nemainīsies vēl vairākus gadu desmitus un, kas lai zina, iespējams, pat gadsimtus. Tā saglabāsies nemainīga tik ilgi, cik ilgi pastāvēs Eiropas Savienība un mūsu valsts būs ES dalībvalsts. Nākotnē aizvien vairāk un vairāk jaunu jēdzienu ikdienā ienāks ar ES likumu starpniecību. Šie likumi jau šobrīd ir un arī vēlāk būs **mūsu** likumi. Taču ir kāda nianse – likumi gandrīz nekad netiks rakstīti latviešu valodā, tie mūs sasniegs tulkojumu veidā.

Mums tas ir jāpieņem, ar to jāsamierinās un jāšāk domāt, kā rīkoties, lai mēs spētu ietekmēt tulkojumus un tajos lietotās terminoloģijas kvalitāti.

Kad jaunās dalībvalstis sāka tulkot ES likumdošanas dokumentu kopumu (*acquis*), kuru vajadzēja pārtulkot īsā laikā (bieži vien ar skopiem cilvēkresursiem un līdzekļiem), pēkšņi radās nepieciešamība atrast vārdus, kā nosaukt daudz jaunu parādību. Tas vienlaicīgi bija arī laiks, kad mūsu dzīvē ienāca daudz jaunu jēdzienu, jo dzelzs aizkars bija kritis, mēs saskārāmies ar jaunām sistēmām, struktūrām un parādībām, kuras līdz tam nepazinām. 1990. gadu beigās notika arī straujš kāpums tehnoloģiju attīstībā, radās daudz jaunu tehnoloģisku risinājumu, kuriem bija nepieciešami nosaukumi latviešu valodā.

Iedibinātā terminrades un terminu apstiprināšanas sistēma, gluži tāpat kā mēs, apjuka un vairs nespēja tikt galā ar lielo darba apjomu. Šajā brīdī izveidojās plaša starp terminoloģijas standartizācijas un terminrades vajadzībām un LZA TK (Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija) jaudu, un plaša pa šiem gadiem ir kļuvusi tikai dziļāka.

Lai pārtulkotu ES likumus, toreizējās kandidātvalstīs, tagadējās jaunajās dalībvalstīs tika izveidoti tulkošanas centri. Latvijā šim nolūkam tika izveidots Tulkošanas un terminoloģijas centrs (TTC). Tulkojot ES *acquis*, TTC pakāpeniski kļuva par vienu no galvenajiem spēlētājiem terminoloģijas standartizācijas un radīšanas jomā, izveidoja un ieviesa savu terminoloģijas izstrādes un izpētes sistēmu. Ievērojot Valsts valodas likumu, jaunus terminus apkopoja sarakstos un iesniedza LZA TK.

TTC ir saskāries ar nepatīkamām problēmām, kas radās LZA TK lēnās un novēlotās darbības dēļ. Kad bijām iztulkojuši jau apmēram 30 000 lappušu ES likumu, beidzot tika pieņemts oficiāls LZA TK lēmums par termina *EU regulation* atveidi. Diemžēl no abiem iespējamajiem variantiem apstiprināja nevis terminu *nolikums*, kuru līdz tam tulkojot lietojām, bet terminu *regula*. Mums nācās labot visus iepriekš tulkotos dokumentus. Šis piemērs raksturo to, cik nopietnas sekas rodas, ja lēmumi netiek pieņemti savlaicīgi.

TTC izveidotā sistēma varbūt nebija perfekta, taču tā darbojās. Galu galā termini nonāca līdz LZA TK vai tās apakškomisijām (un var pat teikt, ka TTC aktivizēja vienas otras apakškomisijas darbu).

Pašlaik spēles noteikumi mainās. Turpmāk ES likumus tulkos ES ierēdņi iestādēs Briselē un Luksemburgā. Tam ir savi plusi un mīnusi. Latviešu valoda ir oficiāla ES valoda. Tas nozīmē, ka nebūs jomu, par kurām nespēsīm diskutēt latviešu valodā, jo pilnīgi visu likumu pārtulkošana garantē to, ka tiks izveidota arī attiecīgā terminoloģija.

Taču šos tulkotājus mēs vairs ietekmēt nespēsīm. Nedz viņi paši, nedz mēs šobrīd nezinām, vai viņiem ir saistoši LZA TK lēmumi. Pat ja tur strādājošie tulkotāji būtu 100% lojāli Valsts valodas likuma normām

un lietotu tikai LZA TK apstiprinātos terminus, LZA TK nespētu pietiekami ātri reaģēt uz tulkotāju vajadzībām un dažu stundu laikā pieņemt lēmumu. Būtu lietderīgi paskaidrot, ka tulkojumi top ātri – tie jāpublicē vienlaicīgi visās 20 ES valodās. Vēl jo vairāk – pašlaik nemaz nav tāda viena autoritatīva avota, kurā būtu apkopoti visi LZA TK apstiprinātie termini.

Tādēļ ļoti svarīgi ir nodrošināt, ka ES likumu tulkojumos tiek izmantota pareiza, speciālistiem pieņemama un valodai un terminoloģiskajai sistēmai atbilstoša terminoloģija. Lai to panāktu, ir nepieciešams izveidot terminoloģijas atbalsta punktu Latvijā. Es ierosinātu šo funkciju uzticēt TTC, jo tam ir nepieciešamā pieredze, kas uzkrāta, pārtulkojot vairāk nekā 100 000 lappušu ES tiesību aktu.

Nepieciešams izveidot nacionālo datu bāzi, kurā savlaicīgi tiek ievietoti visi apstiprinātie un ar speciālistiem saskaņotie termini, kuru lietošanai būtu jābūt obligātai. Šai nacionālajai datu bāzei ir jābūt ērti lietojamai, uzticamai un pieejamai bez maksas.

Tāpat jāuzsāk politiska diskusija par ES iestādēs strādājošo tulkotāju pienākumu ievērot oficiāli apstiprināto terminoloģiju. Nav pieļaujama situācija, kad, slēpjoties aiz ES ierēdņu neaizskaramības un objektivitātes, nozaru ekspertiem un valodniekiem nav nekādu iespēju ietekmēt tulkojumu kvalitāti, tulkojumos lietotos terminus un valodu. (Mums jau ir rūgta pieredze. Skaļākais piemērs – *euro* Konstitūcijas līgumā. Bet ir arī citi atsevišķi gadījumi, kad uz darba grupām Briselē aicinātie Latvijas eksperti ir spiesti samierināties ar sliktu tulkojumu kvalitāti, viņiem nepieņemamiem terminiem).

Nedrīkst novērtēt par zemu ES likumdošanas tulkojumu ietekmi uz valodu. Jāatceras, ka latviešu tulkotāji tulko arī mājas lapu saturu, veido ES iestāžu un fondu nosaukumus, tādēļ ir pamats uzskatīt, ka ikviena tur strādājoša tulkotāja veikums agri vai vēlu var nonākt līdz teju vai katram Latvijas iedzīvotājam un ietekmēt viņa valodu. Turklāt latviešu tulkotāji jau netulko kaut kādam anonīmam ES iedzīvotāju kopumam, bet mums – latviešiem.

Nepieciešams izveidot sistēmu, kas ļautu ekspertiem ietekmēt terminus, arī rastu iespēju ES institūcijās strādājošajiem tulkotājiem izmantot ekspertu pieredzi un zināšanas, lai veidotu normālu,

pieņemamu terminoloģiju. To sakot, apzinos, ka šī jautājuma risināšana ir garš un, pieļauju, ērkšķains ceļš, taču – jo ātrāk sāksim, jo īsāks tas būs.

Nobeigumā es gribētu teikt, ka kolēģi no *vecajām dalībvalstīm* nereti mēdz teikt, ka eksistē *eiroangļu* valoda, *eiropāņu* valoda utt., bet tā tiek lietota Briselē un ikdienu neietekmē, taču es aicinātu neatkārtot kļūdas un nepieļaut neveiklas *eirolatviešu* valodas veidošanos. Latviešu valoda ir pārāk maza un pārāk daudz locīta un liekta vēstures gaitā, lai mēs to palaistu vienu pasaules plašajos ceļos.

*Ina Druviete***LINGVISTISKĀS IDENTITĀTES DAUDZVEIDĪGIE ASPEKTI**

Identitāte ir fascinējošs jēdziens. Ne tikai gadu simtus, bet pat gadu tūkstošus cilvēce ir centusies izprast, kas mēs esam, kas mūs vieno un kas mūs šķir, kas ikvienu cilvēku iekļauj noteiktā grupā un liek šo piederību arī apzināties. Brīžam šo jēdzienu ir vieglāk emocionāli izjust nekā racionāli formulēt. Tomēr jau vairākas desmitgades arī mūsu kultūrtelpā risinās diskusijas, kas pamatos skar šādus jautājumu lokus:

- kas ir identitāte, no kādiem elementiem tā sastāv;
- vai identitāte ir objektīva realitāte vai subjektīva izjūta;
- vai identitāte, vai vismaz noteikti tās elementi, ir atzīstami par vērtību, apzināti kultivējami un saudzējami – ja ir, kā to īstenot.

Identitāte, saucama arī par patību jeb savdabību, ir centrālais elements ikviena cilvēka apziņā par sevi un savu vietu sabiedrībā. Tā ļauj indivīdam sevi uztvert gan kā atšķirīgu, gan arī veidot grupas identitāti ar citiem indivīdiem. Par nozīmīgākajiem grupu identitātes elementiem parasti nosauc rasi, dzimumu, vecumu, sociālo slāni, veselības stāvokli, seksuālo orientāciju, konfesijālo piederību, etnisko piederību un, protams, valodu. Šie elementi uzslāņojas cits citam, tie var saaugt cieši kopā. To hierarhija dažādās sabiedrībās un arī indivīda personiskajā uztverē var atšķirties un mainīties laika gaitā.

Valodas jeb lingvistiskā identitāte ieņem īpašu vietu šajā identitāšu kompleksā, un visai grūti to nodalīt no etniskās identitātes. Arī latviešu valodai lemts būt par noteiktas identitātes elementu. Kam? Cik lielā mērā? Cik ilgi?

Lai analizētu latviešu valodas lomu latviešu etnosa, Latvijas iedzīvotāju un Eiropas Savienības savdabības veidošanā, nepieciešams sākt iztālēm un apzināties, kas ir valoda kā tāda.

Valoda jeb verbālā komunikācija kā tāda ir galvenais, kas atšķir cilvēku no citiem dzīvniekiem. Citu dzīvnieku sugu neverbālā komunikācija arī nodrošina augsta līmeņa informācijas pārraidīšanu,

tomēr, kā teicis Bertrams Rasels, “lai cik skaisti suns rietu, tas nespēj mums pastāstīt, ka viņa vecāki bija nabadzīgi, bet godīgi”. Tātad valoda neapšaubāmi ir visu mūsu kā *Homo sapiens* identitātes pamatelements. Tas nodrošinājis ne tikai uzvaru pār citām cilvēku pasugām, bet arī veiksmīgu iespiešanos citu sugu ekoloģiskajās nišās. Verbālās valodas attīstību uzskata par ievērojamāko notikumu dzīvās dabas attīstībā kopš daudzšūnu organismu rašanās pirms 600 miljoniem gadu. No evolūcijas viedokļa pavisam nesen – ne agrāk kā pirms 200 tūkstošiem gadu – ir radies jauns informācijas pārraides modelis. Tas ļauj precizēt nianšes un detaļas, izvietot situācijas tagadnē, pagātnē vai nākotnē, formulēt domas kā jautājumus, pavēles, apgalvojumus, hipotēzes vai nosacījumus. Bez verbālās komunikācijas nebūtu ne paražu, ne likumu, ne mākslas, ne zinātnes, ne tehnoloģijas. Visi cilvēki runā vismaz vienā valodā, un ir grūti iedomāties sociālas un intelektuālas norises, kas notiktu bez valodas starpniecības. Visām jebkad eksistējušām un pašlaik eksistējošām pasaules valodām piemīt kopīgas uzbūves un semantikas fundamentālās īpatnības, un valodās universālā ir daudz vairāk nekā atšķirīgā.

Vairums pētnieku pašlaik atbalsta valodu monogēneses teoriju. Visām pasaules valodām ir kopīga cilme, un šai sākotnēji nelielai kopienai dzīvestelpas meklējumos izklīstot, diverģences ceļā radušās ģeoloģiski un tipoloģiski atšķirīgās pasaules valodas. Tas nozīmē, ka kopīgajai *Homo sapiens* identitātei pievienojušies vairāki tūkstoši atšķirīgu lingvistisko identitāšu. Vienu no tām veido arī latviešu valoda.

Latviešu valoda pirmām kārtām ir **latviešu etnosa valoda** – indoeiropiešu valodu saimes baltu valodu grupas valoda, kas konsolidējusies 10.–12. gadsimtā, 5.–7. gadsimtā senlatviešu ciltīm nodaloties no senlietuviešu ciltīm. Kopš tā laika varam runāt par latviešu lingvistisko identitāti, kas izpaudusies kā alternatīva citām lingvistiskajām identitātēm šajā pašā ģeogrāfiskajā telpā – lībiešu, vācu, vēlāk čigānu, ebreju, krievu, zviedru, poļu – un pašlaik ir viena no apmēram septiņiem tūkstošiem identitāšu mūsdienu pasaulē. Šī identitāte valodu un kultūru kontaktu piesātinātajā un ģeopolitiski iekārotajā telpā ir bijusi mainīga un atšķirīgi akcentēta. To gan stiprinājušas, gan vājinājušas politiskās norises, vairākkārt, tā sauktajos trīs atmodu periodos, tā izvirzījusies priekšplānā. Pašlaik latviešu

valoda ir 1, 5 miljoniem cilvēku dzimtā valoda, to kā otro valodu vēl prot apmēram pusmiljons. Latviešu valoda kopš 1988. gada atkal ir valsts valodas statusā savā zemē, un nu tā ir viena no divdesmit oficiālajām valodām Eiropas Savienībā. To par savu dzimto valodu 2000. gada tautskaitē atzinuši 96% latviešu, notiek stabila valodas transmisija no paaudzes paaudzē. Valodas jautājums vienmēr ir aktuāls publiskajā diskursā. Latvieši vismaz pārskatāmā pagātnē vienmēr bijuši izteikti valodcentrēti. Pieminēšu gan, ka pretēji mūsu priekšstatiem nevaram simtprocentīgi apgalvot, ka valoda ir galvenais latvietības elements. Pirms dažiem gadiem, uzdodot šādu jautājumu sociolingvistiskā aptaujā, bijām visai pārsteigti, kad vairāk respondentu par noteicošo latvietības, tātad latviskās identitātes elementu nosauca – mentalitāti. Tomēr latviešu valoda ir stabils **latviešu etnosa identitātes** elements, un straujas pārmaiņas šai ziņā nav prognozējamas.

Latviešu valoda kā **Latvijas identitātes** elements saistās ar valsts valodas statusu. Kā pamatoti raksta Ilmārs Mežs: “Valsts valodas statuss nozīmē arī to, ka latviešu valoda nepieder vairs tikai latviešiem vien”. Latvijā tiek veidots citām Eiropas Savienības dalībvalstīm analogisks valodu koeksistences modelis: atbalsts minoritāšu valodu saglabāšanai, bet valsts valodas prasme un lietojums etnosu savstarpējā saskarsmē kā norma minoritāšu vidū.

Latvijas sabiedrības integrācijas programmas pamatnostādnes noteic, ka latviešu valoda ir Latvijas sabiedrības vienotības pamats, un latviešu valodas apguvei valsts, starptautiskā sabiedrība un nevalstiskās organizācijas veltījušas ievērojamus materiālos un garīgos resursus. Kopš neatkarības atjaunošanas latviešu valodas kā otrās valodas pratēju skaits ir jūtami pieaudzis – no 23% minoritāšu pārstāvju 1989. gadā līdz 53% 2000. gadā. Procentuālais pieaugums ir liels, bet faktiskā situācija nav normāla. Augstāka latviešu valodas prasme ir lietuviešiem (86%), igauņiem (77%), čigāņiem (66%), bet krieviem, baltkrieviem, ukraiņiem valodas prasme svārstās ap 50%. Puse minoritāšu pārstāvju latviešu valodu joprojām – 16 gadus pēc valsts valodas statusa pasludināšanas – neprot vai prot vāji. Latvija pie tam ir piemērs visai reti sastopamai situācijai, kad valodas prasme, valodas lietojums un lingvistiskā attieksme neatrodas savstarpējā korelācijā. Tātad pagaidām

latviešu valoda vēl nav kļuvusi par visu Latvijas iedzīvotāju identitātes elementu līdzās minoritāšu lingvistiskajai identitātei.

Runājot par **Eiropas Savienības lingvistisko identitāti**, vienmēr tiek uzsvērts tās multilingvālais raksturs. Filozofiskās vadlīnijas Eiropas Savienības valodas politikā attiekmē pret daudzvalodību un valodu saglabāšanas iespējām ir skaidras: valodas ir vērtība, Eiropas bagātība, nacionālās un arī eiropeiskās identitātes pamats. Kā atzīts t. s. Vīnes vadlīnijās, “daudzi Eiropas kultūras sasniegumi ir cieši saistīti ar noteiktām valodām un intelektuālajām tradīcijām. Ja šīs valodas vairs netiktu lietotas, Eiropas kultūru daudzveidība tiktu noplicināta un apdraudēta. Eiropas pilsoņi atbalstīs integrētās Eiropas ideju tikai tad, ja to valoda un kultūras mantojums ir un būs šīs Eiropas daļa”.

Eiropas Savienības valodu daudzveidības saglabāšana kā konceptuāls mērķis pirmo reizi minēts ES Pamattiesību hartā (“Eiropas valodas ir vienlīdz vērtīgas un cienījamas un veido neatņemamu Eiropas kultūras un civilizācijas daļu”). Eiropas Savienības moto “Vienoti daudzveidībā” ietver stratēģisku pamatnostādni, kas detalizēti iestrādājama likumdošanas aktos un programmās, piemēram, 2003. gada jūlijā Eiropas Komisijas pieņemtajā darbības plānā “*Valodu apguves un lingvistiskās dažādības veicināšana (2004-2006)*”.

Lingvistiskās cilvēktiesības Eiropas Savienībā, no vienas puses, nodrošina valodas kolektīvu identitātes saglabāšanu, no otras puses – efektīvas iekšējās komunikācijas nodrošināšanu gan ES institūcijās, gan visā supranacionālā veidojumā. Latviešu valoda kā viena no ES oficiālajām valodām skan Eiropas Parlamentā, tajā ir pieejami Eiropas Savienības oficiālie dokumenti, tā ir iegājusi Eiropas aprītē, līdz ar to atzīstama par perspektīvu Eiropas Savienības lingvistiskās identitātes elementu.

Tātad redzam, ka latviešu valoda tagadnē ir stabils latviešu identitātes elements, kļūst par neatņemamu Eiropas Savienības lingvistiskās identitātes daļu, bet pagaidām vēl nepietiekami reprezentē Latvijas sabiedrības vienotājas funkciju. Kā būs nākotnē? Vai vispār iespējams prognozēt un ietekmēt valodas likteni?

Mēģināsim atbildēt uz šo jautājumu gan vispārīgi, gan konkrēti.

Saskaņā ar 21. gadsimta domāšanas ievirzi valodu un kultūru dažādība ir cilvēces un civilizācijas bagātība. Valodas vairs netiek uzvertas tikai kā saziņas kods, bet gan kā kultūras tradīciju deponitārijs, nacionālās identitātes pamats. Tādēļ jebkurai valodai ir vieta humāno vērtību sistēmā un ikviena valoda tiek atzīta par saudzējamu vērtību – neatkarīgi no tās runātāju skaita un ekonomiskās vērtības. Te varam vilkt paralēles ar augu sugām: pārtikā visā pasaulē tiek izmantoti ap 7000 augu, bet tikai 150 sugām ir komerciāla vērtība, bet trīs sugas – rīsi, kvieši un kukurūza – dod ap 60% kaloriju. Vai tāpēc pārējās valodas un sugas būtu pakļaujamas iznīcībai?

Tomēr valodas mūsdienu pasaulē izzūd un izzūd pat ātrāk par augu un dzīvnieku sugām. Prognozē, ka tuvākā gadsimta laikā varētu zust pat puse no valodām. Pašlaik par apdraudētām uzskata 24% augu sugu, 20% putnu sugu, 41% zīdītāju sugu. Pēc jaunākajiem datiem (Naturopa 101, 2004, p. 7) Eiropā ir apdraudēti 22% augu, 53% zivju un 42% zīdītāju sugu. Bet mēs visi zinām, ka daba jāaizsargā. Šī pārliecība ir daudzu desmitu gadu ilgas skaidrošanas rezultāts. Bet cik daudz valodu ilgtermiņā uzskatāmas par apdraudētām Eiropas skarbajos valodu konkurences apstākļos? Vai ir pamats bažām par jauno dalībvalstu valodu likteni? Vai ir iespējams, ka arī suverēnu valstu un ES oficiālās valodas īpaši jāaizsargā?

Valodu pasaule atrodas nepārtrauktā dinamikā, un valodu kolektīvu pāreja uz politiski un ekonomiski dominējošām valodām ir nenovēršama globalizācijas un integrācijas pavadoņa. Vai šādos apstākļos ir iespējams saglabāt konkrētu saziņas kodu – latviešu valodu?

Dažkārt izteiktas visai pesimistiskas prognozes par latviešu etnosa pastāvēšanu nelabvēlīgo demogrāfisko tendenču dēļ. Protams, runātāju kolektīva eksistence ir priekšnoteikums valodas eksistencei. Tomēr, pirmkārt, demogrāfijai ir tendence stabilizēties, otrkārt, nepieciešamais runātāju skaits valodas pašpietiekamības uzturēšanai ir pat relatīvi neliels – ap 10 000. Par neapdraudētām saskaņā ar jaunākajām teorijām tiek uzskatītas valodas, kuru runātāju skaits

pārsniedz vienu miljonu. Saskaitīts, ka pasaulē šādu valodu nav vairāk par 250. Kā redzams, latviešu valoda, kuru kā pirmo valodu runā 1,4 miljoni, **pieder pie šīs lielo valodu grupas**. Tomēr šīs valodas būtu neapdraudētas pilnīgā izolācijā no citām valodām. Jāņem vērā, ka lielo valodu grupas ietvaros pastāv īpaša apakšgrupa – ļoti lielās valodas. To skaits gan ir tikai 0,1–0,15% no visām pasaules valodām, bet tajās kopumā runā 51% zemeslodes iedzīvotāju. Latviešu valodas spēcīgākās konkurentes – krievu un angļu valoda – pieder pie šīs ļoti lielo valodu grupas, kam piemīt objektīvs asimilatorisks spēks, un šo valodu runātāju kolektīvi parasti bauda lingvistisko pašprietiekamību.

Lai tik asos konkurences apstākļos saglabātu valodu, vajadzīgas gan zināšanas, gan organizētība, gan nauda. Nu jau pusgadsimtu ilgajā sociolingvistikas attīstības periodā skaidri iezīmēti pamatnosacījumi, no kā atkarīga valodu saglabāšanās. Galvenais atzinums pie valodas jautājumu poetizēšanas pieradušajiem latviešiem var šķist cinisks – valodas liktenis nav atkarīgs no tās bagātības, izkoptības, pareizības. Izšķirīga nozīme mūsdienu demokrātiskās valstīs ir juridiskajai valodu aizsardzības sistēmai, kā arī ekonomiskiem faktoriem, kas lielā mērā rada motivāciju konkrētas valodas lietošanai valodas eksistencei svarīgākajās sociolingvistiskajās funkcijās. Latvija ir vienīgā valsts pasaulē, kam jāuzņemas atbildība par tādu valodas politiku, kas nodrošina latviešu valodas konkurētspēju. Latvijā pašlaik ir radīts pārdomāts valodas politikas institūciju tīkls – Valsts valodas komisija Prezidentes paspārnē, Valsts valodas centrs, ļoti nozīmīga ir Valsts valodas aģentūra. Valdība ir apstiprinājusi Valsts valodas politikas pamatnostādnes. Valsts budžeta finansējums, cerams, kļūs vēl nozīmīgāks, bet minimāli nepieciešamā summa latviešu valodas attīstīšanai mūsu rīcībā ir jau tagad. Kas gan varētu kavēt latviešu valodas nostiprināšanos ne tikai latviešu, bet arī Latvijas un Eiropas Savienības identitātes dimensijā?

Kopš 2004. gada 1. maija Eiropas Savienībā ir 25 valstis un 20 oficiālās valodas. Jaunu – Eiropas Savienības oficiālās valodas – statusu ieguvusi poļu, čehu, ungāru, slovaku, slovēņu, maltiešu, lietuviešu, igauņu un latviešu valoda. Gan politiskajā, gan zinātniskajā arēnā notiek plašas diskusijas par to, kā šāds pasaules vēsturē unikāls sociolingvistisks eksperiments ietekmēs Eiropas Savienības

funkcionēšanu. Daudz mazāk tiek skarts pretējais aspekts – kā ES oficiālās valodas statuss ietekmēs konkrētas valodas situāciju, īpaši jaunajās dalībvalstīs.

Smaga nasta mūsu valstij ir pārmantotie padomju šovīnistiskie stereotipi un Krievijas propagandas mašīnērijas centieni minoritāšu tiesību aizsegā vērsties pret Latvijas valstiskuma simbola – latviešu valodas – reālu nostiprināšanos sabiedrības integrācijas valodas funkcijā. Tas būtu nevis zinātniskā, bet augsta līmeņa starpvalstu politiskā konferencē izskatāms jautājums.

Es pievērsīšos šķērslim, kas jāpārvar mums pašiem. Tā ir **latviešu lingvistiskā uzvedība**.

Sešpadsmit gadus pēc valsts valodas statusa atjaunošanas joprojām vērojama neatbilstība starp latviešu valodas nominālo un reālo statusu. Tās raksturīgākā iezīme ir valsts valodas nelietošana latviešu un minoritāšu pārstāvju savstarpējā saziņā. Šo faktu vairs nedrīkstam vienkāršoti skaidrot ar ieilgušu pārejas periodu.

LU Latviešu valodas institūta sociolingvistiskajās aptaujās latviešiem regulāri tiek uzdots jautājums: “Vai jūs ar cittautiešiem, *kas prot latviešu valodu*, runājat latviski?” Iestādēs un organizācijās (tātad vietās, kur klienta latvieša tiesības aizsargā arī likums) latviešu valodā *vienmēr* runā tikai 58 % respondentu, sadzīvē – tikai 46%. Intervijās šādas rīcības iemeslus respondenti pamato ar pieradumu, pieklājību, ērtībām; tipiski ir arī šādi izteikumi – “man tā ir vieglāk”, “gribu, lai mani saprot”, “negribu aizmirst krievu valodu”, “negribu, lai viņi iemācās”, “es neiešu gaidīt, kamēr viņš lauzīsies”, “es šādi jūtos pārāks”, “gribu un runāju”. Jāatzīmē, ka intervijās tieši jautājums par latviešu valodas nelietošanu latviešu respondentos ļoti bieži izraisa agresīvu reakciju. Raksturīgi, ka šie paši respondenti iestājas par daudz stingrāku lingvistisko likumdošanu, tātad pilnā mērā atbildību par valodas vidi deleģē valstij.

Pēc 2000. gada tautskaites datiem 75,3% latviešu prot krievu valodu. Nav pamata nereti izteiktajai atziņai, ka jaunā latviešu paaudze krievu valodu nepratīs, un līdz ar to aplūkojamā problēma izzudīs pati no sevis. Krievu valodu prot 18,7% septiņgadīgu latviešu bērnu, un šis

procents pakāpeniski palielinās, sasniedzot 81% deviņpadsmitgadīgu latviešu vidū. Nepārpratīsim – ikvienas valodas zināšanas ir liela bagātība. Pārfrāzējot Vitgenšteinu – manu apgūto valodu robežas ir manas pasaules robežas. Runa ir par konkrētas valodas lietošanu konkrētos apstākļos.

Indivīda līmenī valodas izvēli varētu uzskatīt par privātu lietu, ja nepastāvētu nesaraucama saikne starp katra valodas kolektīva locekļa rīcību un valodas noturību. Vienmēr būs cilvēki, kas valodu vērtēs tikai no pragmatiskā viedokļa – kādu sociālo un ekonomisko labumu daudzumu ar šīs valodas palīdzību varēs iegūt. Indivīdam ir tiesības uz brīvprātīgu lingvistisko asimilāciju, gluži tāpat kā kosmopolītisku pārlicību, un sabiedrībai nav tiesību viņam pārņemt. Tomēr pašreizējā situācijā latviešu valodas lietošana būtu atzīstama ne tikai par latvieša tiesībām, bet pat par pienākumu – lai palīdzētu citiem apgūt sabiedrības integrācijas valodu un nodrošinātu latviešu valodas pastāvēšanu.

Tas ir nopietni. Zema etnolingvistiskā vitalitāte pašā runātāju kolektīvā var pārvilkt svītru gan nacionālo, gan starptautisko institūciju centieniem saglabāt pasaules valodu daudzveidību. Te atliek citēt Kārli Mīlenbahu: “Kā cilvēks, kam trūkst pašcieņas, nav dīdzējs, bet nīcējs, tā arī tauta, kurai nav pašapziņas”.

Pašlaik, 21. gadsimta sākumā, supranacionāli veidojumi, brīva preču, pakalpojumu un darbaspēka plūsma, migrācija, plašsaziņas līdzekļi, internets zināmā mērā apdraud valodu kā identitātes stūrakmeni. Starp daudzām indivīda identitātēm visai reti tiek minēta viena – ekonomiskās labklājības identitāte vai, tieši izsakoties, identificēšanās ar bagātajiem, veiksmīgajiem, dzīvei piemērotajiem, perspektīvajiem vai – gluži pretēji. Valodas jomu tas skar tieši un konkrēti. Cilvēkiem, kas sevi identificē ar tādas valodas runātāju kolektīvu, kurai nav īpaši augsta ekonomiskā vērtība, nākas vismaz dažās sociolingvistiskajās jomās izmantot valodu ar augstāku ekonomisko vērtību. Šai ziņā īpaša vieta ir angļu valodai. Jāpiekrīt, ka "angļu valodu varētu uzskatīt par lingvistisku dzeguzi, kas pārņem citu valodu vēsturiskās ligzdošanas vietas un piespiež citu valodu runātājus pārņemt angļu valodu un uzvedību" (Phillipson 2004: 4).

Ja globālā mērogā ekonomisko labklājību uzskatām par augstāko mērķi, mazo un vidēji lielo tautu valodu perspektīva nav spoža, it īpaši oficiālās jeb L2 valodas statusā. Kā teicis Uldis Bērziņš, “šo džentlmeni – brīvo tirgu – vēl varam iežēlināt ar bāreņu asarām, bet ar mazo tautu valodu likteni – ne”. ES valstu imigrantiem nenoliedzami perspektīvāka var šķist angļu, nevis holandiešu, dāņu, somu vai latviešu valodas izmantošana. Latvijas situācija ir vēl daudzkārt sarežģītāka, jo minoritātēm valsts valodas prasme un lietošana oficiālā komunikācijā nav pašsaprotama kā citās ES valstīs.

Tomēr globalizācijas un lingvistiskā imperiālisma tendences rada arī pretēju parādību. Lavīnveidīgi pieaug organizācijas un kustības, kas aizstāv lokālo identitāti – pretēji tirgus diktētajai loģikai. Šajā pretrunīgajā globālo tīklu un lokālo identitāšu jūklī valodai ir kritiska loma. Valoda tiek uztverta kā pretestības un paškontroles pēdējais bastions, ne tikai kā uzņēmējdarbības instruments. Cilvēki aizvien vairāk sāk novērtēt kolektīvo lingvistisko identitāti. Noteiktas teritorijas runātāju lingvistiskās identitātes saglabāšana ir arī vienīgais veids, kā nodrošināt pasaules valodu daudzveidības saglabāšanos.

21. gadsimtā nepieciešama jauna valodas filozofija – vai arī atgriešanās pie pārbaudītām vērtībām. Vai valoda atkal tiks traktēta kā identitātes pamatelements? Svārsts starp globalizāciju un lokalizāciju ir kustībā. To varam ietekmēt arī mēs, šeit Latvijā.

LITERATŪRA

Aitchison, W. A European Strategy for Linguistic Diversity and Language Learning. *Best Practices of Learning Less-Widely Used Languages in Multicultural and Multinational Europe. Materials of the Conference*. Vilnius: LKI, 2004, 19-24.

Druvieta I. The impact of EU accession for language and minority legislation in Latvia. *Materials for II Mercator International Symposium "Europe 2004: A new framework for all languages"*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 2004, 25.

Mežs, I. (2004) *Latviešu valoda statistikas spoguļi*. R.: VVK.

Phillipson, R. (2003) *English-Only Europe? Challenging Language Policy*. London/New York: Routledge.

Promoting Language Learning and Linguistic Diversity. An Action Plan 2004-2006. Brussels, 24.07.2003. COM (2003) 449 final.

Kaspars Eihmanis

ĶĪNIEŠU TEKSTUS TULKOJOT

Austrumu *Haņ* (25-220 g. m. ē) dinastijas *Sju Šeņ* (30-124 g. m.ē) sastādītajā ķīnizmjū etimoloģiskajā vārdnīcā “*Šuo veņ dzjie dzi*” (“Paskaidrojot rakstus un izskaidrojot zīmes”) ar vienzilbes vārdu *ji* “tulkot” un “tulks” apzīmēja “vidus valstij” *džunguo* apkārt esošo barbaru cilšu valodas pārnesešu tā perioda ķīniešu valodā. Ķīnā izsenis dominējošais etnocentrisms par barbariem dēvēja arī svēteļniekus no Indijas ziemeļu valstīm un Centrālās Āzijas, kas 1. gadu simteņa beigās Ķīnu iepazīstināja ar budismu. Tieši svešzemnieku reliģijas svētie teksti lika ķīniešu izglītotajiem prātiem aizdomāties par valodas pārnesešu iespējām, meklējot analogijas, lai svešādo padarītu par saprotamu. Sākotnēji budistu sūtru tulkotāji izmantoja *ge ji* metodi, kas ietvēra sevī nesaprotamās budistu terminoloģijas aizstāšanu ar daoistu un konfūcistu reliģiski filosofiskajai tradīcijai raksturīgajiem terminiem. Šāda veida prakse varētu kalpot par kārtējo pierādījumu mūsdienu tekstuālās dekonstrukcijas leģitimitātei, kas jebkuru tekstu ievieto sarežģītu determinismu ielokā, noraidot pareizas un objektīvas interpretācijas iespējamību. Vairāku gadsimtu garumā budistu sūtru tulkotāji izkopa savu prasmi, palīdzot svešādo budistu pasaules uzskatu iekļaut ķīniešu mentalitātē, padarot to par neatņemamu ķīniešu dzīvesziņas sastāvdaļu. Tikai pēc vairākiem gadsimtiem indiešu terminus atstāj netulkotus, transkribējot tos atbilstoši ķīniešu valodas fonētikas un rakstības iespējām.

Mūsdienu ķīniešu filosofis Fen Joulāņ (1895-1990) savā “Ķīnas filosofijas vēstures” saīsinātajā izdevumā, kas publicēts angļiski, piemin 4. gs. indiešu izcelsmes vienu no četriem izcilākajiem budistu sūtru tulkotājiem Kumaradžīvu (ap 344-413), kas tulkošanas procesu bija raksturojis kā ēdiena sagremošanu un nodošanu citiem, uzsverot tā otršķirīgumu un “garšas trūkumu”. Pametot Ķīnas tālo senatni un pārceļoties mūsdienās, varētu uzdrīkstēties apgalvot, ka Kumaradžīvas teiktais joprojām ir aktuāls, kalpojot par pamatu jebkurai interpretācijai un nozīmes pārnesešam citā valodā.

Latviešiem nav iespēju lepoties ar vairākus tūkstošus gadu senu vēsturi, tāpat mums nav arī senu etimoloģisku vārdnīcu, kas tulkošanu skaidrotu kā necivilizēto barbaru valodas pārnese "cilvēkiem" saprotamā valodā. Tieši otrādi, Latvijas kultūra pieder receptoru kultūras tipam, kas savu autohtono tradīciju ir bagātinājusi, uzņemot sevī lielāko daļu no tā, ko mēs dēvējam par latvisko. Tomēr mūsu vispārcilvēciskās pasaules un sevis izzināšanas tieksmes pamatā kā viens no svarīgākajiem (ja ne pat pats svarīgākais) latviskās identitātes elements ir valoda. No tā arī izriet mūsu vēlme lasīt latviski pat tad, ja ķīniešu oriģinālvalodas modernajā vai senajā formā rakstītos tekstus ir iespējams lasīt tulkojumā kādā pieejamā svešvalodā. Atstājot malā visnotaļ sarežģīto tulkošanas fenomena analīzi un jautājumu, vai tulkojums ir iespējams un kas galu galā ir svarīgāks – forma vai saturs, mēs varētu īsumā iezīmēt svarīgākās problēmas, ar ko sastopas tulks, kas uzņēmies iepazīstināt latviešu lasītājus ar ķīniešu valodā sarakstītiem tekstiem.

Latviešu valoda kā tulkojamā valoda sastopas ar līdzīga rakstura problēmām kā jebkura indoeiropiešu valodas, jeb precīzāk – neizolējošā valoda, kas nonāk saskarē ar ķīniešu valodu. Tāpēc neņem vērā citvalodu pieredzi un runāt tikai par latviešu valodai specifiskām problēmām, ķīniešu tekstu tulkojot, ir samērā grūti. Problēmas, kas saistītas, piemēram, ar filozofisku, reliģisku u. c. terminu atveidi latviešu valodā, ar ko es sastopos savā darbā, nav svešas nevienam kritiskam sinologam. Tās skar saprašanas fenomenu kopumā. Svešādā un citādā pārnese un adekvāts attēlojums ir bijis humanitāro zinātņu uzmanības centrā jau ilgu laiku. Citas valodas struktūras ietekme uz konkrētas mentalitātes radītājiem pasaules vērojuma simboliem ir sastopama ne tikai starpkultūru dialoga ietvaros, bet arī mūsu pašu ikdienā. Meklējumi pēc universalitātes vai partikularitātes gara zinātņu diskursā un postmodernajā kultūrā kopumā nav spējīgi atcelt vienu no pašām svarīgākajām cilvēka gara darbībām – saprašānu, neatkarīgi no tā, vai saprašāna ir vērsta uz līdzcilvēku vai uz mums svešu kultūru. Tomēr ir atsevišķas grūtības, kurām varam pievērst uzmanību.

Latviešu valodas kā fleksīvas valodas trūkums ir nepieciešamība pēc vārdu galotņu maiņas, kas ķīniešu valodai kā sakņu valodai ar fleksijas trūkumu nav raksturīgs. Kā piemēru var minēt latviešu valodā pieņemtos Ķīnas senlaiku vēstures dinastiju nosaukumus – *Tanu* un

Sunu dinastijas. *Tan* un *Sun* (to pierakstam vajadzētu palikt nemainīgam, pat vārdus lokot) nav personvārdi, bet gan vietvārdi, kas ņemti par pamatu valdošās dinastijas nosaukumam. Lielākajā daļā Eiropas valodu ķīniešu vārdi netiek transkribēti, piemērojot tos savas valodas īpatnībām, bet gan pierakstīti ANO oficiāli pieņemtajā ķīniešu valodas transkripcijā *pinjīn* (pinyin). Nenoliedzami, ka ķīniešu valodas transkripcijas lietošana latviešu tekstos būtu liela uzdrīkstēšanās, solis, kam vienkāršais lasītājs nebūtu sagatavots. Savu darbu līdz galam nav izdarījuši arī sinologi – vienota ķīniešu vārdu atveide latviešu valodā nav izstrādāta. Atsevišķos gadījumos var novērot precīzu atveidi, bet parasti nākas sastapties ar izkropļojumiem un neprecizitātēm. Tas būtu saistāms arī ar plašsaziņas līdzekļu neinformētību un žurnālistu paviršību. Risinājumu varētu rast, uzdrīkstoties pārkāpt latviešu valodas pareizrakstības normas – personu vārdus un īpašvārdus atstājot nelokāmā formā vai arī atsevišķi atrunājot to vārdu daudzumu, ko locīt nedrīkst, kā gadījumā ar Taniem un Suniem. Ja starptautiskās ķīniešu transkripcijas ieviešana latviešu valodā būtu pārāk liela uzdrīkstēšanās, sinologiem un valodniekiem vajadzētu kopīgi izstrādāt pieņemamu ķīniešu vārdu sistēmu, jo pašreizējā ir novecojusi (tai par pamatu ir ņemta krievu valoda).

Tulkojuma grūtības pakāpi nosaka teksta stilistika. Ja plašsaziņas līdzekļu standartvaloda nesagādā sevišķas grūtības, tad beletristika rada daudz problēmu – personvārdu atveidošana, sinonīmu piemeklēšana utt.

Vislielākās grūtības ir saistītas ar senķīniešu valodas rakstu pieminekļu tulkošanu. Tā kā senķīniešu valoda visprecīzāk atbilst izolētas sakņu valodas definīcijai, tulkotājam ir smagi jānopūlas, lai atainotu senķīniešu tekstu lakonismu. Tulkojot tekstus, kas sarakstīti vēl arhaiskā un antīkā periodā, tulkotājam jāpiemeklē vārdi, kas radītu senatnīguma gaisotni. Tas savukārt var skanēt nemūsdienīgi, dažreiz pat nelatviski. Te vēlreiz jāpiemin bēdīgais fakts, ka latviešu valodā pienācīgu senķīniešu tekstu tulkojumu nav. Vienīgais darbs, kas izpelnījies gan lasītāju, gan speciālistu uzmanību, ir V. Zariņa tulkotais "Laodzi Daodedzin." Šī darba galvenais trūkums ir tas, ka tulkojums nav veikts no oriģinālvalodas. Tomēr sinologi, analizējot šī tulkojuma neprecizitātes, varētu aizmirst savu kūtrumu un iepriecināt latviešu

lasītājus ar kārtējo senķīniešu literatūras vai filosofijas rakstu pieminekli. Lasītājiem nākas iepazīties ar ķīniešu tekstiem ar citu starpvalodu palīdzību, galvenokārt krievu un angļu, kuru kvalitāte bieži ir ļoti apšaubāma.

Ja prozas teksti parasti nesagādā pārlietu daudz neatrisināmu problēmu, tad Ķīnas *Tan* (618–907) un *Sun* (960–1279) dinastiju klasiskā dzejas atdzejošana ir problēma pati par sevi. Šī raksta autors nonāk pretrunās ar sevi ik reiz, kad tiek runāts par atdzejošanas iespējām. Ja runājam nopietni un objektīvi, tad dzeja nav tulkojama vispār, tomēr mēs atdzejotam un lasām to. Ja angļu, vācu vai franču dzejas atdzejošana tiek uzskatīta par iespējamu, lai arī gaužām nepilnīgu, tad klasiskā ķīniešu dzeja ir praktiski neatveidojama. Ņemot vērā ķīniešu klasiskās dzejas pantmēra regularitāti, atdzejošana drīzāk ir kreatīvs process, nevis godprātīga valodas formu pārvešana citā valodā. Pārnesumā zūd lielākā daļa formas, no kuras tik ļoti ir atkarīgs saturs. Dzejolis ir fonoideogrāfisks kā pati ķīnzīme – zīmju savirknējumam ir jārada attēls lasītāja apziņā, bet pantmēra regularitātei jāvirza lasītāja iztēle. Ne velti Ķīnā dzeju rakstīja uz gleznām – attēls un stāstījums vienā brīdī kļuva nedalāmi. Izņemot P. Šmitu – Latvijas pirmo profesionālo sinologu – ķīniešu dzejas atdzejošanas mēģinājumi ir bijuši sporādiski. Tas iespējams tāpēc, ka neviens neuzdrīkstas runāt ķīniešu dzejnieku vietā. Tomēr sinologu bailes no pārāk lielas interpretācijas nekādi nesekmē latviešu lasītāju iepazīšanos ar ķīniešu klasisko literatūru, it īpaši dzeju. Lasītājiem nākas izlīdzēties ar daudz biežāk sastopamajiem gaužām pretenciozajiem krievu atdzejojumiem.

Apkopojot iepriekš minēto, jāsaka, ka risinājums dažādajām problēmām ir rodams. Sinologiem vispirms ir jārada tulkošanas tradīcija, bet valodniekiem jāspēj būt piekāpīgākiem, atminoties, ka nav demokrātiskākas sistēmas par pašu valodu.

John E. Joseph

THE CO-IMAGINING OF LANGUAGE AND NATIONAL IDENTITY

The most curious fact about our modern European languages is that, historically, they are quite recent creations, and yet we invest them with all sorts of profound significance, as though who we are as a people, and as individuals belonging to that people, depends above all on the way this particular language that we share is structured. I say curious because anyone with the least historical knowledge of language ought to be able to see that, actually, the particular form of our “standard” language was chosen or emerged through historical accident from among a range of dialects that all went about things rather differently from one another (see Joseph 1987, 2004a). All of these dialects belonged to the people in question no less authentically than the standard language, if anything more so – if authenticity means anything in this context, which anthropologists have been telling us for decades that it does not. But even if there is no authentic authenticity, the perception of authentic belonging does mean something to groups of people, at least symbolically, or “ethno-symbolically” in Anthony Smith’s terms (see Smith 1998, chapter 8).

The idea that the form of our language is connected to who we are as a people is an ancient one. It goes back at least to Epicurus, who held that different languages originated through the different ways in which breath was exhaled by different ethnic bodies. This stood in stark contrast to Aristotle’s view that our mental and bodily experience is universal, the same for all. But one of the rare human phenomena for which Aristotle attempted no explanation was the fact that different languages exist. Epicurus provided an answer, one that would have enduring resonance. Revived in the 17th century by neo-Epicureans like Bacon, Gassendi and Locke, it was transmitted via Condillac to the late 18th century, to Rousseau, Herder, Humboldt and, most importantly for the language-nation nexus, Fichte.

With Napoleon bearing down hard on Prussia and the smaller German principalities, Fichte wrote his Address to the German Nation

in 1806 – more than 60 years before there *was* a German nation politically. So he was actually addressing himself to a concept, a desire, a signifier in search of a signified. He argued boldly and forcefully that

The first, original, and truly natural boundaries of states are beyond doubt their internal boundaries. Those who speak the same language are joined to each other by a multitude of invisible bonds by nature herself, long before any human art begins; they understand each other and have the power of continuing to make themselves understood more and more clearly; they belong together and are by nature one and an inseparable whole. (Fichte 1968 [1808]: 190–1)

In the context within which Fichte wrote, language was by no means the obvious candidate to stand as the defining characteristic of nations. Most of the languages of Europe were understood to have descended from a common ancestor tongue, with the differences being merely the historical by-product of different subgroups of the original tribe having settled in different parts of the continent, separated by the geographical obstacles that were assumed to be the natural, primordial boundaries of nations, and remaining relatively isolated for long stretches of time. Fichte turned these traditional views on their head.

From this internal boundary [of language], which is drawn by the spiritual nature of man himself, the marking of the external boundary by dwelling place results as a consequence; and in the natural view of things it is not because men dwell between certain mountains and rivers that they are a people, but, on the contrary, men dwell together – and, if their luck has so arranged it, are protected by rivers and mountains – because they were a people already by a law of nature which is much higher (*ibid.*)

Fichte's writings are given the principal credit for rousing Germans to rise up against Napoleonic rule, and they became the general European view on nationalism for the bulk of the 19th century. Peoples were not constituted arbitrarily, by the accident of where they happened to live, and certainly not by whom they might *choose* to identify with. Their language defined them – defined the way they

thought and did things (their culture), determined how they transmitted their culture and their genetic material, and what their destiny must be.

Ironically this view, which crystallised at the moment when post-Revolutionary France was threatening to overtake the German peoples, came to be challenged precisely at the moment when Germany came to exist as a nation, which coincided with its annexation of Alsace-Lorraine, part of France since the 17th century. The Alsatians, speakers of a German dialect, were by a large majority fervently attached to France. This is not at all what Fichte's thesis would have predicted. German thinkers such as David Friedrich Strauss and Theodor Mommsen tried to justify the annexation on the basis of the Germanic character of the provinces, the proof of which was self-evident: the Alsatians were not Francophones, but spoke a Germanic dialect. In France, Ernest Renan (1882) and Numa Denis Fustel de Coulanges (1893 [1870]) reacted by formulating an entirely new theory of national identity, one based not on language – even though Renan himself was the foremost Semitic linguist in France – but on shared memory and a desire to continue living together (see further Anderson 1991, from which the title of this paper takes part of its inspiration). If the nation was, as Renan characterised it, a “daily plebiscite”, then it was clear that Alsace-Lorraine belonged with France (see further Joseph 2004b).

But it did not revert from German to French rule until 1919, when the Treaty of Versailles made this new voluntaristic conception of nationalism the basis on which the map of Europe was redrawn after the Great War. Actual plebiscites were held in several border regions of mixed population to determine where exactly the national boundary lines should go. Interestingly, no plebiscite was held in Alsace, where, after almost 50 years of rather benign, indeed generous treatment by a German government intent on winning hearts and minds, it was no longer clear which way the vote would go. Alsace-Lorraine was simply returned to France, no questions asked.

And it was of course at this moment that Latvia was first constituted as an independent and autonomous state, after some seven centuries of German domination followed by some three decades of Russian rule. By 1945, when the map of Europe was again redrawn, the high-flown principles of 1919 had given way to the brute realities that

would define the world until 1991. I'll return to the present-day situation in Latvia further on, but for now it is worth heeding at least one lesson from the history I have recounted, namely, that the presence of a foreign power has unpredictable effects on national identity. In Alsace, the German occupation from 1871 to 1919 was relatively successful in winning over an initially resistant populace. In most times and places, however, the opposite occurs: the occupied people find their sense of distinctive identity strengthened; or, to be more precise, the experience is a divisive one, in that many of them become more fervently nationalistic, while others opt to assimilate to the powerful culture of the occupiers. Such divisions can easily persist for centuries: Scotland, where I live, is a case in point, in its population's deeply divided attitudes toward what some perceive as an occupation by their old enemy, the English.

Now, just what role does language play in all this? Is it the case, as the Romantics believed, that the language we speak determines how we think and act, both as individuals and as a nation? Certainly not. The proof that this is not so came later in the 19th century, not just with Alsace, but with the experience of widespread immigration of the European working classes to North and South America and Australia. Despite dire predictions from European scholars like Gustave Le Bon (1898) that this confrontation of cultures must inevitably result in civil war, it did not. The cultures proved more malleable and resilient than anyone could have predicted. Centuries, millennia of cultural and linguistic distinctiveness proved no barrier to people who saw themselves as ethnically remote nevertheless joining into a single new national identity. Within it, divergent ways of thinking existed from the outset and new divergences developed, but quite independently of ethnic background. By the late 20th century Italian-Americans, Latvian-Americans and Russian-Americans were as likely to be Republicans as Democrats – think for example of Mayor Giuliani, or Governor Schwarzenegger.

And yet, cultural differences are palpable, and they do correlate with linguistic differences, not perfectly, but well enough that one cannot believe there is *no* connection. I take the connection to be this: what constitutes my “culture” are the dispositions I acquired as a child,

by imitating my parents and others around me, and being corrected or having comment made or being laughed at when I didn't do things quite the way they did. This experience formed my *mind*, including the part of it that controls the muscular activity of my body when I handle a fork and knife in the particular way I do, or pronounce the vowel /əi/ in *spider* the way I do. I am aware of only a very small fraction of these dispositions in myself. Yet I can perceive quite a wide range of them when other people do them differently, and I tend rather automatically to *interpret* such differences in terms of that person's identity – national, ethnic, generational, gender and class based, and more.

The late French sociologist Pierre Bourdieu brought back into vogue the classical term *habitus* for the whole conglomeration of dispositions that together define who I am. My language is itself a part of my habitus, like my table manners. But whereas no one would suggest that my table manners determine how I think, many people suppose that my language does. What is the difference that accounts for this? First of all, we have the experience of thinking in language – inner speech – which leads us to imagine that language is in fact a system of thought. But in fact thought goes much deeper than language. Language is a *part* of thought, but not the whole. I believe rather than the unique significance of language for the habitus is that language is the vehicle through which much of the habitus is transmitted to us – the vehicle of all that interaction with caretakers that developmental psychology has shown to be the source of our cognitive “scaffolding”, by which our minds are built up.

It would, in other words, be entirely possible to acquire the habitus typical of a French person through interaction with French people in a language other than French – Vietnamese, for example. This tends not to happen, just because French people tend to speak French rather than any other language, and that rather incidental fact leads people to assume, falsely, that the French language itself is essential to acquiring a French habitus. The English language, for example, sustains a wide range of different cultural ways of being. Culturally, Scots are really very different from the English, even Scots who speak only English, and both are very different from Australians, South Africans, Canadians, Americans etc. Now, you can argue that

each of these peoples actually speaks a distinct language – English, Scots, Australian English etc. – and certainly there are differences in accent together with a relatively small number of lexical differences. But these would not be nearly enough to sustain the cultural differences among these peoples if such differences depended upon language for their sustenance. They do depend upon language for their *transmission*, but not for defining them in any essential way.

The language is the *text*, through the constant interaction with which older speakers transmit culture and identities to the younger. At the same time, it must be remembered that the young will want an identity of their own, and will attain it first of all by *resisting* the imposition of culture upon them by their elders. Culture is thus in a continuous process of transformation, sometimes more blatantly than at other times, and despite the huge investment members of certain cultures make into assuring continuity (an investment which certainly can slow down transformation). The concepts of the “national” and “standard” language are precisely examples of such investment, seen as essential to the creation, maintenance and transmission of national and cultural unity. When transformation occurs, it takes the form of new “readings” of the handed-down text that is the language, or by the substitution of one such text for another, not by the creation of a wholly new language.

In addition to being the “text” of cultural transmission, the language is the principal medium in which texts of national identity in the more usual sense will be constructed. It is not the only such medium, nor the only powerful one. Michael Billig has introduced the term *banal nationalism* to cover the ideological habits which enable the established nations of the West to be reproduced. It is argued that these habits are not removed from everyday life, as some observers have supposed. Daily, the nation is indicated, or “flagged”, in the lives of its citizenry. Nationalism, far from being an intermittent mood in established nations, is the endemic condition. (Billig, 1995: 6)

Billig argues that the “passionately waved flag” of fervent nationalism has obscured the ultimately more powerful role of the “routine flag”, like the one hanging limp in front of the post office,

which operates to reproduce banal nationalism precisely because it is a “forgotten reminder” (ibid., p. 8) – its significance is “forgotten” by the observer, yet remembered in the depths of his mind. Strongly asserted nationalism is typical only of a small minority of people, but banal nationalism is part of everyone’s everyday life, strong nationalists included. In his view, “an identity is to be found in the embodied habits of social life” (ibid., p. 8), among which language occupies a central place.

The particular concepts which constitute a national identity correspond to words in the national language, embodied in “sacred texts” of the nation such as a constitution or key works of the national literature, including the national anthem. Again, a post-Romantic belief in a deep-seated link between the national language and the national literature – embodied in a widespread view that literary (especially poetic) language cannot be translated (see Joseph 1998) – further reinforces the view that the language is absolutely essential to what the nation is.

As universal education is adopted throughout the nation, inculcation of the standards of “correct” language assumes a central role, overtly for reasons of a duty to maintain the culture. However, as Hobsbawm (1990) has shown, such is the force of the language–culture–nation–class nexus that, especially for the upwardly mobile members of the lower middle-class, being a “proper” citizen and member of the community is inseparable from using “proper” language.

Insofar as nations are not the historical essences they purport to be, but are constructs which inevitably involve a certain amount of arbitrary and even capricious divisions and classifications, when a nation wants to control who can live in it, vote in it and enjoy state benefits, language can appear to be the most obvious test for deciding whether particular individuals belong to the nation or not. Most nations no longer have laws based upon “racial” classification – which are rarely easy to apply in any case – yet many do require cultural qualifications to be met, which are likely to include language either overtly or indirectly.

Each of these factors has reinforced the others in giving the national language the force of a cultural-historical “ethno-symbolic” myth as suggested by Smith (see p. xxx above). Within each, too, there is a contradiction or a caveat that has periodically pendulum-swung to prominence, such that the loss of belief in the national language and all it stands for is always there *in potentia*, and must come to the fore at least periodically. The question that is unanswerable for now is whether national languages, together with the nations to which they are attached, represent a historical phase that is now on a course of decline heading for eventual disappearance, to be replaced with “glocalisation” – a term that has been coined to denote the combination of globalisation with the resurgence of local, sub-national sites of belonging – or whether they are an invention that has proven too useful for human social organisation to be given up.

Turning to the current language situation in Latvia, I think we can draw out certain lessons that are applicable to it. This has been a momentous year for Latvia. Accession to the EU looks like guaranteeing the Republic’s independence and autonomy for the foreseeable future. (Ironically, in the UK, EU membership is seen by many people as eroding British independence and autonomy, but this is all relative to context, and Scottish nationalists certainly look to the EU in support of their cause.) In September 2004 educational reforms have been undertaken with the aim of solidifying the functional base of Latvian in order to secure its future as the national language. Several of the things I have pointed to in the course of this talk would seem to support this move – the place of language within the habitus, the power of banal nationalism and ethno-symbolism, all seem to underscore the point that the psychology of national identity, the *embodiment* of national identity, require a national language to bring them into being. But such an interpretation would lean too heavily toward the old Romantic outlook on language, nationalism and the link between them, where the will of the population is assumed to be something controlled by language and culture, rather than controlling them. Already from the voluntaristic view of nationalism of the late 19th and 20th century we know that national belonging is formally distinct and separate from other aspects of language and culture, even if they serve as its vehicles and therefore are linked to them in a significant though ultimately

accidental way. Just as it is possible to be a fervent French nationalist and a mother-tongue speaker of the Germanic dialect of Alsace, or a fervent Scottish or Irish nationalist and a mother-tongue speaker of English, Latvian national identity need not be uniquely tied to Latvian language. The two need to be nurtured separately. Moves that induce resentment of the language will not nurture the national identity to which it is tied – on the contrary, as Franco's Spain discovered over the many decades in which it banned the use of Catalan in schools, the result being a massive, long-term revival of Catalan linguistic, cultural and political nationalism. There is no doubt whatever that the nurturing of Latvian national identity and of the Latvian language are each wholly laudable goals. My caution is simply that, on the pragmatic level, history suggests that attempts to bind them too closely together might produce the opposite result from the one intended.

REFERENCES

Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. 2nd ed. (London & New York: Verso, 1991).

Billig, Michael. *Banal Nationalism* (London: Sage, 1995).

Bourdieu, Pierre. *Ce que parler veut dire: l'économie des échanges linguistiques* (Paris: Fayard, 1982). Engl. version (with additional material), *Language and Symbolic Power: The Economy of Linguistic Exchanges*, ed. by John B. Thompson, transl. by Gino Raymond & Matthew Adamson (Cambridge: Polity, in association with Basil Blackwell, 1991).

Fichte, Johann Gottlieb. *Reden an die deutsche Nation* (Berlin: Realschulbuchhandlung, 1808). English version, *Addresses to the German Nation*, transl. by R. F. Jones & G. H. Turnbull, ed. by George A. Kelly (New York: Harper Torch Books, 1968).

Fustel de Coulanges, Numa Denis. "L'Alsace est-elle allemande ou française? Réponse à M. Mommsen, professeur à Berlin (Paris, 27 oct.

1870)". In *Questions historiques*, revues et complétées d'après les notes de l'auteur par Camille Jullian (Paris: Hachette, 1893), pp. 505–12.

Hobsbawm, E. J. *Nations and Nationalism since 1780: Programmes, Myth, Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

Joseph, John E. "Why Isn't Translation Impossible?". In Susan Hunston (ed.) *Language At Work: Selected Papers from the Annual Meeting of the British Association for Applied Linguistics held at the University of Birmingham, September 1997* (Clevedon: Multilingual Matters, 1998), 86–97.

Joseph, John E. *Language and Identity: National, Ethnic, Religious* (Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan, 2004) [a].

Joseph, John E. "842, 1871 and All That: Alsace-Lorraine and the Transformations of Linguistic Nationalism". Paper presented at conference on *The French Language and Questions of Identity*, Cambridge University, 7-8 July 2004 [b].

Joseph, John E. "The Grammatical Being Called a Nation": History and the Construction of Political and Linguistic Nationalism". In *Language and History*, ed. by Nigel Love (London & New York: Routledge, forthcoming).

Le Bon, Gustave. *Les lois psychologiques de l'évolution des peuples*, 3rd edn (Paris: Félix Alcan, 1898).

Renan, Ernest. *Qu'est-ce qu'une nation? Conférence faite en Sorbonne, le 11 mars 1882* (Paris: Calmann Lévy, 1882).

Smith, Anthony D. *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism* (London & New York: Routledge, 1998).

Maija Kūle

VALODA UN VARA: FILOSOFISKAIS, KULTŪRAS UN PSIHOLOĢISKAIS ASPEKTS

Virsrakstā minētie koncepti *valoda* un *vara* ir mūsdienu filosofijas un sociālo zinātņu degpunktā. To nostādījums uz vienas horizonta taisnes – kopā – piešķir savdabīgu redzējumu gan valodai, gan varai.

Jāatzīst, ka kopš 20. gs. sākuma Eiropā ir radikāli izmainījusies abu šo būtisko jēdzienu izpratne tieši tādā veidā, ka tie konceptuāli papildina viens otru, reizēm pat pārklāj viens otru.

Izmaiņas skatījumā uz valodu un varu ienesa tā saucamais lingvistiskais pavērsiens (*linguistic turn*), kas mūsdienās atstāj ietekmi uz visām zinātņu un sociālo prakšu jomām, tajā skaitā arī uz politiku un starppersoniskajām attiecībām. Kā raksta H. G. Gadamers: "*Valoda tagad teorijās ieņem tādu pašu centrālo vietu, kādu pirms pusotra gadsimta ieņēma domāšana, bet 19. gs. vācu filosofijā – refleksija*".

Tradicionālajā izpratnē valodu mēdz raksturot kā domu izteiksmes līdzekli, kas nodrošina saziņu. Ja domāšana ir "kungs", tad valoda zināmā mērā ir "kalps". Klasiskajā filosofijā pastāv pārliecība, ka domāšanu un rīcību var analizēt, īpaši neiedziļinoties valodas norisēs.

Kāda ir lingvistiskā pavērsiena būtība? Atgādināšu šī pavērsiena klasiķa L. Vitgenšteina izteikumus: "*Iedomāties valodu nozīmē iedomāties dzīves formu. Tas, ka pasaule ir mana pasaule, izpaužas tādējādi, ka valodas [...] robežas nozīmē manas pasaules robežas*" (Vitgenšteins L. Loģiski filosofiskais traktāts. – Kentauri XXI, 1994, N.6, 119.lpp.).

Valodas izpratne tiek paplašināta, ontoloģizēta – tai tiek piedēvēts īpašs esamības statuss, nevis izziņas un saziņas palīg līdzekļa loma. Valoda tiek aplūkota kā dzīves forma, zināšanu horizonts,

vēsture, tradējums, tiek uzskatīts, ka pat bezapzinātais ir strukturēts kā valoda (Lakāns).

Rolāns Barts raksta: “Tā (valoda – M. K.) nevar tikt uzskatīta par vienkāršu, dekoratīvu domas instrumentu. Cilvēks neeksistē pirms valodas ne filoģenētiski, ne ontogēnētiski [..]. **Valoda iemāca definēt cilvēku, nevis otrādi**” (Barts R. “Rakstūt” – nepārejošs darbības vārds? – Uz kuriem, literatūras teorija. R., 1995., 182.-183.lpp.). Lūk, viena no manām tēzēm šai konferencē, kurā tiek meklēti identitātes jautājumu risinājumi.

Jautājums par identitāti, skatoties filosofiski, tiek pārāk akcentēts kā tēma, kuras atrisinājums sniegs modernitātes cilvēkam jaunu patvērumu zaudētās pārliecības vietā par cilvēkam piemītošo iedabu vai būtību.

Viena pēc otras notiek konferences, kurās spriež par identitāti, tajā skaitā par latvisko, individuālo, kolektīvo, nacionālo, tautisko, dzimumu, lingvistisko, mazākumtautību utt. identitāti. Tikko politikas zinātnieki (prof. J. Rozenvalds) savā konferencē secināja, ka notiekot pretrunu saasināšanās starp latviešu un mazākumtautību identitātēm un mums draudot reāls etniskais konflikts, pat tāds, kāds nav draudējis deviņdesmito gadu sākumā.

Nepiekrītu, jo uzskatu, ka pašu teorētiku (ne tikai politiķu) runas notiek vienveidīgā diskursā, kur uz valodu, varu, identitātēm raugās pamatā no **etniskām pozīcijām** (kaut arī nemitīgi piesauc centienus no tām atteikties, tomēr paši runā nacionālo valodu kategorijās). Valodu lietojuma analīzē jautājumā par integrāciju arī parasti izskan vienveidīgs skatījums: latviešu valoda, krievu valoda, citas minoritāšu valodas.

Taču, kā to labi zina lingvisti, valodai ir daudz citu strukturējuma veidu, ne tikai tas, kas balstās uz nacionālo kopienu valodām.

Lai mainītu teorētiku pierasto skatījumu (un reizē varbūt arī palīdzētu norimties politiski saasinātajai situācijai), ierosinu palūkoties uz valodas un varas, kā arī identitātes strukturējumu no cita aspekta: nevis cik katrs indivīds, arī etniskā, sociālā kopiena un valsts ir

atbildīgai par identitātes tapšanu un kā to veicināt, bet cik lielu lomu un kā to veidošanā spēlē valoda kā vara.

Kādā nozīmē valoda norit kā dzīves forma? Minēšu vienkāršu piemēru, ko aprakstīja kāda skolotāja: “Realitāte, par ko bērni interesējas, arī ir pilnīgi citāda nekā pirms gadiem desmit. Tā ir realitātes šovu pasaule, kurā viņi dzīvo un sarunājas. Tajā dzirdētiem vārdiem arī viņi uzrunā viens otru”.

Apziņā veidojas valodiski tverta pasaules aina, kas nosaka rīcību. Aina rodas neapzināti, t. i. nereflektīvi, pēc tās valodas un diskursa iekšējiem likumiem, kurā mēs domājam un sarunājamies. Cilvēks ir savas valodas varā (nav domāta tikai nacionālā valoda), vārds it kā saplūst ar lietām, esamību vispār. Vārds valda arī pār rīcību un uzvedību. Holivudas filmu varoņi pauž modernitātei raksturīgo valodas diskursu: to raksturo ātrums, frāzes īsums, domas vienkāršotība, vienkārši nepaplašināti teikumi, identitātes virspusējība. Runāt mākslā par tēlu raksturiem, paplašinātiem izteiksmes diskursiem jau šķiet vecmodīgi! Pat zinātniekiem, sniedzot intervijas TV, no frāzes allaž tiek izrauti pusteikumi, it kā garākas domas vairs neeksistētu.

Valodai ir daudz lielāka vara pār mums, nekā liekas. Mūsdienu filosofija parāda, kā valoda “izvēlas” mūs par savas norises izteicējiem. Savā ziņā varētu teikt, ka nevis valoda ir līdzeklis mums, bet mēs – līdzeklis valodai. To sekmē masu kultūra, izglītības masifikācija, plašsaziņas līdzekļu ietekme, informācijas ātruma un daudzuma pieaugums un citi faktori.

Valoda nosaka pasaules ainu, ietekmē domāšanas norises, stimulē vai traucē saziņu, veido saprašanās procesu. Cilvēks būtībā nav saimnieks pār savu valodu, drīzāk ir otrādi – valoda ir noteicējfaktors.

Vilhelms fon Humbolts saka: “*Cilvēks galvenokārt dzīvo kopā ar priekšmetiem tā, kā tos viņam parāda valoda un, tā kā sajūtu un darbību viņā nosaka viņa priekšstati, tad tikai tā. Tajā pašā aktā, kurā cilvēks vij valodu no sevis, viņš arī ievij sevi valodā, un katra valoda ap tautu, kam tā pieder, apvelk loku, no kura izklūt iespējams, tikai pārejot citā valodas lokā. Svešas valodas apguvi tāpēc varētu salīdzināt ar*

jauna viedokļa apguvi līdzšinējā pasaules skatījumā, jo katra valoda ietver sevī zināmas cilvēces daļas priekšstatu veidu un jēdzienu tīklu. Bet, tā kā cilvēks pārnes svešajā valodā lielākā vai mazākā mērā savu pasaules skatījumu, savas paša valodas skatījumu, šis sasniegums nekad netiek tīri un pilnīgi izjūsts” (Humbolts V. Izlase. R., 1985, 9.lpp., 86.-87.lpp.).

Tas ir valodu mijiedarbes paradokss, ko pārzina psihologi, kultūras vēsturnieki, izjūt tulki.

Valoda nozīmē daudz vairāk nekā saziņa, un varbūt arī tas ir viens no iemesliem, kāpēc tās apgūšana ir tik grūta un daudziem mūsu valstī dzīvojošajiem cittautiešiem līdz šim psiholoģiski (nevis lingvistiski) nepieņemama. Valoda ir pasaules aina. Es neko neredzu ārpus valodas, priekš manis tur nekā nav, jo to – nepasacīto un nepasakāmo – tvert nav iespējams. Cilvēks, valoda, kultūra ir viena vienība, viena esamība tāpat kā gaiss, plaušas un elpas enerģija.

Ar valodu nāk jauna pasaules aina, nāk, teiksim tā, liela skābekļa deva elpai ..., taču ar valodu nāk arī tajā atzītā un pieņemtā vērtību sistēma. Vārdiem, frāzēm ir konotatīvas nozīmes. Tieši valodas dziļākie slāņi, kas iedarbojas pat bezapziņas līmenī, nes sev līdzī vērtību un jēgas parametrus. Nerunāsim par valodas mītisko dimensiju, kura strādā ideoloģiskā līmenī. (R.Barts – mīts sev mūsdienās ir nozadzis valodu). Ideoloģija virspusēji izpaužas politiskā propagandā, reklāmā, klišejās, sadzīvīkos “štampos”.

Risinot Latvijā jautājumus par integrācijas mehānismiem ar valsts valodas palīdzību, lielākoties tiek aplūkotas valodas sociālās, komunikatīvās dimensijas. Tiek apgalvots: jūs būsiet plašāk pieprasīts darba tirgū, konkurētspējīgs. Taču, kā izrādās, ekonomisks un politisks diskurss jautājumā par valodām atsvešina, jo valodu te interpretē kā līdzekli (tradicionālā pieeja, par kuru es runāju sākumā).

Heidegers uzdod uzdevumu – *novest valodu kā valodu pie valodas*. Viņš jautā, vai mēs atrodamies valodā tā, lai varētu tvert tās būtību, lai domātu to kā valodu un, ieklausoties tās īpatumā, sadzirdētu to?

Iecerētais ceļš uz valodu ir savijies ar runu, kurai tieši vajadzētu atraisīt valodu, lai to priekšstatītu kā valodu un priekšstatīto izrunātu; tas vienlaikus pierāda, ka valoda pati ir savijusi mūs ar runāšanu.

Heidegers atzīmē, ka runāšana par valodu gandrīz neizbēgami padara to par priekšmetu un valodas būtība zūd. Šādā situācijā mēs nostādām sevi pāri valodai tā vietā, lai kaut ko dzirdētu no pašas valodas. Heidegers valodu sauc par “*pamattiecību cilvēciskās būtnes hermeneitiskajā tiecībā pēc klātesošā klātbūtnes divejādības*”.

Darbā “Mākslasdarba sākotne” viņš raksta: “*..valoda nav vienīgi – un nekādā ziņā pirmām kārtām – skanoša un rakstiska izpausme kaut kā paziņošanai. Valoda [..] pirmoreiz ienes esošo kā kādu konkrētu esošo atvērumā.[..]*”

Valodai pirmoreiz nosaucot esošo, ar šo nosaukšanu tas tiek pie vārda un parādīšanās. No šejienes šī nosaukšana izsauc esošo uz tā esamību.

Te – nosaukšanā, parādīšanās uz āru, filosofijas terminoloģijā runājot, sākas valodas ontoloģija. Sadzīviski vienkāršu ļaužu gudrība to pasaka tā: nerunā, citādi tas tā arī notiks... Vai arī, runā, un tu iegūsi...

Protams, ka pastāvošā terminoloģija un vārdu pierastās asociācijas uzspiež teiktajam savu skatījumu. Stāsta, ka kardināls Rišeljē (tas no Dimā “Trīs musketieriem”) realitātē esot bijis īpaši viltīgs, jo uzdevis saviem zinātniekiem izstrādāt *terminoloģijas vārdnīcu*, saprotot, ka tieši tā, nevis klaji politiski teksti ir ideoloģijas stūrakmens.

Šī nosaukšana vārdā radikāli izmaina situāciju, rada jaunas attiecības starp cilvēkiem. Kad vārdi ir izskanējuši, tos vairs nevar padarīt par neizteiktiem. Neskaidrā situācija ir ieguvusi zināmas aprises, klātesamību.

Valoda veido situācijas, tajā noris notikums. Valoda ar savu ierosmi nosaka, ko un kā teikt. Valoda rada mūsu dzīves pasauli, kuru mēs ieraugām tikai tādu, kādu to mums parāda valoda. Mēs spējam ieraudzīt tikai to, uz ko mūs virza vārds. Te man gribētos moralizēt un atgādināt par politiķu atbildību par izteikto vārdu!

Valoda, pēc Heidegera domām, ir esamības mītne. Heidegers neuzsver valodas apzīmējošo funkciju. Viņš atzīst to par pārāk vienkāršotu uzskatu, jo vārds lietai nevar būt piekārts kā “preču zīme”. Aiz valodas apzīmējošās funkcijas atrodas vēl dziļāki slāņi: kāpēc vispār kaut kas var tikt apzīmēts? Heidegers atbild, ka pati esamība tiecas būt izteikta vārdā, parādīties. Jautājums ir: kas, kad un kāpēc to parāda?

Viena atbilde – lai klasificētu.

Viena no valodas būtiskām īpašībām ir klasificēt apkārt esošo realitāti. Klasifikācija pēc savas būtības ir pasaules ainas veidošana. Ortega i Gasetis raksta: “[...] ikviena tauta sašķeļ pasaules daudzveidību pēc sava ieskata, piegriež un sadala to pēc sava prāta, tāpēc arī pastāv tāda valodu daudzveidība ar atšķirīgu gramatiku un dažādu leksiku un semantiku.

Indoeiropietis uzskatīja, ka vissvarīgākā atšķirība starp lietām ir dzimums, un viņš ar piedauzības pieskaņu raksturoja katru priekšmetu no dzimuma viedokļa. Cits svarīgs pasaules norobežojums sakņojas pieņēmumā, ka viss esošais ietver sevī vai nu darbību – no šejienes darbības vārds, vai darītāju – no šejienes lietvārds. Atšķirībā no mūsu visai trūcīgās lietvārdu klasificēšanas vīriešu, sieviešu un nekatras dzimtes lietvārdos afrikāņu tautām, kas runā bantu valodās, ir daudz bagātāka klasifikācija: [...] Piemēram, kustīgie priekšmeti ir nodalīti no nekustīgajiem, augi no dzīvniekiem utt. Tur, kur viena valoda tik tikko ieskicē atšķirības, cita pārsteidz ar to pārpilnību. Eize valodā pastāv trīsdesmit trīs vārdi, lai izteiktu dažādus cilvēka gaitas veidus. Arābu valodā savukārt ir pieci tūkstoši septiņsimt četrpadsmit apzīmējumu kamielim. Acīmredzot tuksnešainās Arābijas nomadam un Glāzgovas fabrikantam nav viegli saskaņot savu viedokli par kupraino dzīvnieku.

Valodas mūs atšķir un laupa mums iespēju sazināties nevis tāpēc, ka tās ir atšķirīgas kā valodas, bet gan tāpēc, ka tās balstās uz dažādiem priekšstatiem, atšķirīgām domāšanas sistēmām un visbeidzot uz neatbilstošām filosofijām. Mēs ne tikai runājam kaut kādā valodā, mēs domājam, slīdot pa agrāk iebrauktām sliedēm, uz kurām mūs ir novietojis valodas liktenis.” (Ortega i Gasetis H. Tulkošanas spožums un posts. – Kentauris XXI, 1994, N.6, 101.-102.lpp.)

Valodas spēks liek domāt vēl par kādu izaicinājumu pasaulei. Tā varētu būt otra atbilde: kā uzskata franču filosofs Rolans Barts, valoda ir varas forma.

Valodas darbība nereti pārvēršas par piespiedu jaunu darbību. Pasaule ir pilna ar vārdiem, kam nav nekādas nozīmes, kas kalpo tikai par iznīcināšanas simboliem. Valoda piedalās cīņā par varu.

Kā saka Barts, kad realitāte piesūcas ar asinīm, tad valoda bieži vien nostājas nodevēja lomā un spēj izteikties tikai pompozi un teatrāli, sekmējot jaunu noziegumu. Vai jaunie politiskie koncepti kā, piemēram, *teroristi* vai pozitīvāks vārds *ilgtspējība*, jau netiek lietoti pa labi un pa kreisi? Vispirms apzīmē, nosauc vārdā un tad izrēķinās! Visas revolūcijas teorijas runā svinīgi un divdomīgi. Raksturīgi, ka tās runājot cenšas attaisnot sevi. Valoda, kā rāda kultūras vēsture, ir spējusi panest jebkuru utopiskās domāšanas un rīcības slodzi. Pēc franču strukturālistu domām, valoda ir varas un pakļautības savijums; taču te nav domāts politiskais aspekts, bet gan valodas milzīgā ietekme uz pasaules ainu un identitātes tapšanu.

Mūsu valstī ir izstrādāta koncepcija par bilingvālo izglītību, kurai gala rezultātā jānoved pie izglītības apgūšanas pamatā valodā.. Kāpēc ir tik daudz strīdu par šo koncepciju?

No filosofijas viedokļa skatoties, šis modelis piedāvā iegūt vairāk, redzēt, saprast vairāk, iegūt vēl kādu, jaunu, pasaules ainu ... Principā tas ir pozitīvi vērstas modelis un pilnīgi atbilst mūsdienu civilizācijas attīstības virzienam – iegūt vairāk, saņemt vairāk, t.i. attīstīties. Tas neņem nost, bet dod. Konceptuālā līmenī grūti iebilst pret principu, kurš dod, nevis atņem (strīdi, protams, politiķu, pedagogu un skolēnu vidū ir par metodēm, līdzekļiem, tempu utt.). Tātad otras valodas nepieņemšanai ir arī kādi citi iemesli. Man liekas, ka te varētu slēptis tas, ka valodai ir izpaušme – tā funkcionē kā varas forma, pie tam ar varu nav jāsaprot tikai un vienīgi politiskā vara, bet gan spēks, kas liek raudzīties noteiktā virzienā, kas suģestē un pakļauj ... Lietojot jebkuru valodu, notiek šī pakļaušanās, vienalga, vai mēs runājam kā kārķu vācieši vai krūmu angļi.

Daudzi no cittautiešiem līdz ar padomju sistēmas sabrukumu ir zaudējuši savas privilēģijas un ietekmi. Tas nevienam nav noslēpums. Un tagad, neveidojot nekādu citu reālu opozīciju pret valsti, tā vēl veģetē valodas nepieņemšanas līmenī, instinktīvi izjūtot to, ka valodas apgūšana nozīmē jau citu – tolerantu un dialogisku – attiecību dzimšanu.

Ja agrāk krievu valodas lietošana visur un vienmēr bija valodas kā varas izpausmes forma (ko panāca ar ideoloģiskiem un visādiem cita veida piespiešanas līdzekļiem), tad tagad noteikta daļa cittautiešu, kuri nevēlas mācīties latviešu valodu, mēģina saglabāt šo izzudušo varas formu, izmantojot krievu valodu. Taču tam nav nedz pozitīva seguma, nedz ideoloģiska atbalsta. Tāpēc šī spītēšanās ar laiku izzudīs.

Līdz ar to jāatzīst, ka daļai cilvēku nespēja iemācīties valsts valodu nav grūtās galvas, vecuma vai lingvistiskā talanta trūkuma dēļ, **bet gan tādēļ, ka instinktīvā līmenī ir saglabājusies nedrošība, savas identitātes neskaidrība, nestabilitāte, kuru mēģina kompensēt ar iluzoru valodas varu vai kā patlaban – pretojoties bilingvālās izglītības reformai – ar vardarbības draudiem.**

Ē. Fromms atklāj kādu būtisku likumsakarību varas psiholoģiskajā analīzē: alkas pēc vardarbības slēpjas nevis spēkā, bet **vājumā**. Tieksme pēc varas ir kompensējošs mehānisms, kā noslēpt savu nespēku un kompleksus, tajā izpaužas cilvēka nespēja dzīvot pašam savu pilnvērtīgu dzīvi, veidot savu patību. Tie ir izmisīgi centieni ar varu aizstāt spēku, kura nav.

Vara, pēc Fromma domām, ir uzkundzēšanās kādam citam, bet spēks – savas iekšējās potences realizācija. Kad mēs runājam par bezspēku, tad nedomājam ar to varas trūkumu, bet gan nespēju patstāvīgi realizēt savu dzīvi

Mūsu sabiedrības attīstības vārdā ir jāpalīdz pārvarēt šo ilūziju, domājot ne tikai par to, kā cittautiešiem palīdzēt iemācīties latviešu valodu, bet arī par to, kā uzlabot psiholoģisko klimatu un pārvarēt aizspriedumus. Tāpēc ir jāstāsta arī par valodas plašākām dimensijām, ne tikai par saziņu un konkurētspēju.

R. Barts interesanti atzīmē, ka parasti valoda izrāda vāju pretošanos mitoloģizācijai, tāpēc mūsdienās nereti valodu nozog mīts. (Spēcīgākais fenomens valodā, kas tam pretojas – ir poēzija, kas cenšas transformēt zīmi atpakaļ jēgā.) Valodā kā pasaules ainas veidotājā arvien vairāk nostiprinās kontekstuālās un konotatīvās nozīmes. Tās veido valodas kā varas ideoloģisko slāni. Bet ideoloģizācija cenšas sevi

noslēpt, jo nevēlas, ka tajā saskata nevis dabisko, neapšaubāmo pozīciju, bet izvēlēto no daudziem citiem variantiem.

Reizē ar to tās nedod viennozīmīgu interpretācijas iespēju, kas ir domāts un kas tiek pateikts. Līdz ar bilingvālās izglītības reformas ieviešanas publisku, reizēm pat skandalozu apšaubīšanu (pēdējā pusgada notikumi, piketi, demonstrācijas) tiek pastiprināta valodas kā ideoloģiskas varas izpausme, bet reizē ar to – valodas izteikumu daudznozīmīgums. Tas, savukārt, atstāj ietekmi uz identitāšu veidošanos, jo tās negūst stingru atbalstu valodā kā “stātā par sevi un apkārtējo pasauli”.

Valoda ir predisponēta uz stereotipiem, jo, kā saka R. Barts, katrā zīmē iekšā guļ briesmonis, ko sauc par stereotipu. Valodā vara un verdzība ir kopā (R. Barts, Lekcija). Spožais apmāns, ko spēj valoda, lai censtos izrauties no varas dimensijas, ir literatūra – neangažēta *cilvēciska* literatūra. Es uzskatu par ļoti nozīmīgu, kaut joprojām trauslu kultūras formu mūsdienu latviešu un krievu dzejas kopesamību, piemēram, Timofejeva daiļradi, Jaunā teātra izrādes, Ainara Mielava uzstāšanos un tamlīdzīgi. Šķiet, ka politiķi Latvijā, kas patiesi tic integrācijas idejai, pārāk daudz ko cenšas risināt ar valodas virspusējo, ideoloģiski klišejisko slāņu palīdzību un pilnīgi nenovērtē “smalkās matērijas”, tas ir, iespējas valodu attiecības strukturēt ne tikai kā nacionālo un mazākumtautību valodu attiecības, bet iesaistīt mākslu, atrast intelektuāļus, kas būvē cilvēcības un saprašanās “tiltus”.

1973. gadā Rolans Barts sarakstīja nelielu eseju “Valodu karš”. Valoda – nav runa par kādu nacionālo valodu, bet par principu – ir sadalīts, daudzveidīgs fenomens. Runa ir par valodas plurālistisko iedabu. Valodu karš Barta izpratnē nenozīmē valodas runātāju sadursmi, bet gan *sociolektu* sadursmi. Valodas pozicionē sevi attiecībā pret varu. Viena veida valodas var saukt par *enkrātiskām* (*kratos* – vara), jo tās tiek izstrādātas valstisko, sociālo un ideoloģisko mehānismu ietvaros. Cita veida valodas veidojas kā *akrātiskas* valodas, kas vēršas pret pirmajām vai norobežojoties mēģina nostāties ārpus tām. Enkrātiskās valodas ir izplūdušas, neprecīzas, it kā pierasti “dabiskas”, jo tās ir masu kultūras valodas – prese, radio, TV, sadzīves valodas, *doksa* līmenis. Tās reizē ir ļoti pieejamas, visur sastopamas,

gan arī triumfējošas, pielīpošas; tādas, kas cenšas iespiesties visur. Akrātiskās valodas, kas norobežojas no *doksa* – ikdienišķās apziņas līmeņa, ir paradoksālas un jaunrades pilnas. Tās balstās, kā saka Barts, uz domāšanu, nevis uz ideoloģiju. Lielā mērā tās izstrādā un lieto intelektuāļi, nevis politiķi.

Starp šīm valodu diskursīvajām sistēmām ir spēka attiecības. Pat gramatikā frāzi apraksta ar varas pozīcijām: teikuma priekšmets, izteicējs, papildinātājs utt.

Kas ir stipra sistēma? Tāda, atbild Barts, kas spēj funkcionēt jebkuros apstākļos, saglabājot savu enerģiju par spīti reālo valodas lietotājuniecīgumam (mazskaitlībai). Būt stipram nozīmē pirmām kārtām līdz galam izrunāt savas frāzes ar valodisku precizitāti un skaidri (sk. Vitgenšteinu: *ko var pateikt, to jāvar pateikt skaidri*).

Uz varas attiecībām var paraudzīties nevis kā uz pakļaušanas mehānismu, bet kā uz spēka attiecībām. Te attiecības starp valdītāju un padoto var nemitīgi mainīties, jo tās “spēkojas”, bet spēks raksturo iekšējo potenci. Līdz ar to varas jautājums kļūst par cilvēka eksistences daļu – tas darbojas kā mikrovara, tajā skaitā veidojot attiecības starp valodām (ne tikai nacionālo valodu nozīmē). Tās ir arī patlaban Latvijā esošās varas attiecības starp ekonomisko un politisko diskursu un kultūras diskursu (ko nebūt nevajag sadalīt nacionālo valodu attiecībās).

Tas, ko cilvēki pazīst kā patiesu, un tas, kā viņi ietekmē un uzmana cits citu – vara, ko realizē cits pret citu, ir nesaraujami saistīti. Valodas diskurss nes varas attiecības. Subjekts – identitāte tādējādi tiek atvasināta no valodas un varas...

Vara, Fukoprāt, jāuztver kā saprotamības koordināšu sistēma, nevis kaut kas tāds, kas kādam pieder un ko kāds piemēro. Varas koordināšu sistēma nerodas nevienā atsevišķā indivīdā, bet subjekts pozicionē sevi šajā koordināšu sistēmā. Fuko uzrāda tās ekonomiskās, ideoloģiskās un institucionālās stratēģijas, kas darbojas, lai noteiktu indivīdu identitāti (nevis otrādi), jo viņš uzskata, ka veidus, kas nosaka mūsu diskursīvo praksti, nekad neformulē paši šīs prakses dalībnieki.

Savstarpējās varas attiecības ir spēle, kas rada mainīgas situācijas, kad varas alcējam mēs pretī spēlējam padoto. Tad vara nav nekas cits kā “padoto” pretspēle, kas paši ir akceptējuši šo lomu. Te varas attiecības ir daudzpusējas, un to vektori var mainīties.

“*Vara īstenojas caur indivīdu, kuru tā ir radījusi*”. (Fuko M. Patiesība, vara, patība. R., 1995, 44.lpp.) Tāpēc indivīda identitātes tapšanas tēma ir jāaplūko kā viņa/as varas – mikrovaras, biovaras, valodas varas – tapšanas tēma.

Vara ir īpašs indivīdu attiecību veids. Varas atšķirīgā iezīme ir tā, ka daži cilvēki var pilnīgi noteikt citu cilvēku situāciju, bet ne piespiedu vai mokošā veidā. Savažots vai samīdīts cilvēks ir padevīgs spēkam, kas stāv viņam pāri, bet ne varai. Vara realizējas daudz nemanāmāk kā vardarbīgs spēks.

Laikmeta paradigmas ļauj realizēties noteiktai varas formai, un tā nav jāpanāk ar speciāli organizētu vardarbību, jo darbojas *habitus* shēmas, citiem vārdiem – dzīves formas, vēl vienkāršāk sakot – darbojas tā, kā ir pierasts... Un šo pieradumu un pasaules ainu pirmām kārtām nes valoda.

Uzvarēt varu ar kritikas, atmaskošanas palīdzību cer daudzi politiskie vadoņi un sociālie teorētiķi. Taču jautājums ir dziļāks – par kādas noteiktas racionalitātes formas klātbūtni ir runa šajā kritikā? Sabiedrības kādas daļas pretestība indivīdam un viņa interesēm ir bīstamāka nekā indivīdu pretestība kopībai un tās vajadzībām. Fuko atbalsta cilvēka individuālo patstāvību, spēju izvēlēties. Tāpēc viņš apgalvo, ka “*nav neviena pārāka un labāk izmantojama pret varu vēsta pretošanās punkta kā tas, kurā pastāv atsauce pašam uz sevi.*” (Fuko M. Patiesība, vara, patība, 116.lpp.)

Vara nepamatojas pati uz sevi, jo to veido attiecības. Attiecības ir plūstošas, mainīgas, atkarīgas no visiem, kas tās veido. Tāpēc vara nav jāuztver kā neglābjams slogs, bet gan kā cilvēka eksistences noteiksmē, kura tiek veidota valodā.

Inta Rozenvalde

PAR RAKSTĪŠANAS CENTRU LATVIJAS AUGSTSKOLĀ: SAPNIS UN PAMOŠANĀS

Ieeju internetā un meklētājā ievadu vārdus *writing centre*. Pēc īsa brīža man paziņo, ka atrasts 16 100 000 lapu (uz paroli *writing center* atsaucas pat 17 000 000 lapu). Tas nu ir krietni par daudz, bet pārdesmit lapās ielūkojos un nonāku sapnī. Es dodos virtuālā ekskursijā pa Ziemeļamerikas un Eiropas universitāšu rakstīšanas centriem (RC), virtuāli iepazīstos ar akadēmiskās rakstīšanas docētāju profesionālām organizācijām, to problemātiku un veikumu.

Vispirms paviesojos Makgilla (*McGill*) universitātē (Monreāla, Kanāda). Universitātes Rakstīšanas studiju un mācīšanas centra mājas lapā ir uzsvērtā rakstīšanas kā nozīmīga saziņas un informācijas apmaiņas līdzekļa loma, tādēļ liela uzmanība tiek veltīta ne tikai rakstīšanai kā tīri filoloģiskai nodarbei, bet arī tās aktīvajam fonam: auditorijas analīzei, ideju ģenerēšanas un organizēšanas mehānismam, problēmanalīzei, rakstīšanas procesa struktūrai, lielu lomu piešķirot pirmsrakstīšanas (piemēram, informācijas vākšana un apstrāde) un pēcrakstīšanas (manuskripta lasīšana un pārļasišana, rediģēšanas un korektūras procesi) fāzēm.

Katru gadu RC rīko **seminārus**, kuros, piedaloties attiecīgiem speciālistiem, tiek iztirzāta rakstīšanas problemātika kopumā un konkrētās zinātņu nozarēs. Šajā gadījumā RC darbojas kā koordinējoša struktūra. Runāts tiek gan par kompozīciju un retoriku, par dažādiem rakstīšanas veidiem, par daiļliteratūru un akadēmisko jeb pētniecisko literatūru dažādās zinātņu jomās, gan par paša rakstīšanas procesa pētniecību – tāpat par visnotaļ plašu jautājumu loku, kas ir saistošs un lietderīgs gan tiem, kas mācās rakstīt, gan tiem, kas to māca.

Vairāku RC piedāvāto kursu vidū vēlos izcelt vienu – **zinātnisko jeb akadēmisko tekstu rakstīšana un publicēšana**. Tas ir 6 nedēļu interaktīvs kurss (divas nodarbības nedēļā, katra ilgst 3 stundas), kas tiek lasīts nelielai studentu grupai (maksimālais klausītāju skaits – 15 studenti) un sastāv no teorētiskām un praktiskām nodarbībām.

Pamatievirze – labs pētījums ir arī labi uzrakstīts pētījums, bet tam pamatā ir noteiktas prasmes, kas jāapgūst. Laba rakstīšana iet rokrokā ar kritisku domāšanu, tādēļ vienlaikus ar rakstīšanu tiek apgūtas iemaņas kritiski no dažādām pozīcijām novērtēt citu un arī savus tekstus, tiek apgūts redaktora iemaņu minimums.

Visos RC viena no pamatformām ir **individuālais darbs** (t. s. *face to face* nodarbības). Tā Toledo universitātes (Ohaio štats, ASV) RC semestrī sniedz vidēji 1700–2000 individuālo konsultāciju. Studenti uz tām pierakstās iepriekš pa telefonu vai e-pastu. Šajā universitātē darbojas arī **Rakstīšanas laboratorija tiešsaistē**, tajā var iepazīties ar ļoti plašu mācību materiālu klāstu, ko sagatavojuši RC darbinieki (kā rakstīt eseju, rezumējumu, kopsavilkumu, anotāciju, rakstu, kursa darbu, disertāciju u. tml.), ar materiāliem par populārākajiem akadēmiskās literatūras dokumentēšanas stiliem (MLA, APA, Čikāgas universitātes stils), par teksta saturu un organizāciju (plaģiāts un kā no tā izvairīties; akadēmiskā teksta struktūra; teksta loģika; pirmsrakstīšanas, rakstīšanas un pēcrakstīšanas fāzes), gramatikas un stila jautājumiem u. tml.

Gandrīz vai visos materiālos par RC darbību tiek uzsvērts – centrs nenodarbojas ar konkrētu materiālu rediģēšanu, kļūdu labošanu u. tml. To mērķis ir vispārīgāks – **palīdzēt** apgūt iemaņas, kas rakstītājiem lieti noderētu ne tikai viena konkrēta rakstu darba sagatavošanā, bet radītu pamatu sekmīgai tekstveidei arī turpmāk. Tātad – iedot makšķeri, nevis zivi.

Viskonsinas universitātes Medisonā (ASV) Rakstīšanas centrā nodarbināti 6 patstāvīgie darbinieki, 6 studenti administratori un 47 instruktori. Šajā un arī citās universitātēs liela nozīme tiek ierādīta programmai “**Rakstīšana visa mācību procesa garumā**” (*Writing Across a Curriculum*). Tas nozīmē, ka uzmanība tiek pievērsta rakstīšanas iemaņu izkopšanai nevis viena vai vairāku speciālo mācību kursu laikā, bet visos (vai gandrīz visos) mācību priekšmetos. Taču tas arī nozīmē, ka zināšanas par akadēmisko tekstveidi ir nepieciešamas plašam docētāju lokam. Tādēļ, kā liecina RC darbības apraksti, nodarbību cikli, īpaši semināri tiek organizēti arī pasniedzējiem, protams, ievērojot dalījumu lielākajās zinātnes nozaru grupās.

Rakstīšana kā mentāla darbība mūsdienās ir cieši saistīta ar tās tehnoloģisko nodrošinājumu, tādēļ pie RC parasti darbojas **datorklases**, kas aprīkotas ar modernu informācijas tehnoloģiju. Parasti RC ir arī bibliotēkas ar vārdnīcām, rokasgrāmatām un citiem uzziņu materiāliem, kur smelties zināšanas par tekstu veidošanu. Kāds no instruktoriem parasti ir specializējies tieši darbā ar informācijas meklēšanu, datu bāzēm.

Nav nepieciešams vēl detalizētāk aprakstīt daudzo RC darbu – jau no minētā ir redzamas pamatievirzes un darbības meti. Svarīgi būtu atzīmēt, ka aktīvi darbojas arī vairākas starptautiskas organizācijas. Ir izveidota Starptautiskā Rakstīšanas centru asociācija (IWCA), ir Eiropas Rakstīšanas centru asociācija (EWCA), tās biedru pirmā pulcēšanās notikusi 2000. gadā Bulgārijā. Asociācijā iesaistījušies Grieķijas, Turcijas, Bulgārijas, Zviedrijas rakstīšanas centri.

Krietni prāvāka ir Eiropas Akadēmiskās rakstīšanas docētāju asociācija (*European Association for the Teaching of Academic Writing*, EATAW, sk. tīkla vietni <http://www.eataw.org/organization/>) – sabiedriska profesionālā organizācija, kurā apvienojušies vairāk nekā 300 individuālu biedru, kas pārstāv ne tikai Eiropas valstis (vismaz 24), bet visu plašo pasauli. Tas liecina, ka rakstīšanas centri, kas savulaik bija pazīstami lielākoties kā Ziemeļamerikas produkts, tagad ir ievērojami paplašinājuši savu ģeogrāfisko izplatību. EATAW biedru sarakstā atrodami arī kaimiņi no Viļņas universitātes, bet Latviju asociācijā vientuļi pārstāv Kristofers Godārs, kas Rīgas Juridiskajā augstskolā māca akadēmisko rakstīšanu jurisprudencē.

EATAW reizi divos gados rīko konferences. Ielūkojoties 2003. g. konferences tēžu kopojumā ( ), var gūt izsmelošu priekšstatu par apspriesto jautājumu loku.

Ikvienam sapnim seko pamošanās realitātē. Kāda tā ir Latvijā?

Mūsu augstskolās – kā piemēru minēšu pašu lielāko, Latvijas Universitāti – darbojas dažnedažādi pētnieciskie un izglītojošie centri, piemēram, Dzimtes studiju centrs, Jūdaikas centrs, Letonikas centrs un daudzi citi. Būtu pats pēdējais laiks šiem centriem piepulcēt arī

Rakstīšanas centru, kura izveidei ir nepieciešama vairāku labvēlīgu faktoru konsolidācija.

Diez vai par šāda centra izveides nepieciešamību kāds būtu jāpārlicina. Rakstīšanas, bet jo īpaši akadēmiskās rakstīšanas, līmenis valstī kopumā ir zems. To apliecina gan pavisam nelielais gada laikā aizstāvēto promocijas darbu skaits, gan to vājā teksta kvalitāte. Nav kopēju kritēriju, vienotas metodoloģijas. Ikviena fakultāte (un fakultāšu ietvaros nodaļas) gatavo savus noteikumus studentu akadēmisko darbu izstrādei. Šī daudzveidība nebūtu lielākā nelaime – prasības, kas tiek izvirzītas, teiksim, filologa, fiziķa un ekonomista bakalaura darbam, patiešām varētu būt atšķirīgas. Daudz sliktāk ir tas, ka šie noteikumi bieži vien ir veidoti šauri situatīvām vajadzībām, bet tie nekalpo studentu akadēmiskās rakstīšanas prasmju (citiem vārdiem, domāšanai rakstveidā) attīstībai. (Protams, protams, uzreiz jau var atsaukties par mūžizglītības nepieciešamību!) Jāatzīmē arī fakts, ka šos norādījumus nereti sagatavo pasniedzēji, kas savā specialitātē ir izcili, bet kuriem pašiem nav nepieciešamo profesionālo zināšanu šādu noteikumu sagatavošanā. Bieži vien tie tiek reproducēti no gada gadā, mehāniski, ar kosmētiskiem labojumiem pārņemti no citām fakultātēm vai augstskolām.

Latvijas augstskolās studenti sistēmiski un profesionāli netiek ievadīti akadēmiskās tekstveides problemātikā. Tie atsevišķie mēģinājumi, par kuriem ir informācija, lielāko tiesu ir saistīti ar pasniedzēju entuziasmu un citiem subjektīviem faktoriem. Pozitīvas atsauksmes ir saņemtas par doktorantiem lasīto kursu (D. Markus, M. Baltiņš), tomēr nav noliedzams, ka darbs ar studentiem jāsāk jau pašos pirmajos semestros, bet turpmākajā studiju procesā iegūtās zināšanas regulāri jāpapildina un rakstīšanas iemaņas jāattīsta. Visi Latvijā strādājošie redaktori vienā balsī apliecinās, ka to tekstu kvalitāte, ar kuriem viņiem nākas strādāt un kuru autori ir mūsu bakalauri, maģistri un arī doktori, ir ārkārtīgi zemā līmenī: gramatiski pavisām, stilistiski nenoslīpēti, loģiski neizstrādāti, terminoloģiski neprecīzi, slikti strukturēti un vāji argumentēti.

Lielās augstskolas RC varētu darboties pirmām kārtām kā **izglītojoša struktūra**, kas nodrošinātu specializētus kursus (piemēram, “Akadēmiskās tekstveides pamati”, “Zinātnes valoda”, “Zinātnes

valodas aktuālie jautājumi”, “Bibliogrāfiskās norādes un atsauces”, “Tulkošanas pamati” u. tml.) dažādu fakultāšu studentiem, kā arī seminārus fakultāšu mācībspēkiem, kuri realizētu programmu “Rakstīšana visa mācību procesa garumā” (jo galu galā mēs taču apgūstam rakstītprasmi, nevis, lai nokārtotu vidusskolas eksāmenu, bet sekmīgi lietotu apgūtās zināšanas konkrētos rakstu darbos. Un tad rodas jautājums – vai daudz ir tādu pasniedzēju fiziķu, ķīmiķu, biologu, arī svešvalodnieku, vēsturnieku, teologu utt., kas izvirza noteiktas prasības ne tikai studentu uzrakstītā saturam, bet arī valodiskā noformējuma kvalitātei.).

RC kalpotu kā **metodoloģiskais centrs**, kas izstrādātu noteikumus, metodiskos materiālus ar zinātnisko tekstveidi saistītai problemātikai, balstoties uz pastāvošajām vadlīnijām (standarts ISO 690), radītu paraugus bibliogrāfisko norāžu un atsauču sagatavošanai, ko papildinātu izvērsts piemēru klāsts konkrētajā zinātnes nozarē. Pasaulē šobrīd ir ļoti daudz literatūras, kas veltīta akadēmiskajai rakstīšanai. Galvenā problēma – tās apguve un izvērtēšana. Akadēmiskās tekstveides metodikā valodai nav nozīmes, jo likumsakarības ir vienas un tās pašas jebkurā valodā rakstītam akadēmiskajam tekstam. Citādāk ir ar zinātnes valodu un terminoloģiju, kas katrā valodā ir specifiska. Latviešiem šajā jomā ir ļoti daudz darba.

RC veiktu nozares iekšējās un ārējās **koordinējošās funkcijas**, uzturētu starptautiskos sakarus. RC cieši sadarbotos ar Latvijas redaktoriem.

RC būtu **pētnieciska struktūra** – centra darbinieki veiktu pētījumus, kas saistīti ar pašas rakstīšanas un rakstīšanas mācīšanas visdažādākajiem aspektiem. RC kalpotu arī kā **informācijas centrs**, kura rīcībā būtu bibliotēka ar plašu uzziņu literatūru.

Tāpat kā visi citi pētnieciskie centri nav radušies kā Visaugstākā dāvana, arī Rakstīšanas centrs netaps bez rakstītmācīšanā un zinātnes valodas apgūvē ieinteresēto entuziastu aktīvas darbības. Ir jāorganizējas! Ir jādarbojas! Jāraksta, jāpierāda, jāieinteresē, jāpārlicina... Jāapzina domubiedri, jādibina kontakti ar līdzīgiem centriem, jāpieprasa granti, jābrauc pieredzes apmaiņā... Un būtu

vienkārši lieliski, ja 2005. gada nogalē zinātnes valodai veltītajā konferencē jau varētu runāt par konkrētiem praktiskiem rezultātiem.

LITERATŪRA

par akadēmisko jeb zinātnisko rakstīšanu un rakstīšanu augstskolā

Academic Writing : Interdisciplinary Perspectives on Communication on Across the Curriculum (2000) / olorado State University, Department of English. Fort Collins, CO: Colorado State University, Dept. of English, (sk. tīkla vietni: <http://wac.colostate.edu/aw/>).

Björk, L., Bräuer, G., Rienecker, L. and Jörgensen, P. (2003) *Teaching Academic Writing in European Higher Education*. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.

Booth, V. (1993) *Communicating in Science: Writing a Scientific Paper and Speaking at Scientific Meetings*. 2nd ed. Cambridge [England]; New York: Cambridge University Press.

Camp, S.C. (1993) *Developing Proofreading Skill: With Editing Applications*. 3rd ed. New York: Glencoe; Macmillan; McGraw-Hill.

Day, R.A. (1998) *How to Write and Publish a Scientific Paper*. 5th ed.. New York: Oryx Press.

Goldberga, N. (2004) *Rakstīt par būtisko Pārspējiet paši sevi*. Rīga: Jumava.

Hall, G. (1998) *How to Write a Paper*. 2nd ed. Great Britain: BMJ Books.

Hancock, E. (2003) *Ideas into Words: Mastering the Craft of Science Writing*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Meyers, A. (2004) *Gateways to Academic Writing: Effective Sentences, Paragraphs, and Essays*. White Plains: Longman.

Moriarty, M.F. (1997) *riting Science Through Critical Thinking*. Sudbury, Mass.: Jones & Bartlett Publishers.

Newsom, D. and Carrell, B. (2001) *Public Relations Writing: Form and Style*. 6th ed. Belmont: Wadsworth.

Swales, J.M. and Feak, Ch.B. (2004) *Commentary for Academic Writing for Graduate Students: Essential Tasks and Skills*. 2nd ed. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Williams, D.B. (2000) *Writing Science Research Papers: An Introductory Step-by-step Approach*. 2nd. Angleton, TX: Biotech Publishing.

Williams, J.M. (1999) *Style: Ten Lessons in Clarity and Grace*. 6th ed. New York: Longman.

Konferences "Zinātnes valoda" materiāli (2003) / Valsts prezidentes dibinātā Valsts valodas komisija. Rīga.

Inta Rozenvalde

PAR UNIVERSĀLAS VIRTUĀLAS SKAIDROJOŠAS VĀRDNĪCAS IZVEIDI UN TĀS PIEEJAMĪBU

Ikvienam sevi apcerošam cilvēkam ir raksturīgi uzskatīt, ka tieši viņa paaudzes dzīves laiks, vismaz noteikts tās periods, ir savā ziņā unikāls, ka tajā ir kaut kas tāds, ko iepriekšējās paaudzes nav pieredzējušas un pārdzīvojušas. Viena no mūsu laika raksturībām ir kardināla, pat revolucionāra valodiskās vides maiņa.

Valoda attīstās nepārtraukti. Tomēr apstākļos, kad pavisam īsā laika sprīdī tiek nojaukti mūri, paveras dzelzs priekšgars, izzūd robežas un muitas, kad aukstā kara beigās iezīmē tulkotās literatūras kalni un neierobežota informācijas aprīte, mēs pēkšņi konstatējam, ka mūsu pasaule ir it kā sarāvusies apmēros, bet krietni vien izpletusies jēdzieniski – mūsu pieredzē ar preses un raidiņo plašsaziņas līdzekļu, kā arī literatūras, kino un pat restorānu ēdienkaršu starpniecību ienāk milzumdaudz jaunu vārdu, no kuriem lielākā daļa ir mums nezināmi un neizprotami sveši vārdi.

Īstenībā jautājums nav tikai par vārdiem un valodu. Tie ir tikai atspoguļojums. Pēkšņi kādā mirklī mēs konstatējam, ka dzīvojam tulkojumos, dzīvojam tulkotā, introducētā vidē – mēs pārņemam ne tikai vārdus, bet arī citus izteiksmes līdzekļus, piemēram, žestus, intonāciju, arī dzīves stilu, ģērbšanās stilu, telpu dizainu, cilvēcisko attiecību modeļus, brīvā laika organizāciju. Mēs bīdām projektus, menedžējam savu dzīvi un sadzīvi, nīkstam ofisos, sūtām SMS, čatojam, šad un tad ar vecajiem čomiem un čomenēm sarīkojam pārtiju kādā laundžā vai bistro, relaksējamies, paklausoties kādu *soul* semplu, pieveicam pusmetru tekilas, reizēm aizejam uz multipleksu, lai noskatītos pavisam karstu sitkomu vai trilleri, pie viena supermāketā paķerot brokastīm kornfleikus, tomēr vēl biežāk nīkstam DVD priekšā. Taču vakar bija pavisam kruta diena, tobiš vakars. Ķīnas mūzika ar dvēseliskām, no divstīgu erhu izvilinātām skaņām un dejas ar savdabīgiem kimboksinga elementiem. Nopirku arī grupas CD – vīkentos Zvejniekciema villā varēšu klausīties. Šobrīd gan nav vaļas – zemes darbi gaida: atbrauks meita ar boifrendu un dēls ar draudzeni, nolaidīsim vecos pīlādžus un iestādīsim kaut ko košāku: forsītijas, aktinīdijas, fiziokarpus, rododendrus...

Un vēl viens piemērs, šoreiz patiešām no dzīves. Pirms neilga laika Krišjāņa Barona ielā atvēra jaunu ēstuvi, kur pamatēdiens ir makaroni jeb pasta, kā tagad mēdz sacīt. Kopā ar vīru nolēmām tur pavakariņot. Apsēdāmies pie galdiņa, mums iedeva ēdienkarti, vīrs sāka to lasīt. Pamanīju, ka viņa seja kļūst arvien garāka, kustības nervozākas, un es sapratu, ka šeit mēs tomēr nepaliksim. Ēdienkartē vīdēja farfalles ar salsu, tagjatelles ar fetu, pildīti kaneloni, bet desertā varēja nobaudīt tiramisū. Es apjautu, ka šajā vidē, tikai pārsimts metru no mājām, viņš – universitātes profesors – jūtas bezpalīdzīgs, neomulīgi, un sveši, ka ēdienkarte ir mēma, tā viņu neuzrunā, bet drīzāk pat biedē.

Konferences kontekstā šī epizode man šķiet būtiska un izteiksmīga, pat daiļrunīga. Mūsu dzīve norit tulkojumu vidē, svešu vārdu vidē, bez asociācijām, ko tie izraisa šīs valodas dabiskajā vidē, bez stāstiem, kas stāv aiz katra no šiem vārdiem. Mēs bieži sastopamies tikai ar čaulu, bet būtiskais, gars – tas viss ir pazudis tulkojumā (kā Sofijas Kopolas filmā), pazudis pārnesē no vienas pasaules uz citu. Tulkojumu vides būtība nemainās no tā, ka svešie vārdi tiek formāli latviskoti un iestatīti latviešu valodas gramatiskajā un bieži vien arī skaniskajā sistēmā.

Nedaudz ironiskais tonis varētu vadināt uz domu, ka es iestājos par valodas pūrismu, tās atbrīvošanu no svešvārdiem. Nebūt nē, varbūt pat gluži pretēji – pieaugot dzīves daudzveidībai, kultūru kontaktiem, visi šie procesi neizbēgami atspoguļojas valodā un lielākoties kā jauni un sveši vārdi.

Tiesa, prāva daļa šo jauno svešo vārdu ir vienkārši pārpratums, informatīvais troksnis, valodiskās vides piesārņojums, kam pamatā – kā jebkuram piesārņojumam – ir ļaužu slinkums, nevīžība un neaizdomāšanās, jau esošo valodisko bagātību nepārzināšana. Tāds nu reiz ir laikmeta raksturs – steiga ir pārmākusi pamatīgumu tai ziņā, ka *dedlaini*, tāpat kā privātipašums, tiek uzskatīti par neaizskaramu svētumu, bet pamatīgums parasti iet rokrokā ar iedziļināšanos būtībā, materiāla pārzināšanu, tāpat ar laika patēriņu, kam šķietami nav ekonomiska rezultāta. Tomēr pats ļaunākais ir tas, ka nule kritizētā prakse ne tikai piesārņo valodu, bet arī rada sabiedrībā neveselīgu un

nevajadzīga negatīvisma piesātinātu attieksmi pret svešvārdiem un jaunvārdiem kopumā. Jo īstenībā jau mēs no svešvārdiem izvairīties nevarēsim – tos lietojām, lietojam un lietosim arī turpmāk.

Svešie vārdi ienāk valodā kā liecība tam, ka mūsu pieredzes ģeogrāfija ievērojami paplašinās, mēs iegūstam priekšstatu par citu tautu sadzīvi, apģērbu, virtuvi, mākslu, mūziku, paražām u.tml., par specifiskām vēstures, materiālās un garīgās dzīves reālijām. Mēs iegūstam priekšstatu par jauniem materiāliem būvniecībā un apģērba ražošanā, jauniem sporta veidiem, atklājumiem visdažādākās zinātnes un tehnikas nozarēs. Vai mēs nepazaudēsim kaut ko būtisku, ja īso gaspačo aizstāsim ar garo, bet latvietim saprotamo andalūziešu auksto tomātu zupu? Tā vien šķiet, ka bieži dzirdētās vaimanas par to, ka mūsdienu latviešu valoda tiek pieblīvēta ar svešvārdiem, liecina vien par neiedziļināšanos situācijā, par necenšanos saprast, ka 21. gadsimta zināšanu pasaules aprakstīšanai latviešu valodas vēsturiskie un pašreizējie apcirkņi ir par šauriem un vispār – lai izteiktu šo daudzveidību, ar savām valodas bagātībām vien nepietiek.

Cita lieta – kā šos jaunos vārdus, kuru lielākā daļa ir svešvārdi, padarīt cilvēkiem tuvākus, saprotamākus, arī dabiskākus. Jo cilvēkus bieži kaitina ne tik daudz šo vārdu esamība valodā, cik fakts, ka – kā to jau centos ilustrēt ar piemēru no dzīves – tie nav saprotami, to jēga nav zināma, to vēsture nav iepazīta. Atbilde ir šķietami vienkārša – jāveido vārdnīcas un jāpadara tās publikai pieejamas. Vai tad to nav? Ir, taču vārdnīcu sagatavošanas – bet jo īpaši izdošanas – jomā pastāv kaut kas līdzīgs pazīstamajam Zenona paradoksam jeb aporijai “Ahilejs un bruņurupucis”: Ahilejs nekad nevarēs panākt bruņurupuci, jo, kad Ahilejs sasniedz to punktu, kur bruņurupucis atradās kustības sākšanas brīdī, tas jau ir kādu gabaliņu pavirzījies uz priekšu, un tā tālāk līdz bezgalībai – bruņurupucis vienmēr atradīsies Ahilejam kādu gabaliņu priekšā.

Līdzīgi ir ar vārdnīcām – arī tās nevar panākt praksi: tiklīdz kāds vārds ir apgūts, “noķerts” un iesprostots vokabulārā, aprītē jau ir ienācis desmitiem jaunu vārdu. Un tas ir dabiski. Un tomēr – kā noķert nenokēramo?

Šķiet, ka viens no vispiemērotākiem risinājumiem būtu vienotas **universālas virtuālas skaidrojošas un brīvi pieejamas** vārdnīcas veidošana un palaišana aprītē.

Pie katras no nosauktajām vārdnīcas kvalitātēm pakavēšos nedaudz sīkāk. Mums ir diezgan daudz speciālo terminu vārdnīcu – būvniecības, ekonomikas, pedagoģijas, vides aizsardzības, tekstilrūpniecības, elektrotehnikas, zinātnes un informācijas u. c. nozarēs, ir simbolu, komunikācijas, mīlestības un Bībeles leksikoni. Ir svešvārdu vārdnīcas, ir enciklopēdiskā vārdnīca (tulkota!). Daudzās populārzinātniskās, kultūrvēsturiska satura grāmatās ir ievietotas arī konkrētās jomas plašākas vai mazāk plašas skaidrojošas vārdnīcas. Tomēr autors vai vienkāršais lasītājs bieži vien īsti pat neapjauš, kurā vārdnīcā nezināmā vārda skaidrojumu meklēt. Domāju, ka ir jābūt vārdu masīvam, upei, kurā saplūst visi mazie strauti. Ir jāsāk veidot enciklopēdiski **universālu** vārdnīcu, vienu, vienotu, kurā apkopoti **it visi** latviešu valodā sastopamie, mūsdienā latviešu saziņā lietotie vārdi neatkarīgi no tā, vai tie ir zinātnes un nozaru termini vai sarunvalodas vārdi, to cilme ir latviska vai cittautu, tie ir vēlami vai nevēlami, žargonismi vai apvidvārdi, saīsinājumi, citvalodu vārdi un teiciens, kuru lieto oriģinālrakstībā un kuru kopums nebūt neaprobežojas tikai ar antīkajiem sengrieķu un latīņu viedajiem paudumiem. Šajā vārdnīcā līdzās apaušiem, krizdolēm, ilģiem, dievainēm un sklandu raušiem būtu Alcheimera slimība, celiakija, trūce un HIV, *hardcore* un grupa *UB40*, afterpārtija un grundžs, darbaholiķis un krievmīlis, čangalis, čiuļis un čurka. Ar nozīmes skaidrojumu, vēsturisko kontekstu, hronoloģiskām robežzīmēm, etimoloģiju, norādot vārda cilmi arī tīri latviskiem vārdiem; ar lietojuma piemēriem un pat vizuālām ilustrācijām, ja tādas ir iespējamas; ar vēlamo formu vai aizstājēju nevēlamiem vārdiem, ar sinonīmiem utt. Citiem vārdiem sakot – viss par vārdiem, turklāt nemitīgā attīstībā.

Šāda vārdnīca ir akūti nepieciešama tiem, kuru profesija saistās ar vārdu un to laišanu tautā, piemēram, žurnālistiem, tulkiem, redaktoriem. Esot šādai vārdnīcai, viņi varētu veikli noskaidrot pareizo vai rekomendējamo vārda formu un daudz nedomāt, kā īsti rakstīt – koverversija vai kaverversija, sampls vai sempls, sikvels vai sīkvels, loundžs vai laundžs u. tml.

Saprotams, ka līdztekus šādai universālai valodā lietojamo vārdu vārdnīcai būtu nepieciešams veidot arī universālas vietvārdu vārdnīcas ar latviskajiem nosaukumiem un oriģinālnosaukumiem (tad žurnālisti zinātu, ka angļu *Dover* latviski ir Duvra, nevis Dovera), autoru, zinātnieku, valsts darbinieku vārdu krātuves; prozas, dzejas, tēlotājas mākslas darbu, filmu nosaukumu krātuves. Pavisam sveigs piemērs no *TV Dienas*: piesakot Fransuā Ozona filmu “Žurku midzenis”, rubrikā *Dienas filmas* norādīti galveno lomu tēlotāji: Evelīna Dendri, Fransuā Mantore, turpat blakus slejā abu aktieru uzvārdu rakstība ir cita: Dandrija un Mature. Filma “*Love Actually*” videoversijā saucas “Patiesā mīla”, bet Latvijas portālā “acmefilm” – “Tāda ir mīlestība”. Pat visnotaļ inteligenti cilvēki bieži vien nezina, ka daudzu ASV pazīstamāko universitāšu nosaukumi nav veidoti pēc vietas, bet personas vārda, tādēļ ir Hārvarda un Stenforda universitātes utt.

Šādas universālas vārdnīcas esamība neizslēdz speciālo vārdnīcu veidošanas un publicēšanas (saprotams – arī tirgošanas) nepieciešamību, gluži otrādi – tā veidotos uz speciālo vārdnīcu, speciālo pētījumu bāzes kā zināms apkopojums.

Pie viena, skaidrības labad, būtu jāizdiskutē, kas tad īsti ir vārdnīca, kāda ir tās būtība. Ja vārdnīcu uztveram kā izziņas avotu, arī kā bāzi dažādiem valodas statistikas pētījumiem, tajā patiešām jāatspoguļo visa leksika. Ja tai piedēvējam normatīvu, rekomendējošu raksturu, vārdnīcā iekļaujamais materiāls, iespējams, jāierobežo un precīzi jānorāda vārdu lietojuma sfēra (apvidvārds, barbarisms, žargonisms, nevēlams, novecojis u. tml.).

Atšķirībā no vairuma līdzšinējo vārdnīcu es redzu šo universālo vārdnīcu kā plaši **skaidrojošu**. Skaidrojums tuvina, svešo padara draudzīgu, pārvērš svešo par savējo. Un tas ir nepieciešams. Vai tad šodien kartupeli, tomātu, kāpostu un redīsu mēs vairs uztveram kā svešinieku? Un vāzi, zupu, siļķi, banku, tāpat arī rozes, lilijas, pat baravikas? Roks, hiphops un trihops, breiks un salsa ienāk gadsimtu mijas latvieša valodā tāpat, kā savulaik ienāca valsis, pēc tam tango, džezs, estrādes mūzika.

Apzinoties šo nenovēršamību, šķiet, ka nedaudz ir jāmainās arī pašu valodnieku lomai labvēlīgas psiholoģiskās gaisotnes uzturēšanā attiekmē pret šobrīd vērojamo svešvārdu forsēto ienākšanu valodā. Ir

jābūt skaidrākām aprisēm – pret ko patiešām ir jācīnās, bet pret ko cīnīties nevajag, kas drīzāk būtu jāpiejaucē, pēc iespējas efektīvāk jāpieradina, kā gadījumā ar eiru (eiro).

Pret ko jācīnās: populāros tekstos un populārā runā nav jālieto svešvārdi gadījumos, ja konkrēto parādību var izteikt ar latvisku vārdu, kas bieži vien ir labi pazīstams, bieži lietots un visnotaļ precīzs. Vai tiešām vārdā *vīzija* ir kādas būtiskas papildu nianse salīdzinājumā ar vārdu *skatījums*, *redzējums*? Un ko lai saka par avīžrakstā lietoto vārdu *dekontaminācija*, ja runa ir par visparastāko atindēšanu? Ja cilvēkiem ir tik grūti atcerēties un pareizi izrunāt vārdu *reanimācija* (gandrīz vai katrs otrais to sauc par *remināciju* vai *reamināciju*), varbūt prātīgāk un pareizāk būtu biežāk lietot vārdu *atdzīvināšana*?

Funkcionējoša universālā vārdnīca ir priekšstatāma tikai kā **virtuāla** vārdnīca – tāda, kas top un funkcionē elektroniskajā vidē, atrodas nepārtrauktā pārmaiņu un pilnveides procesā. Šobrīd internetā rodamie latviešu valodas resursi aktīvu lietotāju neapmierina – tie ir pārāk izkliedēti, sadrumstaloti un statistiski. Un vēl – vārdnīcai jābūt aktuālai, tādai, kas atspoguļo gan jaunās parādības, kuras vakar vēl nezinājām, gan arī jau esošā pilnveidojumus, uzlabojumus, precizējumus, jaunās nozīmes u. tml.

Šādi universālai virtuālai vārdnīcai ir jābūt pieejamai **bez maksas** – šajā jomā izteiktāk nekā jebkurā citā ir jādarbojas atvērtā koda, vispārpieejamības idejai. Ne viss ir pārvēršams par peļņas objektu! Jebkādas runas par zināšanu sabiedrības veidošanu, liedzot neierobežoti brīvu pieeju viselementārākai zināšanu formai – savas dzimtās valodas vārdu krājumam –, ir neīstas un liekulīgas. Ja cilvēkam nav iespēju kaut ko brīvi noskaidrot – šajā gadījumā vārdus, to nozīmes –, nevar pārmest, ka viņš to dara nepareizi.

Šāda universāla vārdu kopojuma izveide ir valsts rūpe, nacionālas nozīmes uzdevums. Kā liecina dokumenti, viens no Valsts valodas aģentūras uzdevumiem arī ir – “nodrošināt valsts valodas terminoloģijas attīstību, veidojot terminu datu bāzes un apkopot esošās valsts institūciju tulkojumu datu bāzes”. Bet iestāde vēl ir jauna, maciņš arī patukšs. Citu iestāžu / struktūru vārie mēģinājumi kaut ko veikt šajā jomā (*Tildes* vārdnīcas, elektroniskā *Mūsdienu latviešu valodas*

vārdnīca u.c.) šobrīd ir vērtējami kā nepietiekami, sadrumstaloti, reālās valodas vides atspoguļojumā tie ievērojami atpaliek.

Universālās vārdnīcas izveidē varētu iesaistīt plašus iedzīvotāju slāņus – rakstniekus un tulkotājus, žurnālistus, redaktorus, skolotājus un pasniedzējus, skolēnus un studentus, ierēdņus, mācītus filologus un amatierus entuziastus, jebkuru valodas lietotāju, kas iesūtītu savus vērojumus, atradumus, precizējumus, papildinājumus, skaidrojumus utt. Tādā veidā tiktu aktualizēta arī ideja par to, ka valoda un tās attīstība nepieder nedz Terminoloģijas komisijai, nedz tās apakškomisijām, bet ir visas tautas kopīga gara manta, kas kopjama un attīstāma vien kopējiem ieinteresēto spēkiem.

Ir jāaktualizē brīvprātīgo darbs. Pieņemot, ka cilvēki visā pasaulē ir vienādi, vērtīgs šķiet Veimāras piemērs, cilvēku un organizāciju rīcība Zaļās pils un Annas Amālijas vārdā nosauktās bibliotēkas dārgumu glābšanā, par ko nupat *Dienā* rakstīja Gundega Grīnuma. Atcerēsimies arī brīvprātīgo darba plašo popularitāti ASV. Un arī mecenātismu.

Protams, atliek vēl tāds neliels sīkums – šāda projekta finansējums (arī autortiesību jautājumi u. tml.). Vai tiešām valsts šim nacionālās identitātes “valim” neatradīs katru gadu kādus 60–80 tūkstošus latu speciālistu atalgojumam, telpu īrei un tehnikas iegādei? Iedomāsimies – šī summa taču līdzinās tikai astoņu deviņu Rīgas brīvostas Valdes locekļu vienreizējām apdrošināšanas prēmijām! Un kas būtu, ja arī jau iedalītie līdzekļi netiktu izkliedēti dažādu resoru nesaskaņotā darbībā... Ja katrs Latvijas pilsonis šai kopus lietai ziedotu tikai vienu santīmu gadā... Ja mēs rosinātu, izvērstu un cildinātu brīvprātīgo darbu, tāpat kā to dara Amerikā... Ja mēs ne tikai runātu un vaimanātu par mūsu valodu...

Ilze Rūmniece

PAR KLASISKO VALODU ELEMENTIEM MŪSDIENU LATVIEŠU VALODAS VIDĒ

Pēdējā desmitgadē, Latvijai arvien aktīvāk ietiecoties Eiropas valodu aprītē, citvalodu elementu lietojuma un tulkota teksta problēmjautājumu lokā nebūt ne reti iznirst arī klasiskās valodas – latīņu un sengrieķu.

Tas, protams, nenozīmē, ka pirms deviņdesmitajiem gadiem šo valodu leksēmas latviešu valodas vidē neredzējām un nelietojām – lietojām. Dalījās arī domas par latīņu un grieķu vārdu atveides principiem. Tomēr plašs viedokļu plurālisms šai ziņā nebija vērojams.

Šobrīd, pēc atmodas, sajutusies ne tik stingri normēta un kontrolēta dažādos publicējumos, latviešu valoda palaikam gatava būt visai “pretimnākoša” konkrēta autora jauninājumiem, dažādiem individuāliem meklējumiem un piedāvājumiem grieķu un latīņu vārdu atveidē.

Turpmāk par dažiem izteiksmīgākajiem aspektiem, kuri raksturo klasisko valodu elementu saskarsmi ar latviešu valodu pēdējā laikā tapušajos tekstos.

Vispirms par diviem neapšaubāmiem kultūrnotikumiem pagājušā gada tulkoto darbu klāstā. Pirmais no tiem noteikti nebūs pagājis secen lasītāju uzmanībai, jo tika arī bagātīgi reklamēts un cildināts presē – “Hipokratiskie raksti”, sengrieķu ārsta Hipokrata un viņa skolnieku sacerējumu izlase, kuru latviešu lasītājam cēlušas priekšā tulkoņģas Agnese Gaile un Aija van Hofa. Laikraksta “Diena” aptaujģ šis tulkojums, piemģram, atzģts par vienu no desmit 2003. gada kultģras notikumiem Latvijģ. Otrs darbs lģdz šim ticģs mazģk reklamģts – tas ir Pseudolongģna (vai vienkģrģši Longģna) traktģts valodas un izteiksmes stila jomģ “Par cildeno”, kuru no sengrieķģ valodas tulkoģjis Ojģrs Lģms. Abi teksti ir pirmtulkojumi latvieģģ valodģ.

“Hipokratisko rakstu” publicēšanas sakarā akadēmiķis Jānis Stradiņš teicis: “Šī grāmata ir brīnišķīga hellēnisma atdzimšana Latvijā, atgriešanās pie sengrieķu valodas studijām, šīs valodas ieviešana latviešu valodā 2500 gadus pēc Hipokrata laika” (no reklāmbukleta par “Hipokratisko rakstu” latviešu tulkojuma publikāciju). Ar nelielu piebildi, ka sengrieķu valodas ieviešana latviešu valodā sākusies krietni pirms šīs publikācijas (ar K. Mīlenbaha Homēra tulkojumiem), varētu piekrist, ka šis tulkojums ieved grieķu mēli latviskā vidē, ieviesdams (piedāvādams) vairākus jauninājumus.

Pirmkārt – tas gan nav jauninājums, bet nākas atkārtot jau sen zināmo patiesību: apjomīga sengrieķu teksta latviskojums aizvien ir tāds kā pārbaudījums mūsu valodas arsenālam un pienesums latviešu valodas spēka un iespēju arvien jaunai atklāsmei. Jāteic, ka šo tekstu lasītājam iespējams baudīt ne vien saturiski kā izziņas avotu antīkajā medicīnā, bet arī valodas leknuma un niansētības ziņā, par ko noteikti jāuzteic abas gados jaunās tulkotājas. Tomēr, neiztirzājot tulkojumu kā tādu, pāriešu pie minētajiem jauninājumiem.

Tulkotajā tekstā redzams, ka slavenā grieķu filozofa Aristoteļa vārda atainojums (protams, cienot avotvalodas attiecīgos īpašvārdu modeļus) tapis izlīdzināts ar analogām formām kā Sofokls, Agatokls, Empedokls un nu skan *Aristotels* (tātad, ģen. *Aristotela*, dat. *Aristotelam*, akuz. *Aristotelu* utt.). Vispārpieņemtā forma *Aristotelis* spēkā esošajos norādījumos par sengrieķu īpašvārdu atainojumu (Feldhūns 1974) minēta kā izņēmums, jo ir “tradicionāla forma”.

Vai tulkotāju piedāvājums (runa ir par vienu no sengrieķu kultūras atslēgpersonvārdiem!) taps pamanīts un iejutīsies latviešu valodā, rādīs laiks. Tomēr, ja varētu atļauties domāt par nopietniem griežiem grieķu īpašvārdu atveidē – domājot arī par jaungrieķu valodas vidi, kas kļūst arvien aktuālāka – tad izvēle varbūt varētu būt par labu tieši pretējam variantam ar galotni *-is*: Sofoklis, Agatoklis, Periklis u. tml., jo tieši tāda ir šo leksēmu izruna mūsdienu grieķu valodā, kur tie kā personvārdi sastopami vēl šobaltdien.

Vai nu pieteikt pārmaiņas grieķu īpašvārdu atveidē ar skatu nākotnē, vai atstāt, kā noteikusi tradīcija. (Jautājums par mūsdienu

grieķu valodas vārdu atveidojumu latviešu valodā – saistībā vai nesaistīti ar senajiem – vēl gaida risinājumu.)

Otrs jaunpienesums, ko sniedz “Hipokratisko tekstu” tulkojums, saistās ar pēdējos gados daudzīnātā grieķu vārda *filozofija* divām formām: tradicionālo *filozofija* un jaunāko, atbilstošāko oriģinālvalodas izrunai – *filosofija*.

“Hipokratisko rakstu” tulkojuma autores piezīmēs par tulkojuma principiem minēts: “Sengrieķu teksta tulkojumā vārds *philosophia* atveidots kā “filosofija”, bet komentāros pieņemts ierastais šī vārda latviskojums – “filozofija” (Hipokratiskie raksti 2003 : LVIII). Komentējot šādu tulkotāju izvēli un pamatojumu, nākas atsaukties uz antīko retorikas speciālistu vienkāršo atzinumu, kurš, manuprāt, nav novecojis arī mūsdienās: viss, kas ir lieks (proti, ne saturā, ne formā nesniedz izteiksmei ko būtiski nepieciešamu) uzlūkojams kā trūkums. Abu formu *filosofija* / *filozofija* lietojums vienā izdevumā nevajadzīgi saraibina valodas ainu, jo abas formas taču dzīvo vienotā mūsdienu latviešu valodas vidē, neatkarīgi no tā, vai tas ir senā teksta tulkojums, vai mūslaiku komentārs.

Domājot par pēdējā laikā latviešu valodas vidē bieži iesaistīto variantu *filosofija*, jāteic, ka nav skaidrs, kādēļ tieši šis vārds būtu izpelnījis īpašu statusu atšķirībā no līdzīgu rakstisku un fonētisku pozīciju pārstāvošiem grieķu vārdiem *Sīzifs*, *krīze*, *Āzija*, *fizisks*, *tēze*, *Aspazija* u. tml.

Pagalām nepārliciecināms un zināmā mērā “sīks” liekas pašmāju filozofijas jomas speciālistu piedāvātais arguments: variants ar vārda otro daļu *-zofija* skaužams, jo tas atgādina grieķu leksēmu *zophos* (“tumsa”) un mudina vārdu *filo-zofija* saistīt ar izpratni par “tumsas mīlestību” (nevis mīlestību uz gudrību, kā to izteic grieķu saliktenis *philosophia*). Šķiet, mīlestību uz vienu vai otru nekādi nebūtu saistāma ar *s* tradicionālo balsīgumu starp patskaņiem latviešu valodā pārņemtajos svešvārdos.

Vēl “Hipokratisko rakstu” tulkojuma sakarā gribētos atzīmēt – šīs grāmatas lasītājs atklās, ka latviešu valodā tomēr pastāv divskanis *eu*

(Neatkarīgā. Pielikumi. Hedvigas kundzes avīze. 2004. gada 19. oktobris), tas lietots ģeogrāfiskajos nosaukumos – *Euboja* (sala), *Pont-Eukseina* (Melnās jūras tālaika nosaukumus). Interesanti, ko tulkotājas būtu darījušas ar vārdu *Eiropa*; spriežot pēc piemēra ar filozofiju / -sofiju, arī *Eiropas* gadījumā varētu pastāvēt divi varianti – katrs savam laikmetam un kontekstam?

“...Pret divskani *eu* esot iebildis valodnieks Endzelīns, jo viņš esot prasījis vārdu *Eiropa* runāt ar *ei* nevis ar *eu*. Patiesībā ir citādi. Endzelīns nevis prasīja, bet viņam nebija iebildumu, ka vārdā *Eiropa*, kas ir sen ieviesies, runājam *ei*; bet visos citos sengrieķu vārdos viņš prasīja rakstīt un runāt *eu*. Šī Endzelīna nostāja ir dzirdama viņa runā, kas saglabājusies magnetofona ieskaņojumā un lasāma viņa darbu izlasē” (Ibid).

Te nu būtisks ir jautājums: ko uzskatīsim par tradīciju (t. s. ierasto variantu) – valodas lietojumu pēdējos piecdesmit gados vai pagājušā gadsimta pirmajā pusē? Ja izvēlamies otro variantu, tad – kā vārdā, kādi tam argumenti. Tikai *tos* vispirms izvērtējot, manuprāt, iespējams virzīties uz vienotu, mūsdienīgi normētu klasisko valodu vārdu atveidi latviešu valodā. Pretējā gadījumā saruna tikai par labskanību, manu vai tavu pieradumu ir neproduktīva – kā par gaumi.

Kāda cita iezīme sengrieķu teksta latviskojumā piesaista lasītāju, kurš paņēm rokās Longīna traktāta “Par cildeno” tekstu (Klasiskās filoloģijas gadagrāmata 2003).

Pašsaprojami, ka šī darba atslēgvārdi ir dažādi valodas, izteiksmes stila, literatūrpētniecības termini. Ojāra Lāma tulkojumā vērojama apzināta vairīšanās no tādiem terminiem, kuri labi pazīstami latviešu valodas lietojumā, bet pēc izcelsmes ir latīņu valodas (*inversija*, *figūra*, *proza*), kā arī no literatūrpētniecības terminoloģijā plaši lietotiem grieķu terminiem.

Tāda tulkotāja nostādne likusi viņam meklēt pārcēlumus latviešu leksikas krājumos, un šai nostādnei ir savs argumentēts attaisnojums: tādā veidā tulkotais teksts tiek tuvināts avota valodas pirmatnīgajai izteiksmei, kad šie daudzie apzīmējumi vēl nebija īsti termini, bet gan parasti grieķu valodas vārdi savā pirmnozīmē: metafora bija vienkārši

pārnesums, patoss – kaisme, izteiksmes figūras – veidojumi (no gr. *schēmata*), hiperbola – pārspīlējums, sintēze – sasaiste, elipse – izlaidums, perifrāze – apstāsts, demokrātija – tautvaldība utt.

Tomēr jāteic, ka tulkojuma pielikumā būtu gan bijis noderīgs saraksts ar tulkojuma jaunvārdiem vai tekstā būtisku jēdzienu latviskojumiem un to ekvivalentiem – tradicionāli lietotajiem terminiem. Bez tāda apkopojuma lasītājam tomēr pagrūti īsti novērtēt tulkotāja ieguldīto patiesi vērtīgo darbu, jo kā saturiski, tā valodas ziņā sarežģītā Longīna darba konteksts ne katrā situācijā viegli atklās, ka runa, piemēram, tieši par to *apstāstu*, kas ir trops – perifrāze.

Bet pati metode – vairīties no grieķu vārda tieša pārcēluma latviešu valodas paradigmām atbilstošā formā – vērtējama kā izteiksmīga un auglīga. To izvēlējušās arī “Hipokratisko rakstu” tulkotājas, vairoties no tradicionālo grieķu valodas medicīnas terminu lietošanas – metastāze, krīze u. tml.: “Tulkojot medicīnas terminus, cik vien iespējams esam centušās izvairīties no to saprašanas mūsdienu medicīnas ietvaros un sekojušas sengrieķu vārda burtiskai nozīmei vai, ja vārda etimoloģija ir neskaidra, devušas slimībai nosaukumu pēc tās klīniskās ainas apraksta” (Hipokratiskie raksti 2003).

Treškārt, daži vērojumi saistībā ar valodu, lasot grāmatu, kurai pirmajā acu uzmetienā, šķiet, nevarētu būt jēlcāds sakars ar klasiskajām valodām – tā ir Pētera Brūvera dzejas grāmata “Valodas ainava” (izdevniecība *Neputns*, Rīga, 2004). Gan satura, gan valodas ziņā, manuprāt, tajā lasāmi bagātīgi, rosinoši dzejas teksti. Trāpīgi ir arī vārdi laikraksta *Diena* (2004. gada 30. novembris) reklāmt tekstā par šo izdevumu: “Grāmata ar izcili tēlainu, sulīgu autordzeju”. P. Brūvera grāmatā atrodama ne vien laba autordzeja, bet arī atdzejojumi.

Priecē fakts, ka atzīta mūsdienu latviešu dzejnieka valodas, tēlu, domu ainavā ietilpst arī antīkās dzejas paraugi – trīs Horācija hrestomātisku (šī vārda labākajā nozīmē) dzejoļu atdzejojumi, kas ievietoti minētajā krājumā.

Kopumā jāteic, ka antīkās pasaules reāliju, vārdu, faktu, alūziju netrūkst arī pašā P. Brūvera dzejoļos; izrādījās, ka dzejnieka valoda

sniedz interesantu vielu latviešu valodā izteikta klasisko valodu materiāla izpētei.

Pirmais, ko nevar nepamanīt – dzejnieks ar īstu izgaršošanu grieķu un latīņu vārdu rakstībā lieto garumzīmes, arī pozīcijās, kur tās nu jau daudzu gadu desmitu tradīcijā neesam parādūši lietot: *Jūpiteris*, *pīramidas*, *Kapitōlijs*, *Akvilōns*, *prōza*, *Flōra*, *mūzejs*, *ītaļi*, *Pallāda*, *Venēra* u. c.

Nevar noliegt, ka latvieša acij / ausij ir tīkami samanīt svešā valodā garas skaņas – tāda laba kopības sajūta, un kāpēc gan ne, ja pastāv iespēja šīs garās skaņas attiecīgi atainot kā runā, tā rakstos. Tomēr, ja izteiktais vārds palaikam aizlido kā nu kuro reizi izskanējis (teiksim, *Venēra*), tad rakstītais, kā jau latīņi to slavenajā teicienā (*Scripta manent* – rakstītais paliek) atzīmējuši, ir paliekošs un sauc pēc konsekvences un rūpības attiecībā pret oriģināla valodas īsajām un garajām zilbēm vārdā. Tā, piemēram, vārdā *Venera* visas zilbes īsas, līdzīgi ir ar Atēnas pievārdu *Pallada*, kurā arī visas īsās zilbes (nevis *Pallāda*). Ja grieķu vārdā *Lēda* pirmā zilbe gara, tad tā tas ir arī vārdā *Nēreida* (nevis *Nereīda*), jo abu vārdu pirmās zilbes pozīcijas pilnīgi analogas un nav pamata vienu latviskot ar garumzīmi sākumzilbē, bet otru – bez. Ja garumzīmi izpelnījies *o* vārdos *Kapitōlijs*, *Akvilōns*, tad nekonsekvence ir rakstīt *Apollons* (ar īso *o*) un arī vārdā *gladiātors* atzīmēt vienu garumu – tikai uz *a* (ja izskaņas *o* avotvalodā garš). (Iedomāsimies, kā uzņemsim latviešu vārdu rakstīšanu dažviet ar garumzīmēm, bet citviet, kur tās pienāktos, bez tām.)

Piekrītu, ka latviešu lasītājs, baudot šo dzeju, daudz nezaudē, zinot vai nezinot, kura ir garā zilbe latīņu vārdā. Tomēr te varētu jautāt, vai viņš ko īpaši *iegūst*, ja ar garumzīmi izcelts *o*, kas mūslaiku ortogrāfijas normā un lietojuma tradīcijā nav pieņemts. Savukārt, ja jau rakstībā tādi “smalkumi”, tad konsekvence būtu ieturama visās pārējās pozīcijās, kur oriģināla valodā garš balsiens.

Tomēr akmens lai krīt klasiskās filoloģijas speciālistu dārziņā, kuriem nu nāktos reaģēt, piemēram, uz garā *o* parādīšanos (autoru vēlmi to lietot), un rosināt valodnieku diskusijas par pieņemto un varbūt pieņemamo šai jomā tāpat kā attiecībā uz citiem “raibumiem”

klasisko valodu elementu latviskojumā, kurus piedāvā jaunākie publicējumi.

Protams, paturu prātā, ka dzejnieka valodai, dzejas tekstam daudzējādā ziņā ļauta un palaikam pat vēlama lielākā vaļība kā citiem tekstu veidiem. Tomēr varbūt nebūtu pārāk vecmodīgi atgādināt šai sakarā antīkās pasaules vārda mākslas teorētiķu atziņu, proti: jauninājumus valodas ūzusā tiesības ieviest atzītām, talantīgām autoritātēm, viņu ierosinātajām izmaiņām pievērsīs uzmanību, uz tām atsauksies. Labs dzejnieks bija un ir autoritāte valodas jomā, vismaz attiecībā uz citvalodu vērtībām, kuras pašas par sevi taču ir nemainīgas. Līdz ar to pieņemu, ka P. Brūvera *Valodas Ainavās* lasītājs pievērsīs uzmanību vārdformām, kuras viņam šķitīs neierastas.

Ir labi, ja valodas ainava bagātīga, tomēr ne nesakārtoti raiba. Lai tā tāda nebūtu, sabiedrība tiecas noteikt normu. Reizēm ātrāk un vieglāk ir atsaukties uz publicēto vārdu (piemēram, kādu autoru vai konkrētu darbu), nekā meklēt bibliotēkās norādījumus par citvalodu vārdu atdarinājuma normām latviešu valodā. Maksimāli īss tapšanas laiks, piemēram, atvēlēts plašsaziņas līdzekļu tekstiem. Domāju, nekļūdišos, ja teikšu, ka grieķu un romiešu kultūrzīmes caurmērā šajos tekstos tiek izmantotas biežāk nekā jebkuras citas cittautu zīmes tekstā vai ilustrācijā. Raibums (attiecībā pret pieņemto normu), kļūdainība un nekonsekvences senlaiku un īpaši mūsdienu grieķu leksēmu lietojumā diemžēl šobrīd nav reta parādība presē, reklāmā. Varbūt ir saprotama (bet ne attaisnojama) neuzmanība pret šo aizgūto teksta vienību, jo tā tekstā pa lielākai daļai sekundāra – fona priekšmeta vai dekorācijas lomā. Tomēr pie vainas reizēm, šķiet, ir vienkārša nevērība pret uzziņu literatūru, kura varētu līdzēt gūt konsultāciju latīņu vai sengrieķu vārdnīcās, iespējams arī šo valodu pašus pamatus apguvušam lietotājam, nemaz nerunājot par vairākos variantos pieejamiem latīņu spārnoto teicienu krājumiem.

Nobeigumā, atgriežoties pie jaunlaiku tulkojumiem no klasiskajām valodām, jāatzīmē, ka tie ir ļoti radoši un vērtējami kā neapšaubāmi pozitīvs aspekts mērķvalodai, jo ļauj tai pieaugt dziļumā un daudzkrāsainībā, attīstīties jaunos variantos, kurus pieņems vai atraidīs valodas ūzuss, tomēr ar saviem ieteikumiem virzīs valodas procesu lietpratēji.

*smagi enkuri pārcirstas tauvas
kaili vārdi kā glābšanas laivas
dullo dauku cerības naivās
manas valodas ainavā*

.....
.....
*viss kam jānotiek notiksies laikā
manas valodas ainavā*

(Fragmenti no dzejoļa “Valodas ainava”. P. Brūveris. *Valodas Ainava. Dzeja. Tetraloģijas Valodas ainava pirmā grāmata. Neputns, Rīga, 2004.*)

LITERATŪRA

Feldhūns, Ā. (1974) *Norādījumi par sengrieķu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu*. Rīga: Zinātne.

Hipokratiskie raksti. Izlase. (2003) A. Gailis un A. van Hofas tulkojums no sengrieķu valodas (2003) Liepnieks & Rītups, Rīga.

Klasiskās filoloģijas gadugrāmata *Itaka II*. (2003) Longīns. Par cildeno. O. Lāma tulkojums, apcere, piezīmes. Rīga: Zinātne.

Baltu valodnieks Jānis Kušķis, piedaloties aktuālajā diskusijā par Eiropas kopīgās naudas vienības latvisko nosaukumu, norāda, ka divskanis “eu” kā rakstos, tā runā latviešu valodai pazīstams, tikai pēc 1946. gada ticis skausts un aizstāts svešvārdos ar “ei” (piem. Euripids / Eiripids). Skat. Neatkarīgā. Pielikumi. Hedvigas kundzes avīze. 2004. gada 19. oktobris.

Sandra Sebre, Ivars Austers

IDENTITĀTES UN VALODAS ATTIECĪBAS ATTĪSTĪBAS UN SOCIĀLAJĀ PSIHOLOĢIJĀ

Ko nozīmē jēdziens *identitāte* psiholoģijas zinātnē? Kad pirms pāris nedēļām vaicājām 1. kursa psiholoģijas studentiem, ko viņiem šis jēdziens nozīmē, izskanēja divi atšķirīgi viedokļi. Daži studenti norādīja, ka uzskata jēdzienu *identitāte* kā atvasinājumu no vārdiem *identisks* vai *vienāds*, un secināja, ka indivīda *identitāte* ir saistīta ar savu *līdzību* citiem specifiskai grupai piederošiem cilvēkiem – “*identitāte* ir piederība kādam noteiktam kopumam, grupai vai nācijai, ar kuru cilvēks asociē sevi”. Psiholoģijā šo piederību apzīmē par *sociālo identitāti*, un ar jautājumiem par sociālo identitāti nodarbojas sociālās psiholoģijas pētnieki.

Iepretim šim konstruktam par sociālo identitāti citi aptaujātie studenti norādīja, ka *identitāte* viņiem nozīmē nevis *līdzību* savas sociālās grupas piederīgajiem, bet tieši pretēji – *atšķirību*; “*identitāte* ir cilvēka īpašību kopums, kas atšķir viņu no pārējiem”, “tā ir spēja izcelties ar kaut ko oriģinālu”, “katram ir sava *identitāte*, savs raksturs, savi ieradumi”, “tas ir individuāls domu un īpašību kopums”. Lielākā daļa studentu atzīmēja, ka šo *īpašību kopuma* veidošanos ietekmē ģimene, draugi, apkārtējā vide. Daži studenti norādīja, ka *identitātes* jēdziens ir saistīts ar sevis izpratni vai apzināšanos – “tā ir saprašana, kas Tu esi”, “..apzināšanās laikā un telpā”. Šie studentu uzskati līdzinās *identitātes* jēdzienam, ko savukārt analizē attīstības psihologi.

Vēl arvien mūsdienās *identitātes* jēdziens attīstības psiholoģijas diskursā ir saistīts ar Ērika Ēriksona 1968. gadā izvirzītajiem uzskatiem, ka *identitāte* ir “savas viengabalainības un eksistences nepārtrauktības apzināšanās” (Erikson 1968). Lai labāk izprastu Ē. Ēriksona domu, būtiski ņemt vērā, ka cilvēka esamības apziņu Ēriksons izvirzīja kā pretstatu stāvoklim, ko ārsti novēroja, veicot rehabilitāciju 2. pasaules kara veterāniem ar smagām psiholoģiskām traumām. Ārsti konstatēja, ka kara veterāniem trūka tieši *viengabalainības un nepārtrauktības* apziņas – iepretim *viengabalainībai* viņi izjuta

psiholoģisku *saskaldītību* – mūsdienās klīniskie psihologi visticamāk to sauktu par *disociatīvo stāvokli*.

Ē. Ēriksons uzskatīja, ka jautājumi par *identitāti* kā savas esamības būtību, *viengabalainību* un *nepārtrauktību* ir nozīmīgi katram cilvēkam, un šie jautājumi kļūst īpaši aktuāli tieši vēlos pusaudža un jauniešu gados. Šajā dzīves posmā jaunieši sāk pievērst vērību jautājumiem *kas es esmu?*, *kas es biju?* un *kas es būšu?* Ēriksons uzskatīja, ka šo pārdomu rezultātā jaunieši sāk attīstīt savu uzskatu kopumu – savu *identitātes konfigurāciju*, respektīvi, kognitīvu shēmu, kas apkopo vai savieno, integrē jauniešu uzskatus par pagātņi, tagadni un nākotni. Identitātes veidošanos ietekmē apkārtējā vide, bērnības pieredze ģimenē un skolā, kā arī sabiedrībā esošie ideoloģiskie strāvājumi, pret kuriem jaunieši ieņem pozitīvu, neitrālu vai noraidošu pozīciju. Identitātes konfigurācija savukārt ir dinamiska, tā mainās ar jaunu dzīves pieredzi, ar jauniem vides nosacītiem iespaidiem un refleksijām. Visbeidzot, Ēriksons norādīja, ka identitātes veidošanās vai attīstība ir saistīta ar autobiogrāfisko atmiņas procesu. Ēriksons minēja Svēto Augustīnu, kurš 4. gadsimtā norādīja: “savā atmiņā – tur es satieku sevi”.

Šo saistību starp *identitāti* un autobiogrāfiskajiem atmiņas procesiem mūsdienās visspilgtāk ir norādījis filozofs Pauls Rikērs (Ricoeur 1980), kurš izvirzīja un attīstīja tēzi par *naratīvo identitāti*. Rikērs sākotnēji pievērsās mērķim izprast laika plūsmas problemātiku – viņš secināja, ka *naratīvs* – stāstījums – ir nepieciešams, lai radītu izpratni par mūsu personisko pieredzi laika plūsmā. Stāstījums dod iespēju radīt mūsu piedzīvojumam sākumu un beigas. Vēl svarīgāk, ka *naratīvs* dod iespēju mums radīt un piešķirt jēgu vai nozīmīgumu savai dzīves pieredzei – gan atsevišķiem piedzīvojumiem, gan visai līdzšinējai dzīves plūsmai. Stāstījums rada *nepārtrauktības* apziņu. Rikērs raksta: “Esamības problēma pamatos ir saistīta ar laika problemātiku – kā saglabāt nepārtrauktību par spīti pārmaiņām”. Līdzīgi Rikērs uzskata, ka identitāte ir “dinamiski situēta starp nemainīgo, patstāvīgo un galīgi dinamisko, atšķirīgo”. Pats *naratīvs*, stāstījums, ir būtisks, lai varētu saglabāt gan paliekošos, gan mainīgos identitātes aspektus. Turklāt šie stāstījumi var būt atbilstoši gan reālajai dzīves pieredzei, gan mūsu fantāzijas veidojumiem – “stāstot savus

dzīves stāstus mēs piešķiram sev identitāti, .. nav svarīgi vai šis stāstījums ir patiess vai nepatiess – izdomāts stāstījums tik pat labi kā vēsturiski pamatots stāstījums sagādā mums mūsu identitāti” (Ricoeur 1980 : 214).

Mūsu stāstījumi pašiem par sevi dod iespēju apvienot mūsu dažādās identitātes. Kopš brīža, kad Ē. Ēriksons izvirzīja tēzi par veselīgās identitātes *viengabalainību* vai vismaz indivīda *viengabalainības* izjūtu, citi ir pūlējušies apgalvot, ka identitātes viengabalainības jēdziens rada maldīgus priekšstatus, jo katram cilvēkam ir daudz un dažādu identitātes aspektu vai pat daudz un dažādas identitātes. Feministes reizēm ir uzsvērušas, ka *viengabalainību* potenciāli var izjust vienīgi labi situēts vīrietis, kuram ir iespējas nodarboties vienīgi ar savu profesionālo izaugsmi, turpretī sievietes vienlaicīgi ir gan mātes, gan sievas, gan savas profesijas pārstāves (Bruss 1980). Tomēr arī daudzi vīrieši ir pauduši līdzīgus uzskatus, ka mēs katrs varam identificēt savas multiplās identitātes. Flenegans (Flanagan 1996) pauž viedokli, ka tieši stāstījums dod iespēju attīstīt un izpaust savas patības multiplās vai atšķirīgās identitātes aspektus, jo stāstījums pēc būtības savieno patības dažādās izpausmes, un savienotājs ir pats stāstītājs, kurš attiecina savu *es* uz visām šīm identitātes izpausmēm. Pats stāstījums savieno atšķirīgos patības aspektus un radošā stāstījuma gaitā veido *multiplekso patību* (“multiplex self”), un stāstījums var atšķirties dažādos kontekstos – atkarībā no stāstījuma klausītājiem. Stāstījums, savukārt, nav bez pamatojuma, bet tas balstās uz personiskajām atmiņām un smadzenēs reģistrētiem vizuāliem un citu maņu ietekmētajiem tēliem.

Naratīva saistību ar identitātes jautājumiem psiholoģijas nozarē ir attīstījis Džeroms Bruners (Brunner 1990). Viņš ir uzsvēris valodas un stāstījuma nepieciešamību, lai cilvēks spētu savai dzīves pieredzei piešķirt jēgu, nozīmīgumu. Jau mazs bērns izmanto valodu, lai sāktu izprast savu pieredzi un apkārtējo vidi. Savukārt valoda ir piesātināta ar sabiedrības, kultūras priekšstatiem, ideoloģijām un nosacījumiem. Sakarā ar valodas nozīmīgumu cilvēka attīstības gaitā un valodas nepieciešamības saistību ar socializācijas procesiem Bruners daudz atsauca uz krievu psihologu Ļevu Vigotski. Turklāt kopīgie ģimenes

stāstījumi ir nozīmīgi ģimenes kopīgās vai kolektīvās identitātes attīstībā.

Bērna aktīvo lomu un tās saistību ar valodu, identitāti un dzīves izpratni specifiski ir pētījusi grupa attīstības psihologu Katerīnas Nelsonas (Nelson 1985) vadībā. Šie pētnieki ir pievērsuši uzmanību “sociāli veidotiem atmiņu stāstījumiem”, kas rodas, kad pirmskolas vecuma bērnu un viņa vecāku starpā notiek pārrunas par kopīgiem piedzīvojumiem. Jau no trīs, četrus gadu vecuma, kad bērns sāk salikt kopā vārdu virknes un veidot teikumus, viņš ir spējīgs iesaistīties dialogā ar saviem vecākiem, nereti pārrunājot savu *dzīves pieredzi*, respektīvi, visbiežāk notikumus, ko bērni un vecāki nesenā pagātnē ir kopīgi piedzīvojuši.

Sākotnēji, bērna pirmskolas vecuma posmā, *atmiņu stāstījumu dialogos* vecākiem ir aktīvākā loma – vecāki uzdod jautājumus un veido šīs sarunas struktūru. Tomēr pēc neilga laika bērns sāk izprast *atmiņu stāstījumu dialoga* nosacījumus, un pats sāk aktīvi un spontāni piedalīties dialoga konstruēšanā. Atmiņu dialogi palīdz nostiprināt atmiņas par specifiskām piedzīvotām epizodēm, bet vienlaicīgi palīdz bērnam izprast savu lomu šajās epizodēs, un bērns savai pieredzei sāk piešķirt nozīmīgumu un jēgu. Attīstības psiholoģijas pētnieki ir norādījuši, ka bērns citreiz veido dialogu pats ar sevi, piemēram, runājot pats ar sevi pirms aizmigšanas. Bērns spēj pats ar sevi pārrunāt dienas gaitā notikušo un līdz ar to radīt sev vismaz sākotnēju izpratni par šiem notikumiem – piešķirt sev un savai apkārtnē nozīmīgumu un jēgu.

Vienlaicīgi jau pirmskolas vecuma bērnam rodas sākotnēja *identitātes konfigurācija* – apziņa pašam par sevi. Stāstījumi, ko bērns veido, protams, ir atkarīgi no sabiedrībā, kultūrā jau esošajām valodas konstrukcijām. Bērns sadzird valodu, ko runā viņa apkārtējā vidē, un, pēc Bakhtina domām, bērns atraida vai pieņem sadzirdēto, piešķirot dzirdētajam savus akcentus, savu intonāciju. Ja bērniņš dzird no savas mātes “*Tu esi brīnišķīgs, es esmu par Tevi lepna*”, viņš integrēs šos vārdus savā apziņā – “*es esmu brīnišķīgs, māmiņa par mani ir lepna*”. Ja bērniņš no mātes dzird pretējo vai arī to pašu “*Tu esi brīnišķīgs*”, bet

ar ironiju, tad viņš savā *identitātes konfigurācijā* ietvers negatīvo apzīmējumu.

Kamēr attīstības psihologi ir pētījuši, kā bērniem attīstās šie autobiogrāfiskie stāstījumi, viņu *naratīvā identitāte*, tikmēr postmodernisma pārstāvji, piemēram, filozofi Rolands Barts un Žaks Deridā, kā arī daži psihologi, piemēram, Kenets Gergens, ir centušies *patības* jēdzienu pilnībā saskaldīt, ja ne iznīcināt. Kā atceramies, jau 1975. gadā Barts raksta: “Es rakstu tekstu un nosaucu to par Rolandu Bartu – šis subjekts ir nekas vairāk kā valodas konstrukcija.” Arī psihologs Kenets Gergens pievienojas uzbrukumam *patībai*, vienlaicīgi uzbrūkot *identitātei*, respektīvi, ka šie jēdzieni ir sociāli konstruēti, tiem nav seguma – nav *patības* vai *identitātes* ārpus valodas konstrukcijām.

Postmodernisma kritiķi – gan vīrieši, bet īpaši sievietes feministes – ir norādījuši, ka šos uzbrukumus *patībai* spēj atļauties patriarhālā sabiedrībā un akadēmiskā vidē labi situēti vīrieši, kam nav jābaidās par savu autoritāti. Šajā sakarā liekas aktuāli pieminēt rakstnieces Gundegas Repšes teikto: “Manuprāt, Latvija ir fenomenāla ar savu degsmi pret postmodernismu”. Kaut gan arī Latvijā ir savi *identitātes* jēdziena noliedzēji kā, piemēram, antropologs Roberts Kļiis, kurš raksta, ka “identitāte ir tukšs jēdziens, ko lieto sabiedriskās koordinācijas spēļu ietvaros”, tomēr daudzi Latvijas iedzīvotāji uzskata ka ir vērtīgi radīt *naratīvus*, stāstījumus, kas palīdz pašam izprast atbildi uz jautājumu *kas es esmu?* Jautājumi par savu personisko, individuālo identitāti Latvijas iedzīvotājiem vēl arvien ir būtiski, it īpaši tāpēc, ka totalitārajā padomju sistēmā jautājumi par indivīda un *identitātes* vērtību nesakrita ar tā laika ideoloģiskajiem nosacījumiem.

Psihologs Marks Frīmens (Freeman 1993) norāda, ka neatkarīgi no tā, vai ir vai nav kāda *realitāte* ārpus sabiedrības sociāli konstruētiem tekstiem, tomēr viņam pašam nākas izjust fiziskas sāpes, kas it kā liecinātu par šādu realitātes esamību – “pat ja mēbeles patiešām neeksistē ārpus vārdiem, ar kuriem es tās aprakstu, tomēr es nereti pret tām sadauzu savus locekļus”. Līdzīgi ir ar *patības* jēdzienu – neatkarīgi no tā, vai ir vai nav *patība* ārpus valodas konstrukcijām, daudzi no mums “ticam”, ka mēs eksistējam. Respektīvi, Ēriks rakstīja par *viengabalainības un nepārtrauktības apziņu*. Varbūt

mūsdienās precīzāk ir runāt par “ticību savai viengabalainībai un nepārtrauktībai”. Tomēr arī mūsdienās varam salīdzināt viengabalainības un nepārtrauktības apziņu vai ticību ar stāvokli, kad tās trūkst, piemēram, tie, kas bērnībā cietuši no smagas, atkārtotas vardarbības, īpaši seksuālas vardarbības, nereti kā aizsargreakciju attīsta spēju disociēt jeb atdalīt savas emocijas no sava stāstījuma par notikušo. Gala rezultātā no vardarbības cietušajam bērnam vai pieaugušajam veidojas psiholoģiskā *saskaldītība*, un psihologa loma ir palīdzēt cietušajam savienot savas domas un jūtas, lai būtu *viengabalains* stāstījums, kurā tiek atpazīts notikušais, bet arī radītas cerības. Šajā traumas pārvarēšanas procesā valodai ir svarīga loma, bez valodas šis process reti ir iespējams, jo valoda dod iespēju radīt jaunus pozitīvi vērstus naratīvus. Piemēram, cietušajam ir svarīgi atpazīt un vārdos izteikt savu pārdzīvojumu, bet vienlīdz svarīgi ir veidot naratīvu, stāstījumu, par saviem pozitīvajiem resursiem, par savu rīcībspēju, varonību un drosmi pārvarēt grūtos apstākļus (Lewis 2003).

Atgriežoties pie Latvijas Universitātes 1. un 2. kursa psiholoģijas studentiem, veicām minianalīzi saistībā ar aptauju: “Kā tu atbildi uz jautājumu *kas es esmu?*” Aptauja bija pilnīgi anonīma. Analīzes rezultāti rāda, ka daudzi studenti savās atbildēs centās uzsvērt savu individualitāti, unikalitāti – “es esmu”, “es esmu īpaša” vai arī “esmu savādāks, vismaz cenšos tāds būt. Man ir pagari mati, kas izceļ no vīriešu sabiedrības. Es smēķēju cigarešu marku, kuru bieži vis nesmēķē. Cenšos ģērbties savādāk”. Vairāki studenti uzsvēra, ka identitāte mainās, tā ir dinamiska – “nevaru pateikt konkrēti .. augu, attīstos, mana dzīves uztvere mainās.”, vai arī “raksturot sevi varu katru dienu savādāk”. Reizēm šo atbildi veidoja tipiskāka vārdu virkne, piemēram, “meitene, studente, meita, cilvēks, draudzene”. Savos identitātes apzīmējumos 12% no aptaujātajiem studentiem minēja arī savu tautību, piemēram, “cilvēks, meitene, latviete, studente” vai arī “cilvēks, vīrietis, students, latvietis”. Kaut gan 20% no aptaujātajiem studentiem ir krievu tautības, neviens no krievu tautības studentiem neatzīmēja savu tautību identitātes apzīmējumos īsajā *naratīvās identitātes* traktējumā. Daudz biežāk studenti minēja savu dzimumu, savu dzimumidentitāti.

Ļoti mazs procents no šīs studentu grupas spontāni min savu etnisko piederību kā noteicošo aspektu savai identitātei (to min 12% latviešu studentu, 0% – krievu studentu).

Vispirms par etniskās identitātes izpausmi (jeb neizpausmi) saistībā ar latviešu studentiem. Varētu būt, ka padziļinātās intervijās vismaz daļa šo studentu norādītu savas etniskās identitātes nozīmīgumu. Tomēr, liekas, ka būtisks pašreizējais kultūrvēsturiskais konteksts, tas ir, 1. un 2. kursa studenti savus pusaudžu *identitātes* attīstības gadus ir pavadījuši specifiskā kultūrvēsturiskā, kas kļūst arvien globalizētāka. Viņi kā pusaudži nav piedzīvojuši nacionāli vērsto savilņojumu, demonstrācijas pie Brīvības pieminekļa, barikādes, Latvijas iedzīvotāju reālo gatavību atdot savu dzīvību par savu un savas valsts brīvību. Ass kontrasts mūsdienu studentu etniskās piederības neizteiksmei ir citāts no 1994. gada, kad viena studente savu identitātes saistību ar latvisko piederību izpauda šādi: “Latvietība ir veids, kā caur valodu un kultūru es sevi apzinu – nemaz nevaru sevi iedomāties ārpus latvietības. Ja manu etnisko daļu noņemtu nost, es nezinu, kas paliktu pāri – kaut kas jau paliktu”.

Par krievu studentu savas etniskās piederības neminēšanu (pat ņemot vērā aptaujas atbilžu anonimitāti) varam izvirzīt dažādas hipotēzes. Vispirms minami rezultāti, kas iegūti citos pētījumos par jauniešiem Baltijas valstīs (Igaunijā – Valk 2000, Latvijā – Griškina 2004). Tie rāda, ka Igaunijas un Latvijas majoritātes grupas jauniešiem etniskās diferenciacijas un etniskās identitātes līmenis ir augstāks nekā minoritāšu (krievu un ebreju) grupām. Pētījuma autori to skaidro tā, ka igauņi un latvieši kā salīdzinoši mazas nācijas (vai bijušās padomju republikas) pārstāvji ir pieraduši iepriekšējos vēsturiskajos posmos sargāties no draudiem sev un savai etniskai identitātei, savai etniskai izdzīvošanas spējai, nošķirot sevi no apkārtējo lielāko valstu pārstāvjiem. Identificēšanās ar savu etnisko grupu igauņiem un latviešiem rada drošības izjūtu. Arī nesena ANO Tautas attīstības pētījums parādīja, ka latviešu tautības respondenti piederību savai tautībai uzskata kā nozīmīgu drošības izjūtas garantu, turpretī krievu tautības respondenti etniskās piederības vietā kā drošības izjūtas veicinošu novērtēja baznīcu un drošības iestādes (Sīmane et al. 2002/2003). Par psiholoģisko spēku, ko latviešiem sniedz latviskā

identitāte, ir rakstījusi Vaira Vīķe-Freiberga laikā, kad viņa bija psiholoģijas profesore Kanādā. Latviskā identitāte “dod kontinuitātes sajūtu ar pagātņi”, tas ir “psiholoģisks ieguvums”, tas rada psiholoģisku stabilitāti, drošības izjūtu. Latviskā piederība dod “iekšēju tikuma spēku un paaudzes paaudzēs veidotu dzīves ziņu” (Vīķe-Freiberga 1995).

Ja pieņemam, ka vecāki ar savu identitātes izpratni ietekmē bērnu identitātes izpratnes attīstību, tad jāatceras, ka krievu tautības studentu vecāki vai vecvecāki ieceļoja Latvijā laikā, kad tā bija Padomju Savienības republika un daudzi padomju pilsoņi uzskatīja sevi un savu dzīves vietu par daļu no kopīgās “rodjinas” – viņu piederība krievu tautībai netika uzsvērta. Turklāt pašreizējā sociokultūru kontekstā Latvijā dzīvojošie krievi nereti izsakās, ka viņi nejūt piederību, piemēram, Krievijas krievu etniskai kopienai, ka viņi neizjūt identificēšanās iespējas ar krieviskumu, kas saistīts ar Krieviju, ka viņi izjūt savu atšķirību, jo ir saistīti ar atšķirīgām kultūras tradīcijām.

Vēl cits skaidrojums, kāpēc krievu studenti nemin savu tautību, varētu būt saistīts tieši ar pētījuma specifiskajiem apstākļiem. Pētījums tika veikts Universitātes auditorijā, kur visa akadēmiskā darbība notiek latviešu valodā un kur krievu tautības studenti piedalās akadēmiskā procesā ar savām latviešu valodas zināšanām. Šie krievu tautības studenti jau ir apguvuši latviešu valodu, viņiem jau ir tuvi draugi latviešu vidū, viņi ir izvēlējušies studēt latviskā vidē. Pētījumi citās valstīs rāda, ka mazāk intensīva komunikācija ar majoritātes grupas pārstāvjiem palīdz saglabāt stiprāku savas grupas etnisko identitāti (Jasinskaja-Lahti 2004). Šajā gadījumā Latvijas Universitātes krievu tautības studenti ir iesaistīti ļoti intensīvā saskarsmē ar majoritātes grupu, tāpēc varētu būt, ka šis apstāklis ietekmē vājāku savas etniskās grupas piederības izjūtu.

Papildu skaidrojums zemai etniskās piederības minēšanai šī gada veiktajā studentu aptaujā varētu būt saistīts ar latviešu un krievu tautības respondentu viedokļiem sakarā ar kolektīvisma un individuālisma izpausmēm. Kā rāda nesens *Sorosa Fonda – Latvija* veikts reprezentatīvs pētījums par Latvijas iedzīvotāju darbību sabiedriskās organizācijās, latviešu un cittautiešu (tajā skaitā krievu)

individuālisma un kolektīvisma pakāpe neatšķiras – Latvijas latvieši un cittautieši vienlīdz ir izteiktāki individuālisti nekā kolektīvistī.

Individuālismam ir raksturīgs (Triandis 1996):

- emocionāla atsvešinātība no iekšgrupas;
- personisko mērķu dominēšana pār iekšgrupas mērķiem;
- uzvedību regulē attieksmes un izdevīguma analīze.

Kolektīvistiem raksturīgs:

- *Es* definēts iekšgrupai svarīgos jēdzienos;
- uzvedība tiek regulēta ar iekšgrupas normu palīdzību;
- iekšgrupa tiek uztverta kā homogēna;
- izteikta iekšgrupas/ārgrupas nodalīšana.

Latvijas latviešu un krievu individuālisma iezīmes varētu ietekmēt savu mērķu un vērtību nostādīšanu ārpus etniskās piederības nosacījumiem. Ar šādu skaidrojumu cieši saistīti iepriekš minētie citāti no šī gada studentu aptaujas “Identitāte ir cilvēka īpašību kopums, kas atšķir viņu no pārējiem” – “tā ir spēja izcelties ar kaut ko oriģinālu”, “katram ir sava identitāte, savs raksturs, savi ieradumi”, “tas ir individuāls domu un īpašību kopums”.

Plašajā *Sorosa Fonda – Latvija* finansētajā pētījumā par dalību sabiedriskajās organizācijās tika vaicāts arī par respondentu valodas zināšanām un etniskās piederības vērtējumu. Netika konstatēta tieša saistība starp latviešu valodas zināšanām un zemāku etniskās piederības izjūtu Latvijā dzīvojošajiem cittautiešiem. Tāpat arī Griškina (2004) neatrada saistību starp latviešu valodas zināšanu līmeni un etniskās piederības izjūtas pazemināšanos Latvijā dzīvojošo krievu jauniešu grupā. Šie rezultāti varētu palīdzēt kliedēt izskanējušās bažas, ka jaunas valodas apguve varētu kaitēt etniskajai piederībai vai identitātei.

Nemot vērā visus lielāko pētījumu rezultātus, varam spriest, ka krievu tautības studentu atbildes uz jautājumu *kas es esmu?* lielā mērā ir atkarīgas no konteksta – tās ir rūpīgāk pārdomātas, jo droši vien atbildot studenti vairāk identificējas ar studentiem “vispār”, nevis noteiktas tautības studentiem. Iespējams, tādā veidā piepildot savu studiju biedru gaidas attiecībā uz viņiem. Atbildes nenozīmē, ka citā

kontekstā (situācijā) krievu studenti savās atbildēs nevarētu minēt arī vārdus *krievs* vai *krieviete*.

Šim pieņēmumam par labu runā dažādos pētījumos iegūtie rezultāti. Pirmkārt, mazākuma grupu pārstāvji *vispār* ir motivēti būt precīzāki savos spriedumos par vairākuma grupu nekā vairākuma grupas pārstāvji par mazākuma grupu (Fiske 1993). To nosaka varas sadalījums – kam lielāka vara, tas var atļauties būt mazāk precīzs. Etnisko grupu gadījumā pētījuma rezultātus, kas ir saskaņā ar šo likumsakarību, pētot Latvijas vidusskolēnus, ir ieguvis viens no autoriem (Austers 2002). Krievu skolēni bija daudz precīzāki savos secinājumos par latviešiem, salīdzinot ar latviešu secinājumiem par krieviem. Otrkārt, arī viens no pēdējā laikā lielākajiem etnisko grupu pētījumiem Latvijā – Rīgas Ekonomikas augstskolā veiktais Latvijas biznesa vides pētījums – parādīja, ka, veicot eksperimentālu uzdevumu, kas saistīts ar etnisko stereotipu izteiktības novērtējumu, krievu vadītāji domāja ilgāk, salīdzinot ar latviešu vadītājiem, kas acīmredzot norāda uz krievu vadītāju vēlmi būt precīzākiem savos secinājumos.

Mūsu veiktajā aptaujā krievu studenti Universitātes vidē, atbildot uz jautājumu *kas es esmu?*, par precīzāku, noderīgāku vai atbilstošāku uzskatīja neizmantojot etniskās kategorijas. Izmantojot kategoriju *krievs* grupā, kur vairākums ir latviešu, nozīmē automātiski sevi ieskaitīt mazākuma grupā, kas vairumā gadījumu subjektīvi ir saistīta ar zemāku statusu. Tas ir, cilvēkam ir grūti būt mazākumā (ja neskaita augsta statusa vairākuma grupas sabiedrības līmenī). Līdz ar to krievu studenti labprātāk lieto kategoriju *studenti*, kas ir plašāka un neatdala viņus no latviešu studentiem. Šāda tendence ir saskaņā ar iepriekšējā rindkopā citēto pētījumu rezultātiem – krievu studenti ir domājuši kontekstam atbilstoši, viņu statuss sabiedrībā kopumā viņus uz to mudina.

Skatoties nākotnē, varam izvirzīt hipotēzes par Latvijas valsts kolektīvās identitātes veidošanos. Viens no klasiskajiem piemēriem par nacionālās identitātes nozīmīgākajiem aspektiem ir E. Smita (Smith 1976) pieņēmums, ka ir vajadzīgi trīs būtiski apstākļi: nācijas autonomas valdīšanas iespējas, specifiska teritorija vai *mājas* un specifiska, nācijai unikāla vēsture un kultūra. Pašreiz, kā zināms, mūsdienu multikultūru Latvijā ir izveidojusies ļotiniecīga kāda kopīga,

kolektīva vēsture vai kopīga nacionāla identitāte. Mums ir kopīga valdība un kopīga teritorija, daudz kopīga kultūras jomā, bet pašreiz vēl arvien ir ļoti atšķirīga izpratne un interpretācija par Latvijas neseno vēsturi. Varam uzdot jautājumu, vai būtu vēlams, pat iespējams domāt nākotnē par kopīgu, kolektīvu nacionālu vēstures naratīvu, kas būtu kā nozīmīgs pamats kopīgai nacionālai identitātei. Vai ir iespējams pašreiz ļoti atšķirīgās vēstures izpratnes apvienot kopīgā vēsturiskā stāstījumā, kas atspoguļotu dažādo uzskatu prizmu? Varbūt tas nav iespējams. Tomēr, iestājoties Eiropas Savienībā, politiskās pārmaiņas varētu palīdzēt saliedēt Latvijas prasības un Latvijas identitāti kā savu *mēs* ar savas nācijas kopīgo naratīvo identitāti.

LITERATŪRA

- Austers, I. (2002) Attribution of value stereotypes as a consequence of group membership: Latvian and Russian students living in Latvia compared. *International Journal of Intercultural Relations*, 26, 273 – 285.
- Brunner, J. (1990) *Acts of meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bruss, E. W. (1980) Eye for I: Making and unmaking autobiography in film. In J. Olney (Ed.). *Autobiography: Essays theoretical and critical*. (296 0 320). Princeton: Princeton University press.
- Erikson, E. H. (1968) *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.
- Fiske, S. T. (1993). Controlling other people: The impact of power on stereotyping. *American Psychologist*, 48, 621 – 628.
- Flanagan, O. (1996). *Self expressions: Mind, moral, and the meaning of life*. New York: Oxford University Press.
- Freeman, M. (1993). *Rewriting the self: History, memory, narrative*. London: Routledge.

Griškina, T. (2004) *Etniskās identitātes un pašīstenošanās līmeņu saistība dažādu etnisko grupu jauniešiem*. Npublicēts maģistra darbs. Latvijas Universitāte, Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte, Psiholoģijas nodaļa, Rīga.

Jasisnaskaja-Lahti, I. (2004) Psychological acculturation and adaptation. <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/val/jasinskaja-lahti>, 2004.

Lewis, J. M. (2003) Narrative identity and turning points. *Psychiatric Times*. July, 62.

Nelson, K. (1985). *Making sense: The acquisition of shared meaning*. New York: Academic Press.

Ricoeur, P. (1980) Narrative time. In W. J. T. Mitchell (Ed.), *On narrative*. Chicago: University of Chicago Press.

Sīmane, M., Austers, I., Bite, I., Dukāts, I., Kalniņa, A., Kalniņš, V., Meņšikovs, V., Ozoliņa, Ž., Sebre, S., Šīcs, U., Šteinbuka, I., Zilinska, D., Zīverte, L. (2002/2003). *Pārskats par tautas attīstību Latvijā 2002/2003: Cilvēkdrošība*. Rīga: UNDP Latvija.

Smith, A. (1976) *Nationalist movements*. London: Macmillan.

Triandis, H. C. (1996) The psychological measurement of cultural syndromes. *American Psychologist*, 51, 407 – 415.

Valk, A. (2000) Ethnic identity, ethnic attitudes, self-esteem and esteem toward others among Estonian and Russian adolescents. *Journal of Adolescent Research*, 15 (6), 637 – 651.

Vīķe-Freiberga, V. (1995) *Pret straumi*. Rīga: Helios.

Jānis Sīlis

TULKOJUMZINĀTNE VAI TRANSLATOLOĢIJA? (Tulkošanas teorijas un prakses latviskās terminoloģijas veidošanas problēmas)

Mančēsteras universitātes Tulkojumzinātnes un starpkultūru pētījumu centra direktore profesore Mona Beikere tulkojumzinātni (translatoloģiju) tās pašreizējā attīstības posmā raksturo kā disciplīnu, kas “pēta tulkošanu vārda visplašākajā nozīmē – daiļliteratūras un cita rakstura tekstu tulkošanu, dažādas mutiskās tulkošanas formas, kā arī dublēšanu un subtitrēšanu” (Baker 1998: 277–280).

Tulkojumzinātne un tās terminoloģija nav tikai tulkošanas teorija vien – tā aptver “visu pētījumu spektru un pedagoģisko darbību, sākot ar teorētisku koncepciju izstrādi un konkrētu problēmu analīzi, līdz pat praktisku problēmu risināšanai, piemēram, tulkošanas speciālistu sagatavošanā, un tulkojuma kvalitātes novērtēšanas kritēriju formulēšanu” (Baker 1998: 277 – 280).

Rietumvalstīs diskusijas par nosaukumu zinātnei, kas pēta ar tulkošanu saistītās parādības, intensīvi risinājās pirms 35 – 40 gadiem (pagājušā gadsimta sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados). Angļu un franču valodā publicētajā zinātniskajā literatūrā parādījās šādi varianti: *Science of translation* (Nida 1969, Wilss 1971/1982), *Translatology* un franču valodas *traductologie* (pēdējā termina sakarā sīkāk sk. Goffin 1971), *Translation studies* (Holmes 1988:90).

Angļu valodā publicētajā literatūrā termins *translation studies* ar laiku guva pārsvaru un tagad ir vispāratzīts tulkojumzinātnes nosaukums; arī franču valodā tiek lietots termins *traductologie*, krievu valodā – *переводоведение*, savukārt vācu valodā sastopami varianti *Übersetzungswissenschaft*, *Translationswissenschaft*, *Translatologie*.

Termina *translation studies* autors (arī viens no tulkojumzinātnes kā disciplīnas veidotājiem) ir ASV dzimušais Džeimss Holmss (James S. Holmes 1924–1986), izcils atdzejotājs, kas 1956. gadā saņēma Matinusa Nijhofa balvu, ko piešķir par izciliem daiļliteratūras

tulkojumiem un atdzejojumiem. 1964. gadā Dž. Holmss kļuva par Amsterdamas universitātes profesoru tulkojumzinātnē. Džeimss Holmss arī bija pirmais, kas apzināja tulkojumzinātnes pētījumu loku. Šis darbs ir būtisks ieguldījums arī tulkojumzinātnes terminoloģijas veidošanā, kas (Holmsa formulējumā) saistīta ar t.s. “tīro” un lietišķo tulkojumzinātņi.

“Tīro” tulkojumzinātņi Holmss tālāk iedala teorētiskajos (vispārējos un speciālos) un deskriptīvajos pētījumos; pēdējie apraksta tulkojumu kā tulkotāja darba galaproduktu, tulkošanas procesu un pārtulkotā teksta funkcijas recipientu sociokultūras kontekstā.

Lietišķās tulkojumzinātnes pētījumu lokā ir tulkū un tulkotāju profesionālā sagatavošana, tulkošanas palīglīdzekļi (vārdnīcas, terminoloģijas datu bāzes, tulkošanas programmatūras), tulkošanas politika – sabiedrības konsultēšana mutiskās un rakstiskās tulkošanas jautājumos, tulkošanas kritika.

Iepriekš minētajiem tulkojumzinātnes paveidiem un virzieniem raksturīgi divi terminoloģijas tipi:

- 1) termini, kas ir kopēji visai nozarei,
- 2) termini, kas ir specifiski kādai konkrētai tulkojumzinātnes sfērai.

Nav šaubu, ka tulkojumzinātnei ir izteikti starpdisciplinārs raksturs, pieejā un metodēs tai ir daudz kopīga ar valodniecību, literatūrzinātņi, filozofiju un antropoloģiju. No otras puses, tik plaša interdisciplināritāte liecina par to, ka tulkojumzinātnē iesaistītajiem pētniekiem nav vienota viedokļa par šīs disciplīnas pamatjēdzienu (tātad terminu) minimumu.

Daudzos gadījumos terminoloģija, ko pārņēmusi tulkojumzinātnē, aizgūta no visai atšķirīgu zinātņu deskriptīvā arsenāla – ne vien no tādām relatīvi radniecīgām disciplīnām kā valodniecība un literatūras teorija, bet arī no socioloģijas, pat no matemātikas un bioloģijas.

Paradoksālā kārtā vispretrunīgākie bieži vien ir tieši no valodniecības aizgūtie termini, jo tulkošanas teorētiķi savā optimismā ir pārliecināti, ka gandrīz visi lingvistiskie termini un jēdzieni, ko tie

apzīmē, ir vienlīdz piemēroti arī tulkošanas problēmu izpētei. Objektivitātes labad tomēr jāatzīst, ka sastopama arī virkne veiksmīgu aizguvumu un adaptācijas gadījumu.

Rodas iespaids, ka tulkojumzinātnes terminoloģija līdz šim visvairāk atspoguļota tieši angļu valodā rakstītajos zinātniskajos darbos (Shuttleworth and Cowie 1997).

Tulkojumzinātnes terminoloģijas skaidrojošās vārdnīcas autori Marks Šatlvorts un Moira Kouvijs (1997) uzskata, ka nozīmīga daļa terminu angļu valodā ir īpaši veidoti tulkojumzinātnei, jo apraksta jēdzienus un parādības, kas raksturīgas vienīgi šai disciplīnai. Šādu terminu izcelsmes avoti, viņuprāt, ir dažādi:

- 1) termini, kuru veidošanā izmantotas tipiskas “terminoloģiskās morfēmas”, piemēram, ļoti produktīvais piedēklis *-eme* (*architranseme*, *repertoreme*); tikpat produktīvi ir arī priedēkļi *re-* (*reformulation*, *restatement*) un *trans-* (*transmutation*, *transplantation*);
- 2) termini, kuri veidoti kā semantiski labi uztverami salikteņi, izmantojot atpazīstamas vārdu saknes: *minimax*, *polysystem*, *translatology*. Šādi termini gan veido tikai nelielu tulkojumzinātnes terminoloģijas daļu;
- 3) lielākā daļa terminu aizgūti no “ikdienas” angļu valodas un ir ar visai izteiktu metaforisku nokrāsu: *abusive translation*, *compensation*, *identity*, *loyalty*, *mapping*, *overt translation*, *target language*, *thick translation*, *third code*, *voids*.

Zārlandes universitātē sadarbībā ar Ķelnes un Magdeburgas profesionālajām augstskolām uzsākts projekts, kura rezultātā jātop interneta publikācijai ar tulkojumzinātnes vācu valodas terminu definīcijām (<http://fr46.uni-saarland.de/index.php?id=211#>). Projekta aktualitāte ir saprotama, jo tulkojumzinātnes terminoloģija vācu valodā piesārņota ar barbarismiem – aizguvumiem no angļu valodas, piemēram, ievērojamā tulkošanas teorētiķa Volframa Vilsa lekcijas tēmas Insbrukas 4. starptautiskā tulkojumzinātnes semināra mājas lapā formulētas šādi (barbarismi ir kursīvā):

- 1) Was versteht man unter *shallow/deep information-processing* (*Routine* vs. *Problemlösen*) beim Übersetzen und Dolmetschen?

2) Welche Bedeutung haben "Translation Memories" für die Übersetzungspraxis?

(<http://www2.uibk.ac.at/translation/aktuelles/veranstaltungen.html>)

Arī Spānijā (Santoyo and Rabadan 1991: 318) tulkošanas teorētiķi savā laikā atzinuši, ka tulkojumzinātnē pietrūkst vispārztītu terminu, un tie spāņu zinātnieki, kurus ieinteresējusi tulkošanas problēmu analīze, agrāk darbojušies vispārējās valodniecības un literatūrzinātnes jomā, bet tagad visai nekritiski pārņem ārzemju modeļus kopā ar citvalodu terminoloģiju, kas katram autoram ir atšķirīga.

Pēdējās desmitgadēs pasaules augstskolās izveidotas dažāda līmeņa tulkošanas studiju programmas, kurās tiek pasniegti tulkojumzinātnes terminoloģijas studiju kursi dzimtajā valodā. Šis apstāklis kalpojis par spēcīgu impulsu specifiskās terminoloģijas veidošanai attiecīgās valsts valodā.

Kāda ir Latvijas situācija tulkojumzinātnes terminoloģijas jomā?

Ielūkojoties Latvijas autoru (pārsvarā angļu un vācu filoloģijas speciālistu) pēdējo 35 gadu publikācijās, jāsecina, ka lielākajā vairumā gadījumu tās rakstītas angļu vai vācu valodā un adresētas kolēģiem, kas darbojas šajās pašās jomās un interesējas par tulkošanas problēmām. Ar nožēlu jāatzīst, ka šādos apstākļos nebija pietiekamas motivācijas rakstīt latviešu valodā.

Pēdējos 7 – 10 gados situācija mūsu valstī ir radikāli mainījusies. Tulkošanas pakalpojumu pieprasījuma apjoms krasi paplašinājies, radot nepieciešamību Latvijas augstskolās veidot jaunas tulkošanas studiju programmas. Līdz pagājušā gadsimta 90. gadu vidum tulkošanas problemātika tika aplūkota tikai Latvijas Universitātes filoloģijas studiju programmu atsevišķosursos, bet tagad pēc nodibinājuma "Augstākās izglītības kvalitātes novērtēšanas centrs" mājas lapas datiem un IZM Augstākās izglītības studiju programmu licencēšanas komisijas informācijas 2004. gada beigās Latvijas augstskolās licencētas un/vai akreditētas 15 tulkošanas studiju programmas, no tām 10 ir profesionālās programmas (Sociālo tehnoloģiju augstskolā – 1 programma, Latvijas Universitātē – 4 programmas, Rīgas Tehniskajā

universitātē – 1 programma, Starptautiskajā Praktiskās psiholoģijas augstskolā – 2 programmas, Ventspils Augstskolā – 2 programmas), 4 ir profesionālā bakalaura programmas (Ventspils Augstskolā – 2 programmas, Ekonomikas un kultūras augstskolā – 1 programma, Sociālo tehnoloģiju augstskolā – 1 programma), bet viena – profesionālā maģistra programma (Ventspils Augstskolā).

Līdz pat pagājušā gadsimta 90. gadu vidum latviešu valodā publicētajos zinātniskajos darbos par tulkošanas problēmām tika aplūkota galvenokārt daiļliteratūras tulkošana, kuras aprakstā tika lietota latviešu valodā jau aprobēta valodniecības un literatūrzinātnes terminoloģija (šādas tematikas un terminoloģijas izvēle vēl 20. gadsimta 60. un 70. gados dominēja arī pasaules tulkojumzinātnē).

Mūsdienās tulkojumzinātne pasaulē ir patstāvīga starpdisciplināra nozare, kurā teorētisko pētījumu degpunkts pārvietojies no daiļliteratūras tulkojumiem uz citiem tekstu tipiem. Tulkošana un tulkojumi vairs netiek aplūkoti tikai no valodniecības un literatūrzinātnes skatu punkta, bet galvenokārt kā starpkultūru komunikācijas parādība. Lai arī virkne Latvijas autoru (piem., A. Veisbergs, A. Bankavs, I. Zauberga, I. Plaude, A. Roze, I. Vancāne, A. Skrābane, J. Sīlis u. c.) pēdējos gados par tulkošanas problēmām raksta arī valsts valodā, šīm tendencēm atbilstoša latviešu terminoloģija pašlaik vēl nav izstrādāta – katrs autors lieto savus terminus, kas pārsvarā veidoti konkrēta zinātniskā raksta kontekstā. Arī augstskolās tulkošanas studiju programmu teorētiskie specializācijas kursi līdz šim tika lasīti angļu, vācu vai franču valodā.

Ventspils Augstskolas profesionālā maģistra programmā tiek uzņemti maģistranti dažādu svešvalodu specializācijā, tāpēc teorētiskie kursi (*Tulkošanas teorija un kritika, Speciālā lietojuma valoda un terminoloģijas pārvaldība, Tulkošanas starpkultūru un pragmatiskie aspekti, Teksta komponenti un tulkošana, Tulkošanas tehnoloģijas un metodika, Pētnieciskais darbs* u.c.) tiek lasīti valsts valodā. Tādējādi reālā situācija spiež akūta laika trūkuma apstākļos radīt tulkojumzinātnes terminoloģijas “darba variantus” latviešu valodā.

Jākonstatē, ka tulkojumzinātnes latviešu terminoloģijas attīstībā pašlaik speram sākumposma pirmo soli, tāpēc vēl nav iespējams sniegt vispārēja rakstura ieteikumus, terminu veidošanas principus un modeļus, piedāvāt klasifikācijas kritērijus.

Šķiet, ka darba tālākajās stadijās spēki būtu jāapvieno tulkojumzinātniekiem, augstskolu tulkošanas studiju programmu docētājiem, LZA Terminoloģijas komisijas un Tulkošanas un terminoloģijas centra speciālistiem.

Pirmā problēma rodas jau ar pašas nozares nosaukumu: *tulkojumzinātne* vai *translatoloģija*? Latviskajam variantam pamatojums varētu būt veiksmīgie analogi citās Eiropas valodās – *Translation Studies*, *Übersetzungswissenschaft*, *переводоведение*.

Nedaudz labāka situācija ir ar tulkošanas speciālistu apzīmējumu, jo pēdējos gados profesionāļu vidū jau nostiprinājušies termini *tulks* (tulko mutiski) un *tulkotājs* (tulko rakstiski), lai arī daži žurnālisti un plašāka sabiedrība šo vārdu lietošanā vēl ir nekonsekventa. Analoga terminu dihotomija vērojama arī citās valodās: *interpreter/translator*, *Übersetzer/Dolmetscher*.

Šāds formas lakonisms latviešu valodā nav iespējams paša tulkošanas procesa apzīmēšanā – ja angļu un vācu valodās ir terminu pāri *translate/interpret*, *übersetzen/dolmetschen*, tad latviski tiem atbilst *mutiskā tulkošana/rakstiskā tulkošana*.

Pakāpeniski aprodam ar to, ka oriģinālteksta valodu saucam par *avotvalodu* (*source text/Ausgangssprache*), bet tulkojuma valodu – par *mērķvalodu* (*target language/Zielsprache*). Tomēr jāšaubās, vai *source text / der Ausgangstext / le texte source (le texte de départ)* latviski būs *avotteksts*, bet *target text / der Zieltext / le texte cible (le texte d'arrivée)* – *mērķteksts*. Tulkojuma princips, šķiet, nebūs pieņemams arī latviskojot tādus terminus kā *community interpreting*, *liaison interpreting*, *covert translation*, *overt translation* u. c.

Acīmredzot daudzi tulkojumzinātnes termini latviešu valodā būs jāveido pēc to definīcijām profesionālajā literatūrā, arī tulkojumzinātnes terminoloģijas vārdnīcās.

LITERATŪRA

Baker, M. (1998) *Translation Studies*. In: Mona Baker (ed.) "Encyclopedia of Translation Studies". Routledge, London & N.Y., pp. 277-280.

Goffin, R. (1971) *Pour une Formation Universitaire "sui generis" du Traducteur: Réflexions sur Certains Aspects Méthodologiques et sur la Recherche Scientifique dans le Domaine de la Traduction*. In: "Meta" 16:1-2, pp.57-68

Holmes, J.S. (1988/1994) *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam, 111 p.

Nida, E.A. (1969) *Science of Translation*. In: "Language" 45:3, pp. 483-498.

Projekt "Wörterbuch Translation", Universität des Saarlandes, Fachrichtung 4.6, Lehrstuhl Romanische Übersetzungswissenschaft
<http://fr46.uni-saarland.de/index.php?id=211#>

Santoyo, J.C. and Rabadan, R. (1991) *Basic Spanish Terminology for Translation Studies: a Proposal*. Meta XXXVI, I, University of Leon. Leon. pp. 318 – 322.

Shuttleworth, M. and Cowie, M. (1997) *Dictionary of Translation Studies*. St. Jerome Publishing, Manchester, UK, 233 p.

Translatologie – neue Ideen und Ansätze. IV Internationale Innsbrucker Ringvorlesung zur Translationswissenschaft
<http://www2.uibk.ac.at/translation/aktuelles/veranstaltungen.html>

Wilss, W. (1971/1982) *The Science of Translation: Problems and Methods*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Zauberga, I. (1990/1992) *Main concepts of translation studies: Metodiski norādījumi*. LU, Rīga, 24 p.

Zauberga, I. (1994) *A concise course of translation studies* LU, Rīga, 38 p.

Zauberga, I. (1996) *Translation theory in practice*. LU, Rīga, 51 p.

Valentīna Skujiņa

TERMINS – NOTURĪGAIS UN MAINĪGAIS

Latviešu valoda, kādu to lietojam, ir veidojusies un attīstījusies gadsimtu gaitā. Latviešu tautas vērtums – tautasdziesmas un pasakas – liecina, cik sakopta ir bijusi mūsu valoda jau tālā senatnē. Senākā zemkopības, lopkopības, zvejniecības, amatniecības leksika liecina, cik strādīga bijusi mūsu tauta. Tas, ka arī mūsdienās spējam saprast senākos tekstus, liecina, ka vēsturiskās attīstības gaitā liela daļa latviešu valodas vienību ir bijušas un turpina būt noturīgas, nodrošinot kultūras vērtību pārmantojamību.

Noturīgums – stabilas valodas rādītājs.

Pirms nedēļas Liepājas Pedagoģijas akadēmijas rīkotajā starptautiskajā konferencē “Vārds un tā pētīšanas aspekti” sekcijas “Valoda un vide” dalībniekus Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta direktore Ilga Jansone iepazīstināja ar, iespējams, vecāko latviešu valodas terminu vārdnīcu, kas datēta ar 1822. gadu. Tas ir Georga Joahima Blossfelda “Latviešu medicīnas vārdu vākums” (vārdnīcas nosaukums dots tulkojumā no vācu valodas). Tā ir rokraksta vārdnīca, un tajā atrodami latviešu valodas medicīnas termini, kādus lietojam vēl arvien: *drudzis; izsitumi; krevele; augons, karsons, mirons; bumbuls; mirstība; slikta dūša, asiņu vaina, dzeltenā sērga, raibums acī*. Daži termini laika gaitā mainījušies: *asiņu vaina – asinssērga; dzeltenā sērga – dzeltenā kaite*. Bet *raibums acī*, iespējams, ir tas, ko aprakstām ar frazeoloģisku izteiksmi “raibs gar acīm”.

Kopš pirmajām 19. gs. otrās puses dabas mācību grāmatām, kuru autori bija latvieši, latviešu valodas speciālajā leksikā ienākuši tādi joprojām lietojami termini kā *dalāmība, izplešamība, lielums, smagums* u. d. c. Joprojām lietojam lielāko daļu arī no tiem terminiem, kas publicēti 20. gs. pirmo gadu desmitu terminu vārdnīcās (ieskaitot 1922. gadā publicēto “Zinātnisko terminu vārdnīcu”, kas valodniecībā vērtēta kā pūristiska): *biezums, blīvums, platums, trauslums, spriegums; dzirdamība, caurspīdība; raidītājs; īssavienojums, līmeņrādis, maiņstrāva, starmetis*. Tie ir termini, kas atzīstami par latviešu valodas speciālās leksikas pamatfondu.

Protams, laika gaitā daļa terminu ir mainījušies, mainīta to forma, modificēts to jēdzieniskais saturs vai tml. Pārmaiņas lielākoties ir lingvistiski noteiktas un/vai pamatojamas. Piemēram var minēt vairākas pārmaiņu grupas.

1. Laika gaitā priekšroka dota īsākam termina variantam: beršanās → berze; svreklijs → svira; vārstulis → vārsts; vedummaksa → vedmaksā; arī aizguvumos: inercija → inerce; telegrafierēt → telegrafēt.
2. Vārdkopas raksturotājkomponentā ciešamās kārtas tagadnes divdabi noteiktā nozīmē aizstājis deverbālā lietvārda ar –šana ģenitīvs: pievelkamais spēks → pievilkšanas spēks; iesaldējamā metode → iesaldēšanas metode; pārkravājamie izdevumi → pārkraušanas izdevumi; gremojamie orgāni un elpojamie orgāni (vēl 20. gs. vidū) → gremošanas orgāni un elpošanas orgāni.
3. Ir mijušies īpašības vārdi ar –īgs un –isks: agrāk organīgs – tagad organisks; agrāk dabīgā kafija, tad dabiskā kafija – tagad atkal dabīgā kafija (pēdējais piemērs ilustrē lingvistisko faktoru un subjektīvo viedokļu mijiedarbību, kas ietekmē formas nestabilitāti praksē).
4. Agrākais aizguvums aizstāts ar latvisku darinājumu: volums → tilpums, rūme → izplatījums (19. gs.) → telpa (patlaban); vai arī otrādi (ja latviskais vārds ir daudznozīmīgs): noteikts → determinēts (vienā no nozīmēm).
5. Raksturīga daudzu sākotnējo vārdkopu saplūšana saliktenī: dzīves veids → dzīvesveids; lādiņu nesējs → lādiņnesējs; palīga akcents → palīgakcents; varas kāre → varaskāre.

Kārtojot un tālāk attīstot dažādu nozaru terminoloģiju, daudzi no minētajiem lingvistiski noteiktajiem pārmaiņu modeļiem ir aktuāli un tiek izmantoti arī mūsdienās. Kaut arī ne visi 19. gs. un 20. gs. sākuma jaundarinājumi ir saglabājušies līdz mūsdienām, tomēr jaunlatviešu darbība un vēlāk K. Mīlenbaha un J. Endzelīna un viņu laikabiedru darbība sekmēja latviešu terminoloģijas attīstību, palīdzēja atbrīvoties no nevēlamiem ģermānismiem un izstrādāt zinātniski pamatotus kritērijus terminu izvēlei.

A. Kronvalda ieteikumu izplatību sekmēja viņa raksti “Baltijas Vēstnesī”, prasme uzrunāt sabiedrību, saprotami pamatot ieteiktā jaunvārda izvēli un raksta beigās, savu viedokli neuzspiežot, piebilst, ka raksta autors piedāvā lasītājam jauno vārdu un, ja tas tiks pieņemts un lietots, tā autors būs iepriecināts.

Interese par to, kā darināt jaunu terminu, ir bijusi un ir liela. Kā sekmēt jaunvārdu ātru ieviešanu praksē? Kā izvēlēties terminu, lai tas iesakņotos un būtu noturīgs ilgākā laika periodā?

No Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas ieteikumiem, šķiet, visātrāk savā laikā tika ieviests 20. gs. 70. gadu jaunvārds *luksofors*. Pēc LZA TK sēdes, kurā šis termins tika apstiprināts, visām autoinspekcijām tika nosūtīts apkārtraksts ar informāciju par jaunpieņemto terminu. Vajadzība pēc termina bija nobriedusi, jo iepriekš lietotais termins *gaismas signālaparāts* bija garš, aprakstošs, tā vietā praksē jau sāka ieviesties no krievu valodas aizgūtais “svetofors”, kas latviešu valodas sistēmā, protams, neiederas. Savukārt pēc analogijas ar dzelzceļa terminoloģijā lietoto terminu *semafors* (no gr. *sēma* “zīme” un *phoros* “nesējs”) jaundarinājums *luksofors* (no latīņu *lux* “gaisma” un grieķu *phoros* “nesējs”) acīmredzot šķita pieņemams.

20. gs. 90. gados, izmantojot operatīvās augstas tehnoloģijas iespējas informatīvai saiknei ar sabiedrību, īsā laikā plašu popularitāti ieguva termini *programmatūra* un *dators*. Samērā ātri tautas lietojumā ienāca *tiešraide*, *ārzonas* (kā ģenitīvenis). Atbildot uz Rīgas Domes konsultāciju, kā latviski nosaukt sienasveida būvi (dažkārt angļu valodas ietekmē sauktu par *kolumbāriju*), kuras nišās vai plauktos novieto urnas ar kremēto aizgājēju pelniem, LZA TK ir piedāvājusī vārdkopu *pelnu siena*. Šai sienai termins vēl top meklēts.

Valodnieki nav vienīgie terminu piedāvātāji. Daudz labu priekšlikumu izsaka nozaru speciālisti, kuri visprecīzāk pārzina attiecīgo speciālo jēdzienu. Sarežģītāk ir ar sabiedrības iesaistīšanu nozaru un arī starpnozaru terminu darināšanā, jo, lai izvēlētos visprecīzāko terminu, būtiska prasība ir labi izprast terminējamo jēdzienu. Šai ziņā galvenie lietpratēji ir nozares speciālisti.

Faktorus, kas ietekmē precīzāko un noturīgāko terminu izvēli, pētījuši dažādu valstu zinātnieki. Jautājumam par to, kā paredzēt jauna termina turpmākā lietojuma likteni, bija veltīts Birutas Uzijas referāts jau iepriekš minētajā LPA starptautiskajā konferencē “Vārds un tā pētīšanas aspekti”. Savā referātā “Paredzamās (potenciālās?) vārda spējas (“Predicting Word Potentials”) referente atgādināja piecus A. Metkolta (A. Metcalt) minētos faktorus, kas ietekmē izvēlēta termina lietojuma prognozes ticamību tuvākā vai tālākā nākotnē:

- 1) lietošanas biežums;
- 2) neuzbāzīgums (piedāvājumam pievienojot skaidrojumus, bet pašam piedāvātajam paliekot neitrālā pozīcijā);
- 3) lietotāju un lietojumsituāciju daudzveidība (resp. lietojuma plašums);
- 4) atvasināmība (resp. citu formu un nozīmju veidošanās);
- 5) jēdziena noturīgums (resp. saturiskā aktualitāte).

Latviešu valodas praksē aktuāli vēl citi faktori.

1. Kā liecina sākumā minētie piemēri, būtisks izvēlēto terminu noturīguma faktors ir **tautas valoda kā terminu avots**. Vācu laikā latviešu valodā ienākušie ģermānismi, krievu laika rusismi, patlaban – anglicismi ir tie, no kuru pārdaudzuma, tāpat kā katra dabiski veidojusies kultūrtautas valoda, arī latviešu valoda cenšas noteiktā mērā atbrīvoties.

Pirms termina nostiprināšanas speciālā lietojuma valodā ir lietderīgi ieklausīties “tautas balsī”. “Tautas balss” var palīdzēt novērtēt, piemēram, aizguvuma lomu. Pierodot pie konkrēta aizguvuma, tā lietotājs nereti neapzinās, cik tas vajadzīgs vai lieks. Savukārt saskarē ar klausītāju “tautas balss” dažkārt palīdz objektīvāk novērtēt aizguvuma lietderību. Par šādas “tautas balss” lomu liecina gadījums, kad studenti apšaubīja nodarbības laikā pasniedzēja lietotā aizguvuma “štabeļors” iederību latviešu valodā. Runa ir par kraušanas ierīci, kura noteiktā krautnē uz pārvietojama paliktņa sakrauj pārtikas preču kārbas. Ja pasniedzējs būtu ieskatījies *Krievu–latviešu politehniskajā vārdnīcā* (1977/2000), tad būtu pamanīts, ka krievu valodas termins *штабелер* (no *штабель* – *krautne*) latviski atveidojams ar kādu no sinonīmiem *krautņotājs* vai *krautnētājs*.

2. Kā termina noturīguma faktors darbojas arī **tuvākās saskarvalodas** paraugs. Tas īpaši skar aizguvumus. Krievu valodas ietekmētie aizguvumi “plaščs”, “kurtka” u. tml. no apgērbu nomenklatūras latviešu valodā praktiski izzūd lielā mērā tāpēc, ka mūsdienās kā tuvākās saskares valoda ir angļu valoda. Savukārt angļu valoda patlaban ietekmē terminu *pilotprojekts*, *rekomendācija* un daudzu citu lietošanas paplašināšanos.
3. Būtiska loma ir **nozares speciālista lietpratībai**. Turklāt šī lietpratība vienlīdz attiecināma gan uz speciālo (nozares) lietpratību, gan uz lingvistisko lietpratību. Ir svarīgi, lai speciālists nesāktu savu darbību no nulles, tukšā vietā. Ir svarīgi likt lietā savas nozares priekšgājēju sarūpētās vārdnīcas un datu bāzes un nodrošināt pārmantojamību. Ir svarīgi arī, lai speciālists sekotu valodas normām un to attīstībai.
4. Terminu noturīgumu lielā mērā sekmē attiecīgs **regulējums tiesību aktos**. (Latvijā šāds regulējums ietverts Valsts valodas likuma 22. pantā un uz tā pamata izstrādātajos LR Ministru kabineta noteikumos.)

Atsevišķi var minēt terminu **mainīguma faktoros**:

- 1) zinātnes nepārtrauktā attīstība;
- 2) sākotnēji izvēlēta termina neprecizitāte (neatbilstība jēdzienam);
- 3) nozares terminu izstrādes sākšana nevis ar pamatjēdzienu noskaidrošanu un ar pamatterminu izvēli, bet ar sekundāra vai perifēriāla jēdziena terminēšanu;
- 4) vāja valodas leksisko bagātību un vārddarināšanas iespēju pārzināšana, pieejamo avotu neizmantošana;
- 5) vēsturiskā situācija, kurā terminu darināšanā dominē steiga, viedokļu pretrunīgums un laika trūkums tā atrisināšanā, atvēlēto termiņu neatbilstība veicamā darba apjomam, valodas snobisms, virspusējība, mode u. c.

Latviešiem raksturīga īpaši jūtīga attieksme pret valodu, vēlēšanās lietot pareizus terminus. Viena daļa latviešu ir tādi, kuri cenšas kopt savu valodu, labprāt ieklausās padomos un maina savus runas paradumus, seko līdzi ieteikumiem. Ja ieteikumi atšķiras no paša

viedokļa, cenšas noskaidrot, kāpēc ieteikums ir citāds. Šie cilvēki ar pateicību atceras savus valodas skolotājus, piemēram, augkopis O. Lapiņš no Lielplatones. Otra daļa ir tādi, kuri galvenokārt cītīgi seko citu valodas kļūdām, parasti visai neiecietīgi vērsoties pret “citādi domājošiem”.

Viens no ļoti nopietniem strīdus āboliem ir attieksme pret aizguvumiem. Šai ziņā arvien bijusi vērojama pretstāve starp tiem, kuri vairāk sliecas aizstāvēt aizguvumu priekšrocības, un tiem, kuri priekšroku dod latvisku terminu izvēlei: *aviosabiedrība* vai *lidsabiedrība*, *čārterreiss* vai *līgumreiss*, *franšīze* vai *komercpilnvarojums*, *līzings* vai *izpirkuma noma*.

Un tas nav vienīgais pretmets. Ir vēl citi.

- Paturēt terminu, kas praksē jau lietots, vai mainīt uz citu, jēdzieniski precīzāku, ērtāk lietojamu terminu? Turklāt jāņem vērā, ka nereti ir tā, ka terminu “jau lietojusi” tikai daļa sabiedrības, bet citiem tas ir svešs. Ir arī tā, ka vārdnīcās termins jau sen publicēts un daļēji arī lietots, bet praksē ieviests vēl cits variants, kas darināts vēlāk.
- Kāda jēga ir pēc rūpīgas termina variantu izpētes un izvērtēšanas apstiprināt vienotai lietošanai noteiktu terminu, ja vienlaikus neparedz prasību to viscaur ieviest lietošanā? Savukārt, ja šāda prasība paredzēta tiesību aktos, kā vienlaikus nodrošināt attiecīgā termina labprātīgu lietošanu, ja daļa sabiedrības individuāli to uztver par “uzspiestu”.

Jāpiebilst, ka LZA TK uzdevums saskaņā ar normatīvajiem aktiem ir izšķirt terminoloģiskos strīdus un apstiprināt terminus vienotai lietošanai. Prasību ievērot LZA TK lēmumus vai ne, nosaka nevis LZA TK, bet gan likumdevējs un Ministru kabinets. Tātad apgalvojums, ka LZA TK “uzspiež” terminus, ir nepamatots.

- Pretmeti ir arī pretējie viedokļi, kas tiek kategoriski uzturēti. Katram viedoklim ir savs pamats, bet ko darīt, ja to sastatījums ir pretstāve? Vieni apgalvo, ka termins, kas jau tiek lietots, nav

jāmaina, un vēršas pret naudas vienības nosaukuma lokāmo formu. Citi, neraugoties uz to, kas rakstīts pareizrakstības vārdnīcās un ko lieto praksē, praktizē vārda *filozofija* pareizrakstības maiņu.

Paradoksi?

Kā izkļūt no šādas situācijas? Kā atrisināt paradoksus? Kur meklējama un atrodama “Lielā Patiesība”?

Uz šo jautājumu zinātnieki atbildi jau ir snieguši. Arī Latvijas zinātnē. Konkrēti – par to varam lasīt LZA akadēmiķa un LZA Lielās medaļas laureāta Edgara Imanta Siliņa rakstos.

Paradokss, kā definē akadēmiķis E. I. Siliņš, ir raksturīgo ideju un priekšstatu sistēma, kas saistīta ar visu cilvēces kultūras slāni.

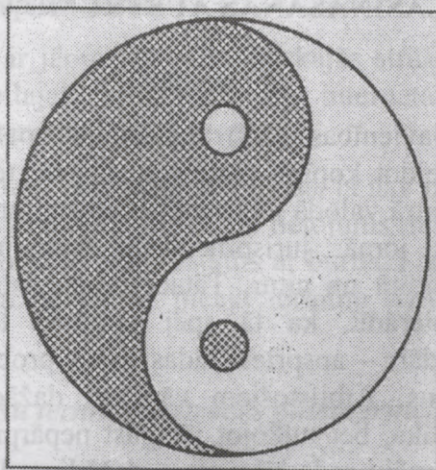
Paradoksi, kurus nevar atrisināt iepriekšējo paradigmu ietvaros, parasti rada jaunas paradigmas. Kā piemēru E. Siliņš min *gaismu*. Kas ir *gaisma*? Ņūtons atzina, ka tā ir daļiņu plūsma. Vēlāk Heigenss u. c. zinātnieki uzskatīja, ka *gaisma ir viļņi*. 1905. gadā Alberts Einšteins apstiprināja, ka *gaisma ir daļiņu plūsma*. Tātad: daļiņu plūsma vai viļņi? Ja *gaisma ir daļiņu plūsma* ($A=A$), tad tā nevar būt viļņi ($A \neq \text{ne-A}$). Tā tas ir saskaņā ar formālo loģiku. Bet vēl ir paradoksu loģika, saskaņā ar kuru A vienlaikus var būt gan A , gan ne-A .

Paradoksu loģika atzīst: kad prāts iedzīts strupceļā, jāmeklē jauni risinājumi, bet jāvairās no “vienīgo patiesību slazdiem”. Pietiek kādam uzskatīt vai apgalvot, ka tikai viņam ir taisnība, un ar to viņš aplicina, ka ir vienīgo patiesību slazdā. Ja sistēma ir izteikti nelīdzsvarotā stāvoklī, pietiek ar nelielu grūdienu, lai sāktos katastrofāli neprognozējami procesi.

Būt vienīgo patiesību slazdā ir tikai puse no patiesības, bet uzspiest puspatiesības citiem, – tas nav pieņemams zinātniskā pieejā.

Paradoksu loģika pamato pretmetus, un ir iespējams definēt, kas ir “Lielā Patiesība”: ““Lielā Patiesība” ir patiesība, kuras pretmets arī ir Lielā Patiesība” (Siliņš 1998:4). Pretmeti vienmēr veido Lielo Patiesību

komplementāro pāri. Kā atgādina E. Siliņš, senķīniešu *in* un *jan* simbols faktiski vispārinātākā veidā ideāli attēlo komplementaritātes principu būtību (sk. zīmējumu).

Zīmējums. Senķīniešu filozofiskais dao in-jan simbols, kas vispārinātā veidā attēlo komplementaritātes principa būtību

Būtisks ir atzinums, ka Lielās Patiesības nevis cīnās viena pret otru, bet papildina vien otru. Šī atziņa formulēta 8. gs. pirms Kristus.

Kāpēc pie latviešiem mūsdienās lai būtu citādi?

LITERATŪRA

Siliņš, E. (1998) Aiz saules augstāk ej! Virs bezapziņas bezdibeņiem. *Tehnikas Apgāds*. Nr. 132.

Valentīna Skujiņa, Ilze Ilziņa

UZDEVUMI, KURUS LATVIEŠU VALODAS TERMINOLOĢIJAI IR NOTEIKUSI EIROPAS SAVIENĪBAS “PAPLAŠINĀŠANĀS AUSTRUMU VIRZIENĀ”

Anotācija

Eiropas Savienības (ES) daudzvalodu sabiedrībai ir svarīgs uzdevums – izveidot kopīgu platformu visiem terminoloģijas nozares speciālistiem. Katrā valodā jābūt pietiekamam terminu klāstam ikvienā ikdienas dzīves jomā: jurisprudencē, ekonomikā, sociālajā sfērā, tehnoloģijās, kultūrā un citur. Tātad mazas valsts valodas galvenais uzdevums ir pierādīt, ka tā spēj pastāvēt līdzās citām Eiropas Savienības valodām – apspriest tādas pašas problēmas un veikt tādas pašas uzdevumus. Atbilstošiem vārdiem dažādās valodās var būt atšķirīga semantika, bet tulkojot jāiegūst nepārprotamas nozīmes. Lai izveidotu savstarpēju sadarbību starp dažādiem līmeņiem, jānodrošina atšķirīgās valodās lietoto terminu saderība.

Mūsdienu dzīve nav iedomājama bez mijiedarbes un nepieciešamības apmainīties viedokļiem ar citās valodās runājošajiem. Svarīga ir ne tikai terminu izveide. Lai nodrošinātu saikni un saziņu ar šo daudzvalodu sabiedrību, ir jāveido un jāuztur lielas terminoloģijas datu bāzes.

Šis raksts atspoguļo pašreizējo Latvijas terminoloģijas situāciju dažādās tās lietojuma jomās.

Terminu plūsma no Eiropas Savienības

Jaunie Eiropas Savienības termini pārsvarā ir angļu valodā. Ja jauno terminu ekvivalenti citās valodās netiek izveidoti pietiekami ātri, var parādīties to aizvietotāji (dažkārt – slengs vai transkribēts angļu valodas termins), kurus vēlāk ir grūti izskaust.

Tulkojot ES dokumentāciju, mēs sastopamies ar terminu neatbilstību un sinonīmiju, pat ar terminu pretrunīgu lietojumu.

Lai Latvijā varētu ieviest ES likumdošanu un lēmumus, latviešu valodā ir jāizveido termini jaunajiem, specifiskajiem jēdzieniem.

Katra tiesiska valsts ir ieinteresēta savā likumdošanā un normatīvajos aktos lietot precīzu un vienotu terminoloģiju, lai novērstu viena termina prettiesiskus un atšķirīgus traktējumus un lietojumu, kas var būt par pamatu negodīgiem darījumiem. Šādā situācijā terminu atbilstība ir obligāti nepieciešama.

Daudz terminu ir jāprecizē ekonomiskajās struktūrās. Attīstoties elektroniskajai (mobilajai) komercijai un interneta biznesam, ļoti svarīga ir atbilstošas terminoloģijas izveide.

Dažkārt pārpratumi un problēmas rodas, ja nav noskaidrota jaunā termina jēdziena semantika, tā būtība un lietojums nav stingri noteikts un angļu valodas termins ir tikai sastatīts ar burtiski atbilstošāko vārdu latviešu valodā. Šāda nevēlama pieeja terminu darināšanai vēl nav izskausta.

Latviešu terminu izstrādes pamatprincipi

Pastāv divas galvenās terminu izstrādes un ieviešanas pamatmetodes: “no augšas” – noteiktos gadījumos lietojamo terminu nosaka ar likumu; “no apakšas” – par terminu izvēlas kādu vārdu no ikdienā lietoto vārdu krājuma.

Latviešu valodas terminoloģijas izstrādē tiek izmantotas abas metodes. Terminu izvēlas vai izstrādā attiecīgās nozares speciālisti vai šajā nozarē strādājošie tulkotāji. Gandrīz katrai ekonomikas, sabiedrības, tehnoloģiju, kultūras un citai aktivitāšu jomai ir atbilstoša terminoloģijas komisija, kas izveido un apstiprina savas nozares terminus. Pēc vienas nozares terminu saskaņošanas tie ir jāsaskaņo arī ar saskarozaru terminiem un visu latviešu valodas leksikas sistēmu. Par šo uzdevumu ir atbildīga Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija (LZA TK). LZA TK ir arī galvenais tiesnesis, kas izlemj – aizgūt vai neaizgūt angļu valodas terminus, kuri ES dokumentācijā ir pārņemti latviešu valodā, kā arī gadījumos, kad vārdu krājumā nav atbilstoša termina, atbild par jaunu latviešu valodas terminu darināšanu.

LZA TK ik mēnesi izskata, pielāgo, analizē un apstiprina 4 līdz 5 tūkstošus terminu. Dažus no tiem izdodas izveidot uzreiz, citi tiek ilgi un pamatīgi apspriesti. Tomēr ne vienmēr izdodas laikus tikt galā ar jauno terminu lavīnu.

Jārēķinās ar divām pretējām tendencēm. Termini ir jāveido ātri, bet sabiedrības informēšana par jaunajiem terminiem, publicējot tos plašsaziņas līdzekļos, kā arī terminu apspriešana dažādās sanāksmēs un apstiprinājuma vai noraidījuma saņemšana prasa daudz laika, jo sabiedrības viedoklis parasti ir atšķirīgs un pat pretrunīgs. Tomēr vienmēr pastāv iespēja apstiprināto terminu atsaukt vai mainīt tā skaidrojumu.

Reizēm LZA TK saņem pārmetumus par jauno terminu nepietiekamu popularizēšanu. Mēs uzskatām, ka šis pārmetums ir nepamatots, jo 250 cilvēki, kas darbojas dažādu nozaru terminoloģijas apakškomisijās, sazinās ar terminu lietotājiem un tiem, kuri pieprasa jaunu terminu izveidi. Ja kādā publikācijā tiek lietots jauns termins, ir ļoti noderīgi sniegt tā nozīmes skaidrojumu un izveides motivāciju.

Līdz šim terminu apstiprināšana notika vienā vai divos posmos: vispirms atbilstošās nozares apakškomisijā, un gadījumā, ja termina nozīme ir daudzfunkcionāla un to izmanto vairākās nozarēs, – arī LZA TK.

Šis process kļūst vēl sarežģītāks, ja mūsu termins ir jāsaista ar ES lietoto terminu. Šis uzdevums prasa vairāku dalībvalstu valodu zināšanas – angļu, vācu, franču, jo tikai tā var izvērtēt šo terminu definīcijas un salīdzināt tās ar šim terminam agrāk piešķirto nozīmi gadījumā, ja šāds termins ir pastāvējis jau iepriekš.

Daži piemēri

Aplūkosim piemēru, kurā uzskatāmi parādīta nepieciešamība panākt kompromisu starp ES prasībām un Latvijas terminoloģijas tradīcijām.

Pirms diviem gadiem Latvijas valdība apstiprināja likumu “Par telekomunikācijām”. Diskusijas par šajā dokumentā lietoto terminoloģiju ir prasījušas daudz laika. Pēc iestāšanās ES Latvijai būs jāaskaņo mūsu telesakaru jomas normatīvie akti ar ES dokumentāciju, kuras pamatnosaukums ir “Electronic communications” (Elektroniskie sakari).

Informācijas tehnoloģijas un telekomunikācijas terminoloģijas apakškomisijas locekļi ir noskaidrojuši (pēc atbilstošo definīciju

izpētes), ka termini *telecommunications* (telesakari) un *electronic communications* (elektroniskie sakari) ir sinonīmi. Latvijā ir jāpieņem Elektronisko sakaru likums, bet termins *telecommunications* (telesakari) tiks bieži lietots, jo Starptautiskā telekomunikāciju apvienība (International Telecommunications Union – ITU) un tās nodaļa (ITU-T) ir atbildīga par telesakaru standartiem un izmanto terminu *telesakari* (*telecommunications*).

Latvijas telesakaru speciālisti iebilda pret termina *communications* tulkošanu, izmantojot latīņu cilmes starptautisko terminu *kunikācija*, un tā vietā piedāvāja tulkot šo vārdu kā zināmo un vispāratzīto terminu *sakari*, jo sakaru sfērā jau izsenis tiek lietoti termini *elektrosakari*, *radiosakari*, *telefonsakari*. Pēc šīm diskusijām jaunajam Elektronisko sakaru likumam tika izveidoti šādi termini:

electronic communications – *elektroniskie sakari*, *elektronsakari*;

telecommunications – *telesakari*.

Kā vēl vienu piemēru var minēt skaļās diskusijas par ES valūtas – *euro* – latvisko nosaukumu. Diskusija aizsākās 2001. gada rudenī. No 2002. gada februāra tika publicēti raksti, lai noskaidrotu cilvēku viedokli par vārda galotni: vai vārdam jābūt lokāmam un kādai jābūt tā dzimtei – sieviešu vai vīriešu. Tika apspriesta arī iespēja izvēlēties šim vārdam nekatro dzimti un atstāt vārdu nelokāmu, tikai pārtulkot to kā *eiro*.

Pēc atsauksmju apkopošanas izrādījās, ka 55% respondentu vēlētos, lai šis vārds būtu lokāms, bet 45% vēlētos, lai vārds būtu nekatrajā dzimtē. Pašlaik vārds tiek lietots nekatrajā dzimtē – *eiro*.

Mēdz būt gadījumi, kad vienam angļu valodas terminam ir vairākas nozīmes un latviešu valodā ir jāizveido divi atšķirīgi termini. Piemēram, termins *legal capacity* nozīmē:

- 1) privātas vai juridiskas personas spēju īstenot likumiskas tiesības un uzņemties likumiskas saistības; atbilstošais termins latviešu valodā ir *tiesībspēja*;
- 2) pilngadīgas juridiskas vai privātas personas spēju ar savu rīcību radīt sev juridiski nozīmīgas sekas; atbilstošais termins latviešu valodā ir *rīcībspēja*.

Liela grūtība sagādāja arī latvisku ekvivalentu izveide terminam *traffic*, jo informācijas tehnoloģiju un telesakaru jomās šī termina semantika atšķiras. Parasti satiksme ir transportlīdzekļu kustība, bet pieminētajās jomās ir atšķirīgi satiksmes veidi:

- 1) informācijas pārvietošanās sakaru līnijā;
- 2) kvantitatīva ziņojumu un to garuma mērvienība, kas izteikta CCS (Call seconds), erlangos vai līdzīgās vienībās. Galvenais neskaidrību iemesls – šajā gadījumā termins *traffic* (satiksme) angļu valodā tiek lietots ciešā saistībā ar jēdzienu *traffic intensity* (satiksmes intensitāte), kura mērvienība ir erlangs.

Nemot vērā iepriekšminētos apsvērumus, bija jāveido divi atšķirīgi termini: *datplūsma* (1. nozīme) un *noslodze* (2. nozīme).

Starp citu, mēs konstatējam, ka informācijas tehnoloģijas un telesakaru jomā latviešu valodā jādarina vēl arī trešais termins šai kopai: *web site traffic*, kas nozīmē tīmekļa vietnes apmeklētāju skaitu noteiktā laika periodā (stundā, diennaktī, nedēļā vai mēnesī). Atbilstošais latviskais termins ir *tīmekļa vietnes apmeklētība*.

Terminoloģijas pārvaldība Latvijā

Nepieciešamība panākt ES normatīvajos dokumentos lietoto terminu atbilstību latviešu valodas terminoloģijai nav vienīgais uzdevums, pie kā pašlaik strādājam. Lai nodrošinātu savstarpēju saziņu un mijiedarbi, ne mazāk svarīgi uzdevumi ir terminoloģijas standartizēšana, daudzvalodu datu bāzes izveide un datu apmaiņa.

Apskatīsim Latvijas Terminoloģijas komisijas apakškomisiju darbību. To galvenais pienākums ir izveidot atbilstošu savas nozares latviešu terminoloģiju un uzturēt terminu datu bāzi, ko eksperti ir apstiprinājuši un par ko ir atbildīgi. Lai vienādotu šo datu bāzu izveides metodes, rentabli risinātu ar terminoloģijas pārvaldību saistītos uzdevumus un atvieglotu informācijas apmaiņu lietotāju starpā, visas terminoloģijas apakškomisijas izmanto terminoloģijas pārvaldības sistēmu TRADOS MultiTerm. Apakškomisijas uztur datu bāzi, pievienojot tai jaunus terminus un to skaidrojumus. Ja termins tiek lietots vairākās nozarēs, tad apakškomisijas izpēta dažādo nozīmju apvienojumu un piedāvā atbilstošu latviešu valodas terminu (terminus). Datorprogramma TRADOS ietver arī lietojumprogrammu saskarni un programmatūras izstrādes komplektus.

Nozaru datu bāzes ir apvienotas vienotā datu bāzē, kas ir pieejama interneta lietotājiem.

Datorprogramma TRADOS MultiTerm ir pasaulē vadošais terminoloģijas pārvaldības risinājums, kas izstrādāts īpaši korporatīvajām organizācijām, lai:

- 1) rentabli veidotu un pārvaldītu korporatīvas terminu datu bāzes;
- 2) novērstu neproduktīvu laika un naudas patēriņu, labojot kļūdainu terminu lietojumu;
- 3) produkta vai pakalpojuma sniegšanas laikā nodrošinātu precīzu un konsekventu terminu lietojumu;
- 4) atbalstītu atsevišķas darbinieku grupas: autorus, terminologus, korektorus, recenzentus un lietotājus;
- 5) rentabli publicētu korporatīvo terminoloģiju organizācijas iekšienē, kā arī ārpus tās;
- 6) uzturētu terminoloģijas svarīgāko līdzekļu centrālo vadību.

3., 4. un 6. punkts ir vitāli svarīgs sadarbībai terminoloģijas jomā visiem ES terminoloģijas veidotājiem. Mums jāievēro ISO/TC37/SC3 rekomendācijas “Datora lietojumprogrammas terminoloģijā” (Computer applications in terminology), jāievēro datu apmaiņas un datu bāzes pārvaldības standarti. Šobrīd mēs esam tālu no tā. Pat ar mūsu kaimiņvalstīm – Lietuvu un Igauniju – mums jāmeklē risinājumi kopējām problēmām, kas 2003. gada 21. oktobrī izteiktas seminārā “The Present and Future Terminology Work in Latvia, Lithuania and Estonia: Intentions for Cooperation in the Context of EU Member States”. Šim semināram bija liela nozīme sadarbības izveidē darbam terminoloģijā trijās Baltijas valstīs. Pašlaik mūsu valstīm jāpilda reglamentējošās prasības un jānovērš tiesiskās problēmas, lietojot pareizu terminoloģiju, bet nākamais posms būs visiem viegli pieejamu datu bāzu izveide terminiem un to skaidrojumiem, iekļaujot bāzē visas sabiedrisko aktivitāšu jomas. Mūsu rīcībā nav informācijas par šādām datu bāzēm citās ES valstīs, tādēļ nevaram runāt par kopīgo datu bāzu lietojumu, savietojamību un pārvaldību, kā arī par mūsu terminoloģijas izstrādes politikas atbilstību ES politikai.

Terminoloģijas datu apmaiņas problēma

Pēdējā, bet ne mazsvarīgākā problēma sadarbībā ir nepieciešamība vienoties par datu apmaiņas metodēm un algoritmiem. Tas ir nopietns jautājums, saistīts ar terminoloģijas infrastruktūru/terminoloģijas tīkliem, sakaru metodēm, atšķirīgiem sakaru līdzekļiem (reģionāliem, nacionāliem, starptautiskiem), terminoloģijas centriem un asociācijām, speciālistu apvienībām, lietotāju apmācību utt. Visu minēto jautājumu hierarhija un galvenie uzdevumi atšķirīgos apstākļos var būt dažādi. Tomēr mūsu galvenais uzdevums ir sniegt lietotājam (uzņēmumam vai privātpersonai) nepieciešamo informāciju par terminu veidošanas pamatprincipiem un atbalstīt efektīvu profesionālo saziņu.

Pēteris Ūdris

DAŽU TULKOŠANAS ĀBECES JAUTĀJUMU AKTUALIZĒŠANA

Svešvārdi, personvārdi, vietvārdi, īpašības vārdi, latīnismi un gallicismi, lielie sākumburti, sugu nosaukumi, mērvienības u. c. angļu tekstā un to atveide latviešu valodā

Ar “tulkošanas ābeci” sapratīsim pamatgudrības, kas jāzina, tulkojot no angļu valodas latviešu valodā. Tās saistītas ar atšķirībām valodu rakstu praksē, vārdu šķietamu atbilstību, vārdu secības atšķirībām u. tml. Ja arī šo ābeci aplūko skolā vai augstskolā, ir jāiemianās to lietot praksē. No dažādajām praksē vērotajām grūtībām šoreiz aplūkosim vairākus leksikas (vārdu izvēles) un ortogrāfijas jautājumus.

Svešvārdi

Viens no būtiskākajiem kvalitātes rādītājiem ir tulkojuma valodas kultūra – tā nav atraujama no pareizas satura atklāsmes. Latvieša uztvere ilgus gadus radināta neatzīt pārmērības svešvārdu lietošanā. Varbūt tas ir arī jautājums par pēctecību; nekontrolējama anglicismu invāzija līdz ar valodas kultūrai veltītu izdevumu un rakstu apsīkumu draud ar valodas lietotāju paaudžu nesaprašanos.

Zināma pārbīde leksikā, liekas, nav noliedzama: palielinās angļu vārdu skaits, agrāko aizguvumu nozīmes kļūst līdzīgas angļiskajām, līdz šim stabili aizguvumi tiek atmesti un dažiem kļūst nesaprotami. Lai tulkotājs šādos apstākļos spētu ražīgi strādāt, vajadzīga elastība: zemākā līmenī tā ir izdabāšana pasūtītāja untumiem (piemēram, ja darba devējs vēlas būt *mārketinga menedžeris*, viņš neļaus sevi apsaukt par *tirgzini*), augstākā – spēja paplašināt savu valodas līdzekļu arsenālu, varbūt arī pārvarēt nostalgisku sentimentu un novilkt jaunas pieņemamā un nepieņemamā robežas.

Svarīgs arguments par labu svešvārdu tiesību atzīšanai joprojām ir to iekļaušana vārdnīcās. Tādi vārdi kā *loģistika*, *publicitāte*, *fiskāls*, *monetārs* ir iekāpojuši vietu kopvalodā, taču jāizturas kritiski pret

okazionālismiem, kuru nav nozaru terminu sarakstos un autoritatīvās publikācijās. Reizēm arī Terminoloģijas komisija, pakļaudamās internacionalizācijai, ieceļ termina rangā svešus starptautiskus žargonismus, piemēram:

Konference	“rēdereju savienība”
operators	“apsaimniekotājs”, “saimnieks”; “uzņēmējs”
ombuds	“pilsoņu aizstāvis”
printeris	“drukātājs”

Atzīdamas vārda esību, vārdnīcas tomēr neraksturo vārda izplatību un vēlamību. Svešvārdu vārdnīcas (Sv99) ievadā teikts: “Vārda uzņemšana vārdnīcā vēl nenozīmē, ka tas automātiski rekomendējams aktīvai lietošanai”. Labu gribēdami, vārdnīcas autori skaidro un mazliet normē šo vārdu nozīmes, taču publicējumu mēdz uztvert par jāvārdu neierobežotai lietošanai ikreiz, kad attiecīgais vārds parādās angļu tekstā. Līdzīgi notiek, ja TK apstiprina svešvārdu it kā “tikai vienā jomā” – tas nonāk rakstos, internetā, un tad jau to grūti saķert; piemēram, ja *monitoringu* pieļauj ekoloģijā, to viegli pārņem medicīnā, sociālajās zinībās un citās jomās.

Tabulā pēdīnās likti svešvārdi, kas praktiski nav vajadzīgi, ja izmanto labējā slejā minētos latviskas cilmes vārdus vai iegājušos svešvārdus:

“menedžeris”	Sv99; LVPPV	direktors, pārvaldnieks, pārzinis
“monitorings”	Sv99; LVPPV	novērošana, kontrole, uzraudzība
“brokers”	Sv99: brokeris; LVPPV	mākleris; starpnieks
“mārketingš”	Sv99; LVPPV	tirgzinība, tirgvedība; tirgdarbība; tirdzniecība; realizācija
“dīleris”	Sv99	tirgotājs
“audits”	Sv99	revīzija; kontrole
“telekomunikācija”		elektrosakari; tālsakari; telekomunikācija

Tulkošanas praksē sastapti arī šādi nevēlami svešvārdu izmantošanas piemēri (pēdiņās):

<i>communications satellite</i>	“komunikāciju satelīts”	sakaru pavadonis
<i>monetary conversion</i>	“monetārā konvertācija”	valūtas pārrēķins
<i>reproductive capacity</i>	“reproduktīvā kapacitāte”	spēja vairoties
<i>industrial sectors</i>	“industriālie sektori”	rūpniecības nozares
<i>economic activity</i>	“ekonomiskā aktivitāte”	saimnieciska darbība

Tulkotāju darbu apgrūtina arī lieki leksikas jauninājumi tiesību aktos. Divi piemēri (“telekomunikācijas” *elektrosakaru* un “apropriācija” *asignēšanas* vietā).

1. Radio un televīzijas likums pareizi nosauc *International Telecommunications Union* par *Starptautisko elektrosakaru savienību*, bet turpat blakus ir likums “Par telekomunikācijām”, kas lieto pats savu “terminoloģiju”:

<i>International Telecommunications Union</i>	<i>Starptautiskā elektrosakaru savienība</i> (Radio un televīzijas likums)
	<i>starptautiskās telekomunikāciju organizācijas</i> (likums “Par telekomunikācijām”)

Latviešu konversācijas vārdnīcā (LKV) minēta 1934. gadā dibinātā *Starptautiskā telekomunikācijas savienība*. Pēc kara tā nonāca ANO pārziņā un padomju avotos dēvēta par *Starptautisko elektrosakaru savienību*. Vienskaitlis *telekomunikācija* būtu pieņemams vārds nozīmē “tālsaziņa”, taču nav pieņemams daudzskaitlis *telekomunikācijas*, kas lietots *elektrosakaru veidu* vai *līdzekļu* apzīmēšanai. Tiesa, tas arī zaudē nozīmi, jo pēdējos gados ES akcentē *electronic communications network* – *elektronisko sakaru tīklu*; arī agrākā *Latvijas Valsts elektrosakaru inspekcija* nu kļuvusi par *Elektronisko sakaru direkciju*.

2. Latviešu valodā *apropriācija* nozīmē 'piesavināšanās, iegūšana savā īpašumā'. Angļu *appropriation* ir divas galvenās nozīmes: "1. *apropriācija* 2. *asignēšana* (atvēlēšana, piešķiršana)". Diemžēl likumā "Par budžetu un finanšu vadību" *apropriācija* lietots angļu *appropriation* 2. nozīmē. Valsts līdzekļu "apropriācija" un "apropriējumi" acīmredzot ieviesti vāja tulkojuma dēļ, savukārt Terminoloģijas komisija neveiksmīgi sastādīta tiesību akta dēļ bijusi spiesta izziņot jaunu nozīmi vārdam *apropriācija* (Terminoloģijas jaunumi, 2)!

Tulkojot Eiropas Kopienu tiesību aktus (*Financial Regulation of 21 December 1977 applicable to the general budget of the European Communities*), atklājās, ka citās ES oficiālajās valodās nelieto vārdu, kas līdzīgs angļu *appropriation*.

en <i>allotted appropriations</i>	lv <i>piešķirtie asignējumi</i>
de <i>bewilligte Mittel, zugewiesene Mittel</i>	et <i>määratud assigneringud</i>
es <i>créditos asignados, crédito concedido</i>	
It <i>stanziamenti accordati</i>	
pt <i>dotações atribuídas</i>	
da <i>de givne bevillinger</i>	
el <i>διατιθέμενες πιστώσεις</i>	
fr <i>crédits alloués</i>	
nl <i>uitgetrokken kredieten, toegekend krediet</i>	
sv <i>anvisade anslag</i>	
fi <i>annettu määräraha</i>	

Angļu *appropriation* otras nozīmes pārņemšana latviešu valodā ir semantiskās kalkošanas piemērs.

Rakstītājam tomēr jākontrolē, kurā valodā katrā brīdī domā, īpaši tad, ja apkārt plosās semiglosija. Nav par vēlu ierādīt nevieta pasprukušajiem svešvārdiem īsto vietu – topošajās vārdnīcās tiem jāpiekarina barbarisma, žargonisma vai profesionālisma birka, un tā būs vieglāk tos izdeldēt.

Nobeidzot par svešvārdiem, pievienoti trīs saraksti ar vārdu atbilstēm, kas varētu tulkotājus interesēt (sk. sarakstus).

1. “Angļu” vārdi, kam parasti pretim liekami pavisam latviski vārdi, bet līdzīgais “latviešu” vārds (labējā stabiņā) atbilst atsevišķā nozīmē vai jomā

Accent	uzsvars	akcents	eventual	galīgs	eventuāls
Action	rīcība, darbība, pasākums	akcija	examine	pārbaudīt; izskatīt; izmeklēt	eksaminēt
Activity	darbība, nodarbe; rosība	aktivitāte	execution	izpilde	eksekūcija
Adequate	piemērots; pietiekams	adekvāts	explosion	sprādziens	eksplūzija
Adopt	pieņemt; izdot	adoptēt	extract	izraksts	ekstrakts
Agony	mokas	agonija	falsification	viltošana	falsifikācija
Association	apvienība	asociācija	function	amats; pienākumi	funkcija
Barrier	šķērslis; aizsprosts	barjera	funds	naudas līdzekļi	fondi
Certificate	apliecība	sertifikāts	global	vispārējs	globāls
coherence	viendabīgums; saskanība	koherence	harmony	saskaņa	harmonija
combination	savienojums; apvienojums	kombinācija	hospital	slimnīca	hospitālis
comments	piezīmes	komentāri	import	saturs; svars; ievēšana	imports
communication	saziņa; paziņojums, vēstījums	komunikācija	incident	atgadījums, notikums; starpgadījums	incidents
complex	sarežģīts	komplekss	indicator	rādītājs	indikators
complication	sarežģījums	komplikācija	individual	atsevišķs	individuāls
composition	sastāvs; sacerējums	kompozīcija	information	ziņas	informācija
condition	nosacījums; apstākļi	konģīcija	initiative	ierosme	iniciatīva
construction	būvniecība; uzbūve	konstrukcija	inject	ievadīt; iesmidzināt	injecēt
consult	apsprieties; prasīt padomu	konsultēties	inspection	pārbaude	inspekcija
container	trauks; tvertne	kontainers	instruction	norādījums	instrukcija
control	vadība; ietekme, vara; ierobežošana	kontrolē	intervention	palīdzība; starpniecība; iestāšanās lietā	intervence
convulsions	krampji	konvulsijas	interview	pārrunas	intervija
co-operation	sadarbība	kooperācija	method	paņēmiens	metode
correct	pareizs	korekts	mission	uzdevums	misija
decade	desmitgade	dekāde	oral	mutvārdu; iekšķīgs	orāls
declare	pasludināt	deklarēt	organise	sarīkot	organizēt
decoration	greznojums; apbalvojums	dekorācija	original	sākotnējs	oriģināls
dimension	izmērs	dimensija	ornament	rotājums	ornaments
discussion	apspriešana	diskusija	paragraph	punkts; rindkopa	paragrāfs
effect	iedarbība	efekts	person	cilvēks	persona
equivalent	līdzvērtīgs	ekvivalents	pharmacy	aptieka	farmācija
			position	novietojums; nostāja; stāvoklis; amats	pozīcija
			president	priekšsēdētājs	prezidents
			procedure	kārtība; noteikumi	procedūra

process	norise, gaita	process	regularity	likumība	regularitāte
produce	ražot; uzrādīt	producēt	relaxation	atvieglojums; mīkstināšana	relaksācija
progress	attīstība; sasniegumi	progress	reproduction	vairošanās; atjaunošanās; atražošana	reprodukcija
prospects	izredzes	prospekts	respect	ievērot	respektēt
protection	aizsardzība	protekcija	result	iznākums, atlikušs	rezultāts
qualifications	atrūnas, iebildumi	kvalifikācija	selection	atlase	selekcija
quantity	daudzums	kvantitāte	situation	apstākļi	situācija
realise	īstenot; aptvert	realizēt	special	īpašs	speciāls
recession	lejupslīde	recesija			
recommend- dation	ieteikums	rekomendācija			
reconstruction	atjaunošana	rekonstrukcija			

2. “Latviešu” svešvārdi, kas var atbilst pavisam citiem angļu vārdiem

acacia	gumiarābiks
accident	avārija
accuracy	precizitāte
actual	faktisks
adjust	koriģēt; precizēt; regulēt
advance	progresēt
advanced	progresīvs; moderns
adverse	negatīvs
aerial	antena
age	ēra
airtight	hermētisks
ambitions	pretenzijas
amount	summa
angle	rakurss
apoplexy	insults
applicant	pretendents
area	teritorija; zona
assets	aktīvi
audience	auditorija; publika
audit	revīzija
authorise	sankcionēt
autopsy	sekcija
background	fons
batch	partija; sērija
beneficial	pozitīvs
brief	instruēt
capacitor	kondensators
cardboard	kartons
cartridge	patrona

casing	korpus
ceiling	limits; maksimums
certificate	atestāts
certification	atestācija
check	kontrolē
chlorofluorocarbon	freons
clarify	precizēt
climate	atmosfēra
comparative	relatīvs
computer	dators
concrete	betons
consistency	konsekventums
consistent	konsekvents
console	pults
construct	projektēt
controversial	diskutabls
conveyor	transportieris
convoy	kolonna
copy	eksemplārs
crew	komanda
cylinder	balons
dedicated	specializēts
depreciation	amortizācija
design	konstrukcija
designer	konstruktors; modelētājs
dimensions	gabarīti
discussion	dēbates
distort	deformēt
effective	faktisks

effects	rezultāti
efficient	produktīvs; rezultatīvs
eliminate	likvidēt
emergency	avārija
engineer	mašīnists; mehāniķis
envisage	plānot
enzyme	ferments
erratic	neregulārs
exact	precīzs
experience	prakse
expert	speciālists
factor	keficients
flexible	elastīgs
focus	koncentrēties
forecast	prognoze
frame	kadrs
gangster	bandīts
govern	regulēt
group	koncerns; frakcija
guidance	orientācija
heading	pozīcija; rubrika
heart attack	infarkts
housing	korpus
impartiality	objektivitāte
individual	privātpersona
insulation	izolācija
intend	plānot
interest	procenti
issue	emisija
keyboard	klaviatūra; tastatūra
language	formulējums
legal	juridisks
library	bibliotēka
loan	kredīts
machinery	aparātūra
mandatory	obligāts
missile	raķete
mission	komandējums
mode	režīms
mortgage	hipotēka
motif	ornaments
negligee	peņģuārs
newsletter	bijetens
operation	ekspluatācija
optional	fakultatīvs
ornamental	dekoratīvs
pace	temps
pamphlet	brošūra
panel	žūrija

parlour	salons
particular	konkrēts
particulars	dati
perennial	hronisks
periodical	regulārs
perspective	aspekts
pharmacist	aptiekārs; provizors
podium	pjēdestāls
potassium	kālijs
power	elektroenerģija
practice	treniņš
preservation	konservācija
preservative	konservants
prevail	dominēt
prevent[at]ive	profilaktisks
profitability	rentabilitāte
publicise	popularizēt
quotation	citāts
range	diapazons; sortiments
rate	kurss; temps
reasonable	racionāls
rebound	rikošets
recapitulation	rezumēšana
reconstruct	reģenerēt
recorder	blokflauta
relay	stafete
renovation	rekonstrukcija; remonts
repair	remonts
respect	aspekts
respond	reaģēt
response	reakcija
revise	rediģēt
revision	redakcija
role	ampluā
running	ekspluatācija
rural	agrārs
schedule; timetable	grafiks
scheme	sistēma
sensitive	delikāts
set	komplekts
sewage	kanalizācija
shape	forma
shortage	deficīts
simulation	imitācija
site	objekts
slip	kombinē
slogan	lozungs
smuggling	kontrabanda

Sodium	nātrijs
sound	stabilis
space	kosmos
specific	konkrēts
specify	konkretizēt; precizēt
staff	personāls
state	formulēt
stop-watch	hronometrs
structure	konstrukcija
support	substrāts
swab	tampons
tank	rezervuārs
tasting	degustācija
technical	speciāls

technique	metode
texture	faktūra
topic	temats
topicality	aktualitāte
total	summārs
trainer	instruktors
unit	agregāts
up-to-date	moderns
version	redakcija
voucher	kupons
wording	formulējums
X-ray	rentgens

3. Pēc nozīmes atbilstīgi “internacionālismi”, kuŗos (vēsturisku pārmaiņu, atšķirīga aizguvuma avota, terminoloģijas tradīciju dēļ) ir afiksu vai atsevišķu burtu atšķirības, kas aprūtina vārdu sastatīšanu

abnormal	anormāls
absorption	absorbīcija
adsorption	adsorbīcija
alum	alauns
ammunition	munīcija
anaesthetist	anesteziologs
antimony	antimons
asbestos	azbests
atlas	atlants
azalea	acālija
benzene	benzols
binocular	binoklis
borax	boraks
boron	bors
botany	botānika
camphor	kampars
cannula	kanīle
capacitance	kapacitāte
carcinogenic	kancerogēns
carnival	karnevāls
catalyst	katalizators
charter	harta
chemistry	ķīmija
chlorine	hlors
coercivity	koercitīvitate
collector	kolekcionārs
composer	komponists

correct	koriģēt
crystalline	kristālisks
cumene	kumols
deformity	deformācija
deodorant	dezodorants
derivative	derivāts
dessicator	eksidators
differentiate	diferencēt
diplomacy	diplomātija
disinfect	dezinficēt
distillation	destilēšana
dynamism	dinamika
embolism	embolija
examiner	eksaminators
faeces	fekālijas
formate	formāts
garnet	granāts
gonorrhoea	gonoreja
gravity	gravitācija
halide	halogēnīds
hangar	angārs
heraldry	heraldika
horizon	horizonts
howitzer	haubice
identical	identisks
individual	indivīds
intense	intensīvs

iodine	Jods
lecturer	lektors
license	licencēt
liquorice	lakrica
magnesium	magnijs
mahogany	mahagon[i]js
manganese	mangāns
mannitol	mannīts
matriculation	imatrikulācija
monopoly	monopols
morphine	morfijs
naphthalene	naftalīns
nylon	neilons
organisational	organizatorisks
patrol	patruļa
peripheral	periferiāls
pharmacist	farmaceits
piracy	pirātisms
point	punkts
portable	portatīvs
practice	prakse
preparation	preparāts
presidency	prezidentūra
producer	producents
prospective	perspektīvs
prosthesis	protēze

provisional	provizorisks
puncture	punkcija
quinine	hinīns
react	reagēt
regulate	reglamentēt
rosemary	rozmarīns
sherry	heress
silicon	silīcijs
sorbitol	sorbīts
stage	stadija
sterol	sterīns
styrene	stirols
sucrose	saharozē
surgery	ķirurģija
synthesise	sintezēt
therapist	terapeits
thermal	termisks
titanium	titāns
toluene	toluols
tranquilliser	trankvilizators
transformer	transformators
turpentine	terpentīns
valerian	baldriāns
viscometer	viskozimētrs

Personvārdi

Tagadējos informācijas aprites apstākļos personvārdiem bagāta teksta latviskošana var pārvērsties par apjomīgu un ķēpīgu pētījumu. Līdzās horvātiem latvieši Eiropā palikuši pēdējie, kas izmanto latīņu alfabētā saknotu rakstību, bet citu latīņu alfabēta izmantotāju personvārdus tomēr pārraksta pēc savām likumībām. Tādēļ gan dažu tulkotāju, gan “vienkāršo valodas lietotāju” aprindās arvien biežāk dzird vēlējumu, lai līdz šim latviešu rakstos pierastā personvārdu atveide jeb atveidošana tiktu atmesta un gadu desmitiem noderējušie *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu atveidi* kļūtu lieki.

Kamēr nopietnu priekšlikumu nav, varam mēģināt iedomāties, kā svešos vārdus iespiest latviešu teikumā. Viena (kādreiz jau izmēģināta) iespēja ir lietot galotnes ar apostrofu aiz vārda oriģinālformas, piem.: *Charles'a André Joseph'a Marie'jas de Gaulle'a, Georges'a Pompidou, Valéry Giscard'a d'Estaing'a, François Mitterand'a un*

Jacques'a René Chirac'a vārdus vienmēr esam rakstījuši pareizi. Otra – svešos personvārdus traktēt kā "inertus" nelokāmus lietvārdus līdzīgi firmām vai kuģu nosaukumiem; tad teikums izskatītos šādi: Charles André Joseph Marie de Gaulle, Georges Pompidou, Valéry Giscard d'Estaing, François Mitterand un Jacques René Chirac vārdus vienmēr esam rakstījuši pareizi. To jau praktizē Luksemburgā izdodamais ES biļetens "Oficiālais Vēstnesis".

Ja valsts līmenī tiktu nolemts personvārdus vairs neatveidot, būtu jānosaka pārejas laiks un jāveido garas garas tabulas un datu bāzes ar dažādu valodu īpašvārdu reģistrētajām formām un oriģināliem (lai plašsaziņas līdzekļi un grāmatu apgādi vienā mirklī nezaudētu spēju pildīt savus pienākumus), piem.:

Dažādi (normatīvi, vēsturiski, aplami) atveidojumi			Oriģināls	
Persons	Pērsons	Pēšsons	Pēšons	<i>Persson</i>
Duizenbergs	Deisenbergs	Dausenbergs	Deusenbergs	<i>Duisenberg</i>
Hils Robless	Hils-Rovless	Hil-Rovless	Hilrovless	<i>Gil-Robles</i>
Ferheigens			Ferhoigens	<i>Verheugen</i>
Holmss			Houmzs	<i>Holmes</i>
Vatsons			Votsons	<i>Watson</i>
Kamuingšs	Kamoenss	Kamoišs		<i>Camões</i>

Pagaidām atveidi (latviskošanu) kā principu nostiprina MK 2004. g. 2. III "Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju". Labā redakcijas praksē personas vārdu, pirmo reizi minot, ieraksta arī oriģinālā aiz atveidojuma, piem.: *M. Bangemanis (M. Bangemann)*. Atveide ne tikai dod latviešiem viegli uztveramus, izrunājamus un uzrakstāmus vārdus, bet arī tiecas atspoguļot izrunas īpatnības, kas raksturo personas tautību, piem.:

	<i>en</i>	<i>de</i>	<i>nl</i>	<i>fr</i>	<i>es</i>	<i>pt</i>
<i>David</i>	Deivids	Dāvids				
<i>Peter</i>	Pīters	Pēter(i)s	Pēters			
<i>Xavier</i>	Zevjers	<i>Xawer</i> — Ksāvers		Gzavjē, Ksavjē	Ksavjers <i>Javier</i> — Havjers	Šavjers
<i>José</i>				Žozē	Hosē	Žozē
<i>Joseph</i>	Džozefs	Jozefs	Josefs	Žozefs		
<i>Jorge</i>					Horhe	Žorži

Protams, atveidei ir arī trūkumi un nekonsekvences. Tā, *en. th* – gan nebalsīgo [θ], gan balsīgo [ð] – atdarina ar *t* (pēc rakstības un radniecības ar citu ģermāņu [t]), bet līdzīgu spāņu skaņu atdarina ar *s* (pēc akustikas) un *d* vai *s* (pēc jaukta principa). Ir paradums franču vīriešu vārdus atveidot fonētiski (*Thierry* – *Tjerī*, *André* – *Andrē*), bet sieviešu vārdus gramatizēt un lokalizēt (*Judith* – *Judīte*, nevis *Židita*, *Julie* – *Jūlija*, nevis *Žilī*, *Agnès* – *Agnese*, nevis *Aņēza*). Angļu divskanis [eu] pēc noteikumiem galvenokārt atveidojams kā *o* ar domu, ka to runās *ō*, taču praksē latvieši to bieži uztver un atveido kā *ou*, piemēram, *bare boat contract* – *berbouta līgums* (Jūras kodeksa 12. pants). Tādēļ liekas, ka var pieņemt personvārdu atveidojumus ar *ou*, piem., *Rose* – *Roza* (*Rōza*) vai *Rouza*, *Daniel Jones* – *Denjels Džonss* (*Džōnss*) vai *Džounzs*. Miera laikā tā jau darīts, piemēram, rakstnieks *Pō* LKV meklējams šķirkļī *Pou*. Arī tiem, kas skatās pār plecu, kas notiek krievu valodā, jāievēro, ka Anatolijs Rybakins *Dictionary of English Personal Names* (1973, 1989) ievieš *ou* tradicionālā *o* vietā.

Iespējams, ka ir vajadzīgs plašāks pētniecisks projekts, kas vienādotu un papildinātu norādījumus par dažādu valodu (vismaz Eiropas) personvārdu atveidi vai noteiktu kārtību baltā karoga izkāršanai – neatveidei.

Vietvārdi

Katrai valodai ir savas citzemju vietvārdu lietošanas tradīcijas, kuru nezināšanas dēļ parādās tādi “ģeogrāfiski atklājumi” kā *Gotenburga* Gēteborgas, *Liege*, *Leža* Lježas vai *Brūge* Briges vietā un vācu *Keļnes* jaukšana ar *Kolonu* (Panamā).

Latviešu valodā atveide skar visus vietvārdus. Fiziskās ģeogrāfijas objektu, valstu un valdījumu nosaukumi bieži atrodami divvalodu vārdnīcu pielikumos, daudziem pareizrakstību un pareizrunu var pārbaudīt LVPPV. Arī vietvārdu atveidi normē *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu atveidi*; un tāpat mēdz būt atšķirīgi norādījumi: tā, spāņu saliktos vietvārdus atveidē raksta kopā, bet līdzīgus itāļu vārdus ieteikts rakstīt šķirti, piemēram, *es. Puerto Varas* ir *lv. Puertovarasa*, bet *it. Porto Torres* – *lv. Porto Torresa*.

Daži vietvārdi, kam ir īpatnas formas:

<i>En.</i>	<i>Iv.</i>	<i>citi oriģināli un atveidojumi</i>
Alsace, Alsatia	Elzasa	<i>de.</i> Elsass
Antwerp	Antverpene	<i>nl.</i> Antwerpen, <i>fr.</i> Anvers
Azores	Azoru salas	<i>pt.</i> Açores
Basle	Bāzele	<i>de.</i> Basel, <i>fr.</i> Bâle
Bavaria	Bavārija	<i>de.</i> Bayern
Bienna	Bīle	<i>de.</i> Biel, <i>fr.</i> Bienna
Black Forest, the	Švarcvalde	<i>de.</i> Schwarzwald, <i>fr.</i> Forêt-Noire
Brittany	Bretaņa	<i>fr.</i> Bretagne
Bruges	Brige	<i>nl.</i> Brugge
Brussels	Brisele	<i>nl.</i> Brussel
Burgundy	Burgundija	<i>fr.</i> Bourgogne
Canary Islands, the	Kanāriju salas	<i>es.</i> Islas Canarias
Castile	Kastīlija	<i>es.</i> Castilla
Channel Islands, the	Normandijas salas	<i>fr.</i> îles anglo-normandes
Cologne	Ķelne	<i>de.</i> Köln
Copenhagen	Kopenhāgena	<i>da.</i> København
Danube, the	Donava	<i>de.</i> Donau, <i>it.</i> Danubio
Dolomites, the	Dolomītalpi	<i>it.</i> Alpi Dolomitiche, <i>de.</i> Dolomiten
Dover	Duvra	<i>fr.</i> Douvre
English Channel, the	Lamanšs	<i>fr.</i> La Manche, <i>de.</i> Ärmelkanal
Flanders	Flandrija	<i>nl.</i> Vlaanderen
Florence	Florence	<i>it.</i> Firenze
Fyn	Fīna	<i>de.</i> Fünen
Geneva	Ženēva	<i>de.</i> Genf, <i>fr.</i> Genève, <i>it.</i> Ginevra
Genoa	Dženova	<i>it.</i> Genova
Ghent	Ģente	<i>nl.</i> Gent, <i>fr.</i> Gand

Gothenburg	Gēteborga	sv. Göteborg
Hague, The	Hāga	nl. Den Haag, fr. La Haye
Heligoland	Helgolande	nl. Helgoland
Jutland	Jitlande	da. Jylland
Lake Constance	Bodenezers	de. Bodensee
Lake Geneva	Ženēvas ezers	it. Lemano, de. Genfer See
Lake Maggiore	Lagomadžore	it. Lago Maggiore
Leghorn	Livorna	it. Livorno, fr. Livourne
Liège	Lježa	nl. Luik, de. Lüttich
Lisbon	Lisabona	pt. Lisboa
Lorraine, Lotharingia	Lotringa	de. Lothringen
Lower Saxony	Lejassaksija	de. Niedersachsen
Mecklenburg- Western Pomerania	Meklenburga- Priekšpomerānija	de. Mecklenburg- Vorpommern
Meuse/Maas, the	Māsa	de. Maas
Milan	Milāna	it. Milano, de. Mailand
Mons	Monsa	nl. Bergen
Mosel/Moselle, the	Mozele	de. Mosel
Munich	Minhene	de. München
Naples, Napels*	Neapole	it. Nāpoli, el. Νεάπολις
Nice	Nica	fr. Nice, de. Nizza
North Rhine- Westphalia	Ziemeļreina- Vestfālene	de. Nordrhein- Westfalen
Nuremberg	Nirnberga	de. Nürnberg
Oporto	Portu	pt. Porto
Piedmont	Pjemonta	it. Piemonte
Rhine, the	Reina	de. Rhein, fr. Rhin, nl. Rijn
Rhineland-Palatinate	Reinzeme-Pfalca	de. Rheinland-Pfalz
Rome	Roma	it. Roma
Saxony	Saksija	de. Sachsen

Scheldt	Šelda	<i>fr.</i> Escaut, <i>nl.</i> Schelde
Seville	Seviļa	<i>es.</i> Sevilla
Sicily	Sicīlija	<i>it.</i> Sicilia
Strait of Dover	Padekalē	<i>fr.</i> Pas de Calais
Styria	Štīrija	<i>de.</i> Steiermark
Swabia	Švābija	<i>de.</i> Schwaben
Tagus, the	Taho	<i>es.</i> Tajo, <i>pt.</i> Tejo
Thuringia	Tīringene	<i>de.</i> Thüringen
Tiber, the	Tibra	<i>it.</i> Tevere
Tuscany	Toskāna	<i>it.</i> Toscana
Venice	Venēcija	<i>it.</i> Venèzia
Vienna	Vīne	<i>de.</i> Wien
West Friesian Islands	Rietumfrīzu salas	<i>nl.</i> Waddeneilanden
Zealand	Zēlande	<i>da.</i> Sjælland

* Aplama, taču pat ES tiesību aktos sastopama forma

Skaitlis

Leksiskā atbilsme var būt atkarīga no skaitļa; reizēm angļu lietvārda daudzskaitlis tulkojams citādi nekā vienskaitlis. Kreisajā slejā minētā vārda daudzskaitlis var būt tulkojams atbilstoši vienskaitļa nozīmei: *services* “dienesti”, *imports* “ievešanas gadījumi”, bet var gadīties, ka šādi:

<i>vsk.</i>	<i>dsk.</i>
development “izstrāde; attīstība”	developments “pārmaiņas; notikumi”
effect “iedarbība; iespaids”	effects “sekas; rezultāts”
emission “izmete”, “noplūde”	emissions “izmeši”
energy saving “energotaupība”	energy savings “enerģijas ietaupījums”
export “izvešana”	eksports “izvedums”, “izvestās preces”
import “ievešana”	Imports “ievedums”, “ievestās preces”

instruction “apmācība, instruēšana”	instructions “instrukcija; norādījumi”
qualification “atrūna”	qualifications “kvalifikācija”
ray “stars”	rays “starojums”
reason “jēga”, “iemesls”	reasons “pamatojums”
security “nodrošinājums; drošība”	securities “vērtspapīri”
service “dienests”	services “pakalpojumi”

Daudzskaitļa nozīme ir arī vairākiem latviešu vārdiem, kas beidzas ar *-ika* un *-ūra*, piem.:

cosmetics	kosmētika
methods	metodika
problems	problemātika
specific features	specifika
symbols	simbolika
topics	tematika
apparatus; hardware	aparātūra
software; applications	programmatūra
muscles, musculature	muskulatūra
editors	redaktūra

Īpašības vārdi

1. Par atbilstīgu angļu īpašības vārdam ļoti bieži der ģenitīvs, piemēram, *monetary* “valūtas-”, “naudas-”, *fiscal* “valsts kases-”, “nodokļu-”, *national* “valsts-”. Daži piemēri:

scientific and technical progress	zinātniskā zinātnes un tehniskā tehnikas attīstība
Royal Decree	Karaliskais Karaļa dekrēts
documentary check	dokumentāra dokumentu pārbaude
quantitative restriction	kvantitatīvs daudzuma ierobežojums
metallic compounds	metāliski metālu savienojumi
metallic powder	metālisks metāla pulveris

tropical trees	tropiskie tropu koki
cultural events	kulturāli kultūras pasākumi
musical instruments	muzikālie mūzikas instrumenti
medical science	medicīnas zinātne
nervous system	nervu sistēma
viral infection	vīrusu infekcija
postal fee	pasta nodeva

Etnonīriskajiem īpašības vārdiem parasti atbilst vienskaitļa ģenitīvs, piem.:

Spanish Government	Spāņu Spānijas valdība
Czech Republic	Čehu Čehijas Republika, Čehija

Turpretim valdījumu nosaukumos mēdz būt daudzskaitļa ģenitīvs, piem.:

American Samoa	Amerikāņu Samoa
French Guiana	Franču Gviāna

2. Angļu leksikas īpatnība ir latīņu (retāk grieķu) cilmes īpašības vārdi līdzās ģermāņu un normāņu cilmes lietvārdiem. Tie raksturīgi rakstu valodai. Galvenās jomas: dabas parādības, materiāli, debess puses, dzīvnieku valsts, anatomija. Tulkotājam parasti nav jāmeklē pēc īpašības vārda šādos gadījumos:

<i>en.</i> lietvārds	<i>en.</i> īpašības vārds	<i>lv.</i>
<i>air</i>	<i>aerial</i>	<i>gaisa-</i>
<i>back</i>	<i>dorsal</i>	<i>muguras-</i>
<i>backbone</i>	<i>spinal, vertebral</i>	<i>mugurkaula-</i>
<i>beginning</i>	<i>initial</i>	<i>sākuma-</i>
<i>belly</i>	<i>abdominal, ventral</i>	<i>vēdera-</i>
<i>bird</i>	<i>avian</i>	<i>putnu-</i>
<i>bone</i>	<i>osseous</i>	<i>kaulu-</i>

<i>brain</i>	<i>cerebral</i>	<i>smadzeņu-</i>
<i>breast</i>	<i>pectoral</i>	<i>krūšu-</i>
<i>cat</i>	<i>feline</i>	<i>kaķu-</i>
<i>chest</i>	<i>thoracic</i>	<i>krūškurvja-, krūšu-</i>
<i>city, town</i>	<i>urban</i>	<i>pilsētas-</i>
<i>copper</i>	<i>cupric, cuprous</i>	<i>vara-</i>
<i>country</i>	<i>rural</i>	<i>lauku-</i>
<i>court</i>	<i>judicial</i>	<i>tiesas-, tiesu-</i>
<i>cow, cattle</i>	<i>bovine</i>	<i>govju-, liellopu-</i>
<i>death</i>	<i>mortal</i>	<i>nāves-</i>
<i>dog</i>	<i>canine</i>	<i>suņa-</i>
<i>ear</i>	<i>aural</i>	<i>ausu-, auss-</i>
<i>earth</i>	<i>terrestrial</i>	<i>zemes-</i>
<i>east</i>	<i>oriental</i>	<i>austrumu-</i>
<i>egg</i>	<i>oval</i>	<i>olu-, olveida-</i>
<i>elbow</i>	<i>anconal</i>	<i>elkoņa-</i>
<i>end</i>	<i>final</i>	<i>beigu-, nobeiguma-</i>
<i>ewe</i>	<i>ovine</i>	<i>aitu-, avju-</i>
<i>eye</i>	<i>ocular, ophthalmic</i>	<i>acs-, acu-</i>
<i>finger</i>	<i>digital</i>	<i>pirkstu-</i>
<i>glass</i>	<i>vitreous</i>	<i>stikla-</i>
<i>goat</i>	<i>caprine</i>	<i>kazu-</i>
<i>guts, bowels</i>	<i>intestinal</i>	<i>zarnu-</i>
<i>hand</i>	<i>manual</i>	<i>rokas-</i>
<i>heart</i>	<i>cardiac</i>	<i>sirds-</i>
<i>heat</i>	<i>thermal</i>	<i>siltuma-</i>
<i>horn</i>	<i>corneous</i>	<i>raga-</i>
<i>horse</i>	<i>equine</i>	<i>zirgu-</i>
<i>iron</i>	<i>ferric, ferrous</i>	<i>dzelzs-</i>
<i>joints</i>	<i>articular</i>	<i>locītavu-</i>
<i>kidney</i>	<i>renal</i>	<i>nieru-</i>
<i>king</i>	<i>regal</i>	<i>karaļa-</i>
<i>life</i>	<i>vital</i>	<i>dzīves-, dzīvības-</i>
<i>liver</i>	<i>hepatic</i>	<i>aknu-</i>
<i>loin</i>	<i>lumbar</i>	<i>jostas-, krustu-</i>
<i>lungs</i>	<i>pulmonary</i>	<i>plaušu-</i>

<i>marrow</i>	<i>medullary</i>	<i>kaulu smadzeņu-</i>
<i>mind</i>	<i>mental</i>	<i>prāta-</i>
<i>money</i>	<i>monetary</i>	<i>naudas-</i>
<i>moon</i>	<i>lunar</i>	<i>mēness-</i>
<i>mouth</i>	<i>oral</i>	<i>mutes-</i>
<i>navel</i>	<i>umbilical</i>	<i>nabas-</i>
<i>neck</i>	<i>cervical</i>	<i>kakla-</i>
<i>night</i>	<i>nocturnal</i>	<i>nakts-</i>
<i>north</i>	<i>boreal</i>	<i>ziemeļu-</i>
<i>nose</i>	<i>nasal</i>	<i>deguna-</i>
<i>number</i>	<i>numerical</i>	<i>skaitļu-</i>
<i>punishment</i>	<i>penal</i>	<i>sodu-</i>
<i>sea</i>	<i>maritime</i>	<i>jūras-</i>
<i>skull</i>	<i>cranial</i>	<i>galvaskausa-</i>
<i>south</i>	<i>austral</i>	<i>dienvidu-</i>
<i>star</i>	<i>stellar</i>	<i>zvaigžņu-</i>
<i>stomach</i>	<i>gastric</i>	<i>kuņģa-</i>
<i>sun</i>	<i>solar</i>	<i>saules-</i>
<i>swine, pig</i>	<i>porcine</i>	<i>cūku-</i>
<i>tail</i>	<i>caudal</i>	<i>astes-</i>
<i>teeth</i>	<i>dental</i>	<i>zobu-</i>
<i>tongue</i>	<i>lingual</i>	<i>mēles-</i>
<i>vessel</i>	<i>vascular</i>	<i>asinsvadu-</i>
<i>water</i>	<i>aquatic</i>	<i>ūdens-</i>
<i>west</i>	<i>occidental</i>	<i>rietumu-</i>
<i>wood</i>	<i>ligneous</i>	<i>koka-</i>
<i>world</i>	<i>mundane</i>	<i>pasaules-</i>

Sugu nosaukumi

Sugu nosaukumos atsevišķi vārdi nav tulkojami – ir jālieto termina atbilsme. Daudzos angļu nosaukumos ietilpst *common* ar parasti netulkojamo nozīmi “parastais”. Daži piemēri:

pink salmon	Kuprlasis	la. <i>Oncorhynchus gorbuscha</i>
red salmon	zilmuguras lasis	la. <i>Oncorhynchus nerka</i> , de. Blaurücken
Baltic herring	Reņģe	la. <i>Clupea harengus membras</i>
European red deer	Staltbriedis	la. <i>Cervus elaphus</i>
hawk owl	svītrainā pūce	la. <i>Surnia ulula</i> , fr. chouette épervière
brown hare	pelēkais zaķis	la. <i>Lepus europaeus</i>
white pelican	sārtais pelikāns	la. <i>Pelecanus onocrotalus</i>
Indo-Gangetic flap-shelled turtle	Indijas punktains mīkstbruņurupucis	la. <i>Lissemys punctata</i>
(northern) bluefin tuna	zilā tunzivs	la. <i>Thunnus thynnus</i>
nashi, Nashi pear, Asian pear, Japanese pear, Oriental pear, salad pear	Ķīnas bumbieri, smilts bumbieri	la. <i>Pyrus pyrifolia</i> (Burm. f.) Nak., <i>P. serotina</i> L., <i>Ficus pyrifolia</i> Burm.
common cat's-tail	pļavas timotiņš	la. <i>Phleum pratense</i>
common gull	Kajaks	la. <i>Larus canus</i>
common jasmine	ārstniecības jasmīns	la. <i>Jasminum officinale</i>
common meadow rue	dzeltenais saulkrēsliņš	la. <i>Thalictrum flavum</i>
common shrew	meža cirslis	la. <i>Sorex araneus</i>
common shrimp	smilšu garnele	la. <i>Crangon crangon</i>
common vetch	sējas vīķi	la. <i>Vicia sativa</i>

Latviešu taksonomijā tulkojums no angļu valodas būtu jauns un nedrošs avots, kam pretstatā ir tradicionālie: mantots latviešu (vai lībiešu) vārds, vācu, arī krievu paraugs, sugas areāls, atklājēja vārds, latīņu vārda tulkojums vai lokalizējums, svešvārda aizguvums. Negatīvs piemērs ir *zilā tunzivs*, ko pazīstams ihtiologs lika priekšā dēvēt par *ziemeļu tunzivi* (pēc areāla), taču Zivsaimniecības

terminoloģijas darba grupa angļu *bluefin tuna* iespaidā nosaukusi to par “zilo” (lai gan vāciski ir *Roter Thun*, franciski – *thon rouge*).

Jāpiezīmē, ka sugu nosaukumos citu tranzītvalodu ietekmē “uzpeld” daži Vidusjūras baseinam raksturīgi vārdi.

Liekas, ka tabulā pēdējās liktie vārdi drīzāk noder vietējā kolorīta atveidei, nevis vispārīgai lietošanai (*sēpija* īstenībā ir tinteszivs pigments):

el. μύδι “ <i>mīdija</i> ”	<i>ēdamgliemene</i>	<i>mussel</i>
el. σκουμπρί, la. <i>scomber</i> “ <i>skumbrija</i> ”	<i>makrele</i>	<i>mackerel</i>
el. σουπιά, la. <i>sēpia</i> “ <i>sēpija</i> ”	<i>tinteszivs</i>	<i>cuttlefish</i>
fr. crevettes “ <i>krevetes</i> ”	<i>garneles</i>	<i>shrimp</i>

Mūsu Ziemeļatlantijas tradīcijā taču runā, piemēram, par *vaļiem* un *haizivīm*:

el. σκυλάκι, fr. <i>aiguillats</i>	<i>haizivis</i>	<i>sharks</i>
el. κίτη	<i>vaļi</i>	<i>whales</i>

Skaitļi, cipari

Angļu rakstos kārtas skaitļa vārdus apzīmē ar burtu un ciparu kombināciju, bet latviešiem kārtas skaitļa vārda pazīme ir punkts aiz cipara vai romiešu cipars. Latvieši ar romiešu cipariem apzīmē gadsimtus (tāpat kā franči); desmitgades apzīmē ar arābu cipariem un punktu (bez locījumu galotnēm!), piem.:

Annex 2 shall enter into force on the 20th day following its publication	2. pielikums stājas spēkā 20. dienā pēc publicēšanas
21 st century	XXI gadsimts
in 1950-ies	XX gs. 50. gados

Pastāvot atšķirīgām nomenklatūrām, angļu *billion* bieži nenozīmē vis “biljonu” (10^{12}), bet gan “miljardu” (10^9) – tā arī ANO angļu tekstos. Tādēļ sastopami tādi izteikumi kā *a thousand million* – tas nenozīmē burtiski “tūkstoti miljonu”, bet “miljardu”. Ja angļu tekstā

nepārprotamības labad minēts 5 000 million “piectūkstoš miljonu”, tad latviski tas ir 5 miljardi (5000 000 000). Decimāldaļskaitļu apzīmējumos latviešu valodā lieto komatu, nevis punktu kā parasts angļu rakstos. Diemžēl arvien biežāk angļu tekstos parādās vai nu komats šādā “kontinentālā” nozīmē, vai starpa. Tradicionāli ar komatu nodalīti tūkstoši, piem.:

The capital of the Bank shall be EUR 62 013 million.	Bankas kapitāls ir EUR 62 013 miljoni 62,013 miljardi.
62,013 million = 62,013,000,000	62,013 miljardi = 62 013 000 000

Mērvienības

Starptautiskās mērvienības (SI mērvienības un to atvasinājumus ar daudzkārtņu vai decimālo daļu apzīmējumiem un pazīstamākās ārpussistēmas mērvienības) angļu un latviešu tekstos visbiežāk lieto korekti – vienādi. Reizēm tomēr atrodami citi rakstījumi, piem.:

<i>en</i>		<i>lv</i>	
cc	cm ³	“kv. m.”	m ²
sq. m, sq. km	m ² , km ²	“kub. m.”	m ³
sec., sec	S	“gr.”	G
hr	H	“st.”	H
L	L	min.	Min
mcg	Mg	“sek.”	S
db.	dB	d.	D

Saīsinājumi (abreviatūras)

Ne vienmēr saīsinājums lietojams gan angļu, gan latviešu tekstā. Daži piemēri:

c., ca.	apm., ap
cf. = compare	sal.
Dr	dr.
e.g. = for example	piem.

et al. = and others	u. c.
et seq. = and the following	un nāk. [lpp.]
etc. = and the rest, and so forth/on	u. tml., utt., u. c.
HE	Viņa(s) Ekselence
HRH	Viņa(s) Karaliskā Augstība
HSH	Viņa(s) Gaišība
i.e. = that is	t. i.; jeb
ib., ibid. = in the same place	Turpat
Messrs	k-gi
Miss	j-kdze
Mr	k-gs
Mrs	k-dze
Ms	k-dze
N.B., NB:	NB.
p.; pp.	lpp. lpp.
Prof	prof.
q. v. = see	sk.
St	sv.
v.	Pret
viz. = namely = that is to say	Proti
vs.	Pretstatā

Latīnismi un gallicismi

Angļu un latviešu rakstu tradīcijas atšķirība ir latīnismi; angļu tekstos tos lieto daudz un uztver par daļēji asimilētiem valodas elementiem. Latviešiem plašāk zināmi daži latīņu vārdi un izteicieni, piemēram, iespraudumi *NB, sic*, 80.–90. gados daudz lietotie *de iure* un *de facto*. Svešvārdu vārdnīca pa tradīcijai tos skaidro atsevišķā sarakstā kā vārdus un teicienus, kurus lieto oriģinālrakstībā. Latviešu juridiskajai valodai latīņu frāzes nav raksturīgas – retumis iepīts pa starptautiska jēdziena apzīmējumam, kā *sui generis* u. tml.

Tulkojot angļu tekstus, latīņu elementi parasti jāuztver par angļu teksta sastāvdaļu un jātulko latviski. Angļu valodas pūrisma un naivisma kampaņa (*plain English*) atrod angļu sinonīmus latīnismiem

un cenšas panākt to lietošanu, turpretim tradīcija ļauj tos paturēt. Starptautisku dokumentu tulkojumos latīņu valodas elementi jāpatur tikai tad, ja redzams, ka tos lieto vairākās valodās un tiem neatrodas pieņemama latviešu valodas analoga. Citu valodu atbilstes malējā stabiņā teikto apstiprina:

<i>a posteriori</i> = inductively	induktīvi; aposteriori	
<i>a priori, a pr.</i> = deductively; presumptively	deduktīvi; apriori; no sāka gala	<i>de.</i> von vornherein
<i>ab in., ab init., ab initio</i> = from the beginning	no sākuma	<i>de.</i> von Anfang <i>fr.</i> depuis le début
<i>Ad hoc</i> = for this	īpašs; [izveidots] šim mērķim	<i>de.</i> eigens zu diesem Zweck, hierfür <i>fr.</i> à cet effet; spécial
<i>Ad litem</i>	lietā	<i>fr.</i> aux fins de l'instance
<i>bona fide</i> = in good faith	labā ticībā	<i>de.</i> auf Treu und Glauben <i>fr.</i> de bonne foi
<i>ceteris paribus</i>	citādi līdzīgos apstākļos; pārējiem noteikumiem esot vienādiem	<i>de.</i> unter ansonsten gleichen Bedingungen <i>fr.</i> toutes choses étant égales
<i>d.d., de dato</i> = of	[izdošanas] datums	<i>de.</i> Von <i>fr.</i> de
<i>De facto</i> = in fact; actual	faktiski; faktisks	<i>de.</i> tatsächlich; faktisch <i>fr.</i> en fait; de fait
<i>De jure, d.j.</i> = in law	juridiski; juridisks	<i>de.</i> rechtlich <i>fr.</i> de droit
<i>De minimis</i>	(neapliekamais) minimums; neievērojams; minimāls	<i>de.</i> Geringfügigkeitsgrenze
<i>erga omnes</i>	pret visiem	<i>de.</i> gegen jeden
<i>ex officio</i> = in discharge of one's duty; automatically	amata dēļ, aiz pienākuma	<i>de.</i> von Amts wegen, kraft Amtes <i>fr.</i> d'office
<i>in situ</i> = in its original place; indwelling	darbībā; uz vietas	<i>de.</i> an Ort und Stelle <i>fr.</i> à sa place normale
<i>inter alia, int. al., i.a.</i> = among other things, among others	cita starpā, starp citām lietām	<i>de.</i> unter anderem, unter anderen <i>fr.</i> entre autres
<i>ipso facto</i> = by the fact itself	paša fakta dēļ	<i>de.</i> durch die Tat selbst <i>fr.</i> par le fait même
<i>mutatis mutandis</i> = by analogy; the necessary changes having been made	pēc analogijas; ar attiecīgiem pārgrozījumiem ("kad ir mainīti maināmie")	<i>de.</i> entsprechend <i>fr.</i> par analogie, sous réserve des modifications nécessaires
NB, <i>nota bene</i>	NB	<i>sv.</i> OBS!
<i>non/ne bis in idem</i>	ne divreiz par to pašu	

<i>per annum, pro anno, p.a.</i> , = yearly	gadā	<i>de.</i> jährlich, pro Jahr, per Jahr
<i>per capita, per caput</i> = per person or head (of population)	uz/par vienu iedzīvotāju	<i>de.</i> je Einwohner; Pro-Kopf der Bevölkerung <i>fr.</i> par tête, par habitant
<i>per diem</i> = daily allowance	dienas nauda	<i>de.</i> Tagegeld <i>fr.</i> indemnité journalière
<i>per se</i> = in itself, by itself	par sevi	<i>de.</i> an sich <i>fr.</i> par sa nature
<i>praesumptio iuris et de iure</i>	neatspēkojams pieņēmums	<i>de.</i> unwiderlegbare Vermutung <i>fr.</i> présomption irréfragable, présomption absolue
<i>praesumptio juris tantum</i> = rebuttable presumption	atspēkojams pieņēmums	<i>de.</i> widerlegliche Vermutung <i>fr.</i> présomption réfutable, présomption réfragable
<i>prima facie</i>	no pirmā acu uzmetiena, pirmajā acumirkļī	<i>de.</i> dem Anschein nach, nach dem ersten Anschein <i>fr.</i> à première vue
<i>pro analisi, p.a.</i> = of analytical purity	analīzes kvalitātes	<i>de.</i> analytische Reinheit <i>fr.</i> pour analyse
<i>pro forma</i> = sham; for form's sake	fiktīvs; formas pēc	<i>de.</i> simuliert, fiktiv
<i>pro memoria, p.m.</i> = token entry	atgādinājums	<i>de.</i> zur Erinnerung, z.E. <i>fr.</i> pour mémoire
<i>pro rata</i> = proportion	proporcionāli	<i>De</i> Pro-rata. <i>fr.</i> Prorata
<i>res iudicata</i>	izspriesta lieta, nepārsūdzams spriedums	<i>de.</i> rechtskräftige Entscheidung <i>fr.</i> chose jugée
<i>restitutio ad integrum</i>	agrākā stāvokļa atjaunošana	<i>de.</i> Wiedereinsetzung in den vorigen Stand
<i>sui generis</i>	savdabīgs; īpaša veida	<i>de.</i> eigener Art

Dažas *latīņu* frāzes angļu tekstos lieto apzīmētāja funkcijā; tulkojot aprakstošā apzīmētājā vislabāk noder īpašības vārds, ģenitīvs vai cits risinājums, piem.:

<i>ad hoc</i> committee = special committee “Committee formed on a temporary basis to discuss a specific item”	īpaša komiteja	<i>es.</i> comisión especial
<i>Ex-ante</i> appraisal	Iepriekšēja novērtēšana, priekšvērtēšana	<i>de.</i> Vorausbeurteilung <i>fr.</i> appréciation ex ante

<i>Ex gratia</i> payment	Gratifikācija	<i>de.</i> Gratifikation <i>fr.</i> Gratification
<i>Ex post [facto]</i> check	vēlāka pārbaude	<i>de.</i> nachträgliche Kontrolle <i>fr.</i> vérification a posteriori
<i>Ad valorem</i> duty	procentuālais nodoklis	<i>de.</i> Wertzollsatz
right <i>in rem</i>	lietas tiesība	<i>de.</i> dingliche Recht <i>fr.</i> droit réel

Arī gallicismi, kas ir saistītā angļu tekstā, tulkojami ar normālām latviešu atbilstēm, piemēram:

<i>vis-à-vis</i> = in relation to	attiecībā uz	= <i>fr.</i> à l'égard de
<i>force majeure</i> = Act of God	nepārvarama vara	<i>de.</i> höhere Gewalt
<i>laissez/laisser passer</i> = permit, pass	ceļošanas atļauja; caurlaide	<i>de.</i> Passierschein, Erlaubnis zum freien Verkehr

Lielie sākumburti nosaukumos

Lielo burtu lietošanā angļu valoda par paraugu neder. Organizāciju nosaukumos angļu valodā visus patstāvīgos vārdus raksta ar lielo sākumburtu (reizēm pat artikuslus un prievārdus). Paraugam neder vācu valoda, kur ar lielo burtu raksta visus lietvārdus, toties franču nosaukumos mēdz būt mazāk lielo burtu kā latviešu nosaukumos. Atceroties, ka lielais sākumburts galvenokārt domāts apzīmējamās lietas izcelšanai tekstā, nevis norādīšanai uz tās svarīgumu, jāaplūko pāris konvencijas, kas Latvijā tagad nostiprinājušās.

Organizāciju un iestāžu nosaukumos pietiek ar vienu lielo sākumburtu. Izņēmuma kārtā visi patstāvīgie vārdi rakstīti ar lielo sākumburtu dažu starptautisko organizāciju nosaukumos. Var rakstīt *Sarkanais Krusts*, izceļot un personificējot šās kustības humāno nozīmi,

starptautiskās organizācijas ir *Starptautiskā Sarkanā Krusta komiteja* un *Starptautiskā Sarkanā Krusta un Sarkanā Pūsmēness federācija*. Mūsdienā latviešu literārās valodas gramatikā (1959), atminoties *Tautu savienību* (*en. League of Nations*), minēta *Apvienoto nāciju organizācija*. Atmetot padomju ortogrāfijas rakstījumus “*Centrālā Komiteja*”, “*Bruņotie Spēki*” (lieliniekiem tie bija personificēti) u. tml., nav vajadzības kādos organizāciju nosaukumos ar lielo burtu rakstīt visus vārdus.

Īpaša vērība pienākas nosaukumiem, kuros ir īpašvārdi, jo tos vienmēr raksta ar lielo burtu. Ir mēģināts nošķirt gadījumus, kad nākamo vārdu nerakstīt ar lielu burtu, ja īpašvārds ar to ir īpaši saistīts (veido nedalāmu vārdkopu).

European Affairs Committee	Eiropas lietu/Lietu komiteja
----------------------------	------------------------------

Ja šo priekšlikumu ievēro, komitejas nosaukums paliek bez izcēluma; pedantisks lasītājs var domāt, ka “lietu komiteju” ir daudz. Ir grūti izšķirt, cik spēcīgas ir saites starp vārdiem un cik pastāvīgais īpašvārds ir diferencējošs vai deskriptīvs, un ne jau katrreiz ir iespējams salīdzinājums ar citu valodu tekstiem, kā šeit:

<i>en.</i> United Nations Economic Commission for Europe <i>fr.</i> Commission économique pour l'Europe des Nations unies	ANO Eiropas Ekonomikas komisija
<i>en.</i> European Radiocommunications Committee <i>fr.</i> Comité européen de radiocommunication	Eiropas Radiosakaru komiteja
<i>en.</i> European Policy Research Institute <i>fr.</i> Institut européen de recherche politique	Eiropas Politikas pētniecības institūts

<i>en.</i> Central Commission for the Navigation of the Rhine <i>fr.</i> Commission centrale pour la navigation du Rhin	Reinas Kuģniecības centrālā komisija
--	--------------------------------------

Tādēļ reālistisks risinājums ir šāds: ar lielo burtu rakstīt nosaukumā esošos īpašvārdus un pirmo vārdu neatkarīgi no īpašvārda sakariem ar pārējiem vārdiem. Izcēlumam jābūt arī aiz akronīma. Iestāžu struktūrvienību, lēmēj institūciju un instanču nosaukuma pirmajā sugas vārdā jābūt lielajam burtam.

Consultative Committee of the European Coal and Steel Community	Eiropas Ogļu un tērauda kopienas Padomdevēja komiteja
Anti-Fraud Committee of the European Central Bank	Eiropas Centrālās bankas ~~kr~~ Krāpšanas apkarošanas komiteja
United Nations Conference on Road and Motor Transport	ANO Autotransporta konference
United Nations Committee on the Rights of the Child	ANO Bērnu tiesību komiteja

Īpašvārdi nav *pasaule* un *starptautisks*, tādēļ lai ir *Starptautiskā Rekonstrukcijas un attīstības banka* (*en. International Bank for Reconstruction and Development*) vai *Pasaules Bbanka* (*en. the World Bank*).

Katra vārda tulkošana

Reizēm dzird sūrojamies, ka latviešu valodā neatrodies vārdi, ar kuriem atveidot angļu teksta nianses. Tomēr ir arī daudzi gadījumi, kad vienā latviešu vārdā var izteikt to, kas oriģinālā izvērsts, piemēram:

<i>stock exchange</i>	<i>birža</i>
<i>pig iron / cast iron</i>	<i>čuguns</i>
<i>medicinal products</i>	<i>medikamenti</i>

<i>shooting-gallery; shooting-range</i>	šautuve
<i>management board / administrative board</i>	valde
<i>record player</i>	atskaņotājs
<i>dictating machine</i>	diktofons
<i>magnetic tape-recorder</i>	magnetofons
<i>television set / television receiver</i>	televizors
<i>mechanical street organ</i>	leijerkaste
<i>company name</i>	firma
<i>time limit</i>	termiņš
<i>exchange of correspondence</i>	sarakste
<i>automobile production plant</i>	autorūpnīca
<i>institution of higher education</i>	augstskola
<i>mushrooms of the genus agaricus spp.</i>	atmatenes
<i>results of the laboratory tests of blood samples</i>	asinsaina

Reizēm tas, kas oriģinālā pielikts skaidrības labad, tulkojumā izrādītos lieks:

<i>light bulb</i>	spuldze
<i>smoothing iron</i>	gludeklis
<i>financial estimate</i>	tāme
<i>medical treatment</i>	ārstēšana
<i>edible vegetables</i>	dārzeņi
<i>fuel wood</i>	malka
<i>writing ink</i>	tinte
<i>drawing ink / indian ink</i>	tuša
<i>printing ink</i>	krāsa

pig iron / cast iron	cietais dzelzs
stock exchange	birža
medicinal products	zāles

Jānis Valdmanis

VALODA, IDENTITĀTE, KOMUNIKĀCIJA

Valoda un identitāte – šai problēmai 20. gs. beigās poststrukturālistu valodas teorijas, identitātes teorijas un sociālā konteksta teorijas piedāvā jaunu skatījumu. Ir parādījušies mēģinājumi to aplūkot no identitātes un starpkultūru komunikācijas viedokļa, identitātes un valodas apguves viedokļa. Un pētījumi šajā virzienā noteikti turpināsies kaut vai tikai pragmatisku apsvērumu dēļ, proti, lai izpētītu un izmantotu pētījumu rezultātus praksē pedagoga un skolēna, studenta un ... un arī darba meklētāja sadarbībā, kas kļuvis būtiski svarīgi ceļā uz daudzvalodīgu Eiropu, kas zināmā mērā jau šodien tāda ir.

Te ir vietā atgādināt jau 1989. gadā Eiropas Padomes pasludināto: “Eiropas pilsonim pēc definīcijas vajadzētu būt multilingvālam”.

(Council of Europe 1989.)

Vēl vairāk – multilingvisms ir oficiāli pasludināts par šodienas un rītdienas Eiropas attīstības integrālu daļu.

Valoda poststrukturālistu teorijās nav vienkārši zīmju kods, brīvs no kultūras. Šajā sakarā viens citāts: *Language represents the deepest manifestation of a culture, and people's value systems, including those taken over from the group of which they are part, play a substantial role in the way they use not only their first language(s) but also subsequently acquired ones* (Clyne 1994 :1). Šīs rindas turklāt satur vēl vienu svarīgu atziņu, proti, to, ka teiktais attiecas ne tikai uz cilvēka dzimto valodu, bet arī uz vēlāk apgūtajām valodām.

Valodas lietojums savā būtībā ir “divvirzienu ceļš”. Valodas lietotāji ir mācījušies ne tikai interpretēt valodas zīmes, bet arī rīkoties saskaņā ar tām un turklāt vēl sagaidīt noteiktu rīcību no sarunas partnera.

Šis “divvirzienu ceļš” var būt divējāds:

- (1.) intrakulturāls, ja saziņa notiek vienas kultūras robežās;
- (2.) interkulturāls, ja saziņa notiek starp dažādu kultūru cilvēkiem.

Ja valodu lieto vienas kultūras robežās, tad komunikācijas procesā nepārvarami, būtiski šķēršļi nerodas, vismaz nevajadzētu tādiem rasties.

Turpretī starp cilvēkiem ar heterogēnu kultūras pamatu perfekta komunikācija nevar būt pat teorētiski, jo divas dažādas valodas nav vienkārši divi veidi, kā runāt par vienu un to pašu īstenības fragmentu. Par to, manuprāt, precīzi rakstījis Eigers: *Two different languages aren't just alternative ways to talk about the same reality. Alternative languages carry with them a different theory of what reality in fact is. A shift from one language to another is a shift between two different worlds, where speakers of each one think their version is "objective", but they're both wrong* (Agar 1994: 66).

Reālajā dzīvē minimālajā variantā, kad saziņa notiek vienā valodā, starpkultūru komunikācijā var konstatēt divus galvenos veidus:

- (1.) dzimtās valodas runātājs ↔ ne dzimtās valodas runātājs;
- (2.) ne dzimtās valodas runātājs ↔ ne dzimtās valodas runātājs.

Salīdzinot svešvalodu prasmi Eiropas Savienībā kopumā un Latvijā, stāvoklis ir šāds:

OFICIĀLO VALODU PRASME ES

(% no iedzīvotāju kopskaita)

valoda kā otrā valoda

ANĢĻU 41

FRANČU 19

VĀCU 10

Spēj runāt vismaz vienā Eiropas valodā 53%
(neskaitot dzimto valodu)

Spēj runāt divās svešvalodās 26%
(neskaitot dzimto valodu)

(Eurobarometer Report 54)

15.02.2001

OFICIĀLO VALODU PRASME LATVIJĀ

(% no iedzīvotāju kopskaita)

valoda kā otrā valoda

ANĢĻU 14,7%

VĀCU 7,7%

FRANČU 0,4 %

CITAS 3,4 %

Spēj runāt vismaz vienā svešvalodā 26,2%

Spēj runāt divās svešvalodās ?

(Latvijas 2000. gada

tautas skaitīšanas rezultāti)

Aktualitāte ir tā, ka jaunajā, paplašinātajā Eiropā strauji palielinās tieši komunikācijas biežums starp ne dzimtās valodas runātājiem, kas tad arī ir iemesls, kāpēc vairāk būtu jādomā (un nākotnē būs vēl vairāk jādomā) tieši par šo komunikācijas veidu.

Pārejot saziņā no vienas valodas uz kādu citu, piemēram, no dzimtās uz svešvalodu, faktiski notiek pāreja no vienas valodiskās pasaules uz citu, kur katrs no runātājiem uzskata, ka viņa skatījums uz lietām un parādībām ir objektīvs. Šajā pārejā svešvalodā runājošais, īpaši tas attiecas uz tiem, kuru valodas prasmes līmenis ir pamata vai vidējā pakāpē (angļu terminoloģijā *basic and intermediate level*), apzināti vai neapzināti izmanto abas valodas – dzimto un svešvalodu, ja vien svešvaloda nav apgūta jau bērnībā. Reizēm šo, svešvalodā

runājošā psiholoģisko stāvokli komunikācijas akta laikā, valodnieciskajā literatūrā interpretē kā kaut kādu “identitātes krīzi”.

Te gan vēl noteikti jāpiebilst par pašiem dzimtās valodas runātājiem.

Pirmkārt, ko uzskatām par dzimtās valodas runātāju? Vai valoda ir no dzimšanas vai iegūta izglītības ceļā, vai varbūt par dzimtās valodas runātāju kādu cilvēku uzskata tikai noteiktā sociālā grupā.

Otrkārt, rodas jautājums, kāda valodas varianta zinātājs tiek uzskatīts par dzimtās valodas nesēju? Vai tā ir lokālā izloksne ar visai nosacītu rakstu valodas prasmi, vai standartvaloda mutvārdu un rakstu formā, pilnībā vai daļēji pārzinot visus standartvalodas reģistrus.

Patiesībā šis jautājums jau vairs nav par valodas prasmes līmeņiem, valodas kā “kultūrbrīva” sazināšanās līdzekļa lietojumu (par to var runāt tikai teorētiski), bet gan par lietojumu saskaņā ar **noteikta laika posma** kultūru (saprotot kultūru kā pieredzes, zināšanu, vērtību utt. depozitāriju, kā to izprot, piemēram, Porters un Samovars: *For our purposes, we define culture as: the deposit of knowledge, experience, beliefs, values, attitudes, meanings, hierarchies, religion, notion of time, roles, spatial relations, concepts of the universe, and material objects and possessions acquired by a group of people in the course of generations through individual and group striving* (Porter & Samovar 1994: 11).

Ja tā, tad kāda, vismaz lielās līnijās, ir kultūras izpausme valodā?

..*Culture is central to what we see, how we make sense of what we see, and how we Express ourselves* (DuPraw & Axner 1998), citiem vārdiem, **ko** mēs saskatām, **ko** no tā izvēlamies teikt vai neteikt, **kā** veidojam nozīmes tam, ko izvēlamies teikt, un **kā** izvēlamies to pateikt.

Ja dzimtās valodas runātāji, sazinoties vienā un tajā pašā valodas variantā un reģistrā, parasti saprotas, lai gan arī viņi tomēr var viens otru pārprast būtiski atšķirīga izglītības līmeņa un zināšanu bagāžas dēļ, tad, iesaistoties starpkultūru komunikācijā, runātājiem jāapzinās, ka, piemēram, konfliktu risināšanas stratēģija lielākā vai mazākā mērā var

nebūt efektīva, un tas, kas sagaidāms dabiski viņu pašu kultūrā, var būt pat bezjēdzīgs piederīgam pie citas kultūras. Faktiski, ja vien ir kultūru atšķirības, tad interkulturālai komunikācijai imanents ir lielāks vai mazāks pārpratumu īpatsvars. Pārejot no dzimtās valodas uz kādu citu valodu kā citas kultūras modeli, ir jāsaskaras ar vismaz sešām kultūras atšķirībām, kas izpaužas:

- (1.) komunikācijas reģistrā, stilā;
- (2.) attiekmē pret konfliktu un tā risināšanas veidiem;
- (3.) attiekmē pret darbu;
- (4.) lēmumu pieņemšanas stilā;
- (5.) attiekmē pret pašu diskursu;
- (6.) attiekmē pret zināšanu / nezināšanu.

Pieņemot faktu par kultūras atšķirībām, rodas jautājums, kas ir tie “piedauzības akmeņi” starpkultūru komunikācijā? Piemēram, Bārna (Barna 1994) ir norādījis uz “piedauzības akmeņiem” starpkultūru komunikācijā:

- (1.) pieņēmums par līdzībām;
- (2.) lingvistiskās atšķirības;
- (3.) kļūdaina neverbālās darbības interpretācija;
- (4.) iepriekšpieņēmumi un stereotipi;
- (5.) tendence vērtēt;
- (6.) paaugstināta nemiera, stresa sajūta.

Ar pieņēmumu par līdzībām tiek vērsta uzmanība uz to, ka par pašsaprotamu uzskata valodas un kultūras līdzību, taču negrib pamanīt to atšķirības; lingvistiskās atšķirības izriet no valodu uzbūves atšķirībām; kļūdaina var būt neverbālās komunikācijas interpretācija; nereti darbojas iepriekšpieņēmumi un stereotipi; tā vietā, lai censtos izteikumu saprast, vērojama tendence vērtēt, starpkultūru komunikācijas laikā konstatējama paaugstināta nemiera, stresa sajūta.

Ko darīt, lai mazinātu defektus komunikācijā? Valodnieciskajā literatūrā pāris rekomendācijas tiek piedāvātas. Parasti tās tiek definētas apmēram šādi:

- (1.) censties izprast komunikācijas partnera runas referentu perceptuālo ietvaru;
- (2.) censties pievērst daudz lielāku uzmanību kontekstam, izmantojot aktīvu klausīšanās tehniku un sekojot teiktā loģikai.

Vispārīgākā un pazīstamākā – censties izprast komunikācijas partnera runas referentu perceptuālo ietvaru – nozīmē mēģināt izprast, KĀ svešvalodā runājošais uztver pasauli, fiksējot iespējami vairāk saskares punktu pieredzē un kopīguma uztverē.

Neapšaubāmi svarīgi ir censties pievērst daudz lielāku uzmanību kontekstam, kādā saruna notiek, un izmantot aktīvu klausīšanās tehniku, kas cita starpā ietver periodisku, bet, protams, ne pārāk biežu parafrāzes veidošanu par to, kas tika teikts. Tajā pašā laikā nepieciešams sekot tai loģikai, kas izriet vairāk no teiktā, nevis tikai no vārdiem.

Atgriežoties pie iepriekš minētajiem diviem galvenajiem starpkultūru komunikācijas tipiem, proti:

- (1.) dzimtās valodas runātājs ↔ ne dzimtās valodas runātājs;
- (2.) ne dzimtās valodas runātājs ↔ ne dzimtās valodas runātājs;

jāpiebilst, ka pirmajā gadījumā saziņa būs veiksmīgāka gan no lingvistiskā, gan starpkultūru sapratnes viedokļa, kamēr otrajā gadījumā saziņā gadīsies ne mazums pārpratumu. Un, tā kā jaunajā, paplašinātajā Eiropā tieši šī grupa dramatiski palielinās, tad, pragmatiski domājot, tieši šajā virzienā ir jāiegulda papildu darbs.

Taču neatkarīgi no pārpratumu īpatsvara un neprecīzas saziņas izraisītajām sekām cilvēki atzinīgi novērtē cittautiešus, kas zina un cenšas lietot viņu valodu un tādējādi palīdz saglabāt šo valodu un kultūru.

Andrejs Vasiļjevs, Jana Ķikāne, Raivis Skadiņš

VALODU TEHNOĻĪJU IZSTRĀDE BALTIJAS VALODĀM PLAŠA IZMANTOJUMA LIETOJUMPROGRAMMĀS

Ievads

Valodas attīstība mūsdienās daudzējādā ziņā ir atkarīga no tehnoloģiju virzības. Informācijas tehnoloģijas kļūst par visplašāk lietoto rīku gan informācijas apstrādē, gan cilvēku saziņā. Valodu datortehnoloģiju (*Human Language Technologies – HLT*) straujā attīstība angļu, franču, spāņu un citām lielajām valodām izvirza īpaši grūtu uzdevumu mazākām valodām. Mazākām tautībām piederīgi datorlietotāji vēlas tādas pašas iespējas savā dzimtajā valodā, kādas ir pieejamas citām valodām. Elementāru valodu tehnoloģiju trūkums mazākām valodām var piespiest lietotājus darbā ar datoru pārslēgties uz angļu valodu, kas tehnoloģiju ziņā ir visattīstītākā valoda.

Lai valodu tehnoloģiju attīstība būtu sekmīga, ir svarīgi trīs nosacījumi:

- **zinātniska pētniecība** datorlingvistikā un valodu tehnoloģijās, kas ļautu izstrādāt nepieciešamo teorētisko un eksperimentālo bāzi;
- **valodu tehnoloģiju industrija** – informācijas tehnoloģiju un telesakaru uzņēmumi, kas teorētiskas un eksperimentālas koncepcijas īsteno praktiskās lietojumprogrammās atbilstoši lietotāju vajadzībām, nodrošinot tehnoloģiju plašu izmantošanu un sniedzot vajadzīgo atbalstu tehnoloģiju lietotājiem;
- **starpnozaru augstākās izglītības sistēma**, kas sagatavo zinātniekus gan akadēmiskām institūcijām, gan valodu tehnoloģiju industrijai.

Turpinājumā sīkāk iztirzāsim problēmas, ar kādām sastopas valodu tehnoloģiju industrija Baltijas valstīs. Sīkāk aplūkosim programizstrādes uzņēmuma *Tilde* pieredzi plaši izmantojamu valodas lietojumprogrammu veidošanā.

Problēmas, kas jārisina valodu tehnoloģiju industrijai Baltijā

Trīs Baltijas valstu valodas – lietuviešu, latviešu un igauņu – ir izteikti fleksīvas valodas, un tām ir sarežģīta lingvistiskā struktūra, ko nav viegli iestrādāt dator tehnoloģijās.

Salīdzinoši nelielais runātāju skaits šajās valodās nozīmē, ka valodu tehnoloģiju produktu tirgus ir ierobežots un tikpat ierobežoti ir gan ienākumi no produktu pārdošanas, gan iespējas ieguldīt līdzekļus tehnoloģiju attīstībā.

Valodu tehnoloģiju jomā Baltijā, īpaši Latvijā, strādājošo pētnieku skaits ir ārkārtīgi niecīgs. Sistemātiskus pētījumus šajā nozarē veic vienīgi Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorija. Šādu situāciju nosaka trūcīgais finansējums no grantiem zinātnei. Valodu tehnoloģiju attīstīšanas nozīme latviešu valodā ir uzsvērtā vairākos nacionālās politikas dokumentos, taču šo mērķu īstenošanai nav piešķirti nekādi līdzekļi. Tāpēc tiem Baltijas uzņēmumiem, kuri vēlas izstrādāt valodu tehnoloģiju produktus, jāiegulda daudz darba zinātniskajā izpētē, kas iespējams tikai sadarbībā ar citu valstu zinātniskajiem institūtiem.

Turklāt Baltijā trūkst valodu tehnoloģiju profesionāļu. Augstskolas negatavo speciālistus, kuriem būtu gan plašas zināšanas IT tehnoloģijās, gan spēcīga valodniecības zināšanu bāze.

Lai pārvarētu šīs grūtības, jārikojas saskaņoti un jānovērš tirgus noteiktie ierobežojumi, jāizveido zinātnisko pētījumu sistēma un jāatbalsta valodu tehnoloģiju industrija. To var panākt, iekļaujot valodas attīstību valsts prioritāšu sarakstā un vēršoties šim sektoram paredzētajās Eiropas Savienības programmās un fondos.

Tilde un tās ieguldījums valodu tehnoloģijās

Viens no lielākajiem dalībniekiem Baltijas HLT industrijā ir sabiedrība Tilde. Uzņēmums ir līderis tādu programmatūras produktu un pakalpojumu sniegšanā, kas palīdz lietotājiem Baltijā pilnvērtīgi izmantot jaunās tehnoloģijas, vienlaikus ievērojot valodas, kultūras, biznesa vides un vietējās informācijas noteiktās vajadzības. Tilde ir

dibināta 1991. gadā; tai ir pārstāvniecības visās trīs Baltijas valstīs, un tās biroji atrodas Rīgā, Tallinā un Viļņā. Uzņēmumā strādā 75 darbinieki, no kuriem lielākā daļa ir augsti kvalificēti speciālisti ar augstāko izglītību.

Tildes darbības pamatjomas ir šādas:

- valodas un uzziņas rīki Baltijas valodām: pareizrakstības rīki, vārdnīcas, tulkošanas rīki, fonti, meklēšanas rīki, rīki runas pārveidei elektroniskā formā un pretēji, kā arī enciklopēdijas;
- informācijas un sakaru tehnoloģiju produktu lokalizācijas pakalpojumi — programmatūras un aparatūras produktu interfeisa un dokumentācijas tulkošana un adaptācija;
- informācijas pārvaldības risinājumi.

Pareizrakstības rīki

Pareizrakstības pārbaudes programmatūra ir viena no visplašāk lietotajām valodu tehnoloģijām. Pirmā Tildes izstrādātā versija tika radīta 1995. gadā un bija paredzēta Microsoft Office videi. Kopš tā laika pareizrakstības pārbaudītājs ir pielāgots visām jauniznākušajām Microsoft Office versijām, pievienojot tam jaunas iespējas, piemēram, “inteligēnto” automātiskās korigēšanas rīku. 1997. gadā korporācija Microsoft iegādājās licenci, lai Tildes pareizrakstības pārbaudītāju iestrādātu produktā Microsoft Office. 1999. gadā Tilde sāka strādāt pie lietuviešu valodas pareizrakstības pārbaudes programmas, kas tika izveidota, pielāgojot esošās tehnoloģijas. Lietuviešu valodas vārdu krājums šim projektam, protams, bija jāveido no nulles, turklāt, ņemot vērā valodas specifiku, būtiski tika pārveidots pareizrakstības pārbaudītāja algoritms. 2000. gadā pareizrakstības pārbaudes programma tika pielāgota arī Lotus Notes videi.

Morfoloģija

1999. gadā, ņemot par pamatu pareizrakstības pārbaudes programmas vārdu krājumu, Tilde izstrādāja latviešu valodas morfoloģiskās analīzes un sintēzes programmu. Tā prot analizēt un izlabot latviešu valodas vārdus, atrast to pamatformas un noteikt vārda formas morfoloģiskās kategorijas – skaitli, locījumu, kārtu, dzimti utt. Morfoloģiskais sintezētājs vārdu var pārveidot vēlamajā formā.

Pareizrakstības pārbaudītājs un morfoloģiskais analizētājs izvirzīja atšķirīgas prasības datu bāzē iekļautajam vārdu krājumam, tādēļ tas bija jāpārstrādā. Morfoloģijas sistēma tiek izmantota latviešu vārdu pareizrakstības uzziņu sistēmai internetā www.letonika.lv/morphology, kas izveidota ar Valsts valodas aģentūras atbalstu.

Morfoloģijas rīki ir bāzes tehnoloģija, kas veido pārējo valodu tehnoloģiju pamatu. Uzskatāmākais morfoloģijas rīku elietojums citās Tildes izstrādātajās tehnoloģijās ir gramatikas pārbaudītājs. Tilde latviešu valodas gramatikas pārbaudes programmu izstrādāja 2001. gadā, bet atbilstošu programmu lietuviešu valodai – 2003. gadā.

Zilbjdales programma un sinonīmu vārdnīca

Tilde ir izveidojusi arī citus valodu tehnoloģiju rīkus, kas ir iestrādāti Microsoft Office vidē, – latviešu un lietuviešu valodas sinonīmu izvēles sistēma un zilbjdales programma. Lai atpazītu vārdus citās formās un darinātu sinonīmus tajā pašā formā, kādā ir sākotnējais vārds, tēzaurā tiek izmantoti arī morfoloģijas rīki.

1996. gadā korporācija Microsoft licencēja Tildes latviešu valodas zilbjdales programmu, bet 1999. gadā – arī lietuviešu.

Datorvārdnīcas

Datorvārdnīcas lietotājiem ļauj ātri un viegli atrast vārdu tulkojumus, izmantojot datora sniegtās iespējas. Vārdnīcas ir iestrādātas lietotāja datorsistēmā un sniedz iespēju, piemēram, iezīmēt vārdu jebkurā Windows lietojumprogrammā un, noklikšķinot īsinājumaustiņu, iegūt tulkojumu. Vārdnīca darbojas Microsoft Office vidē un ir pieejama, izmantojot uzdevumrūti. Vārdnīcās ir iekļauti arī citi Tildes izveidotie valodu tehnoloģiju rīki, piemēram, var iztulkot vārdus, kuri nav norādīti to pamatformās, jo to pārveidei tiek izmantota morfoloģiskās analīzes programma. Lietotāji var uzzināt tulkojumu arī kļūdaini uzrakstītiem vārdiem, jo pareizrakstības pārbaudītājs piedāvā pareizo vārda rakstību.

Pirmā vārdnīcas versija tika izveidota 1996. gadā, un tajā bija tikai angļu-latviešu-angļu vārdnīca. Ar laiku tika pievienotas vācu-

latviešu-vācu, krievu-latviešu-krievu, angļu-lietuviešu-angļu, vācu-lietuviešu-vācu, krievu-lietuviešu-krievu, kā arī daudzas specializētās vārdnīcas, kurās iekļauti vairāk nekā 145 000 terminu.

Vārdnīcā ir izmantotas arī balss tehnoloģijas – angļu valodas vārdu izrunu var noklausīties ar īpaša tekstrunas rīka palīdzību. Tildes izstrādātās vārdnīcas ir pieejamas internetā – gan kā atsevišķa vārdnīca (dictionary.tilde.lv), gan uzziņu portāla sastāvā (www.letonika.lv), kā arī terminoloģijas portālā (www.termnet.lv). Viens no jaunākajiem Tildes vārdnīcu pieejamības veidiem ir SMS pakalpojums mobilo tālrunu lietotājiem.

Tildes datorvārdnīcas ir lielākais no tirgū piedāvātajiem šāda veida uzziņu avotiem. Ieskatam plašāka informācija par vārdnīcām un tajās iekļauto vārdu apjomu:

angļu-latviešu-angļu (~ 72 000 šķirkļu);

latviešu-angļu (~ 45 000 šķirkļu);

krievu-latviešu-krievu (~ 130 000 šķirkļu);

angļu, latviešu un krievu valodas terminu vārdnīcas (~145 000 šķirkļu);

vācu-latviešu-vācu (~ 45 000 šķirkļu);

svešvārdu skaidrojošā vārdnīca (~15 000 šķirkļu);

angļu-lietuviešu-angļu (~ 80 000 šķirkļu);

vācu-lietuviešu-vācu (~ 30 000 šķirkļu);

angļu un lietuviešu valodas terminu vārdnīcas;

lietuviešu-krievu un krievu-lietuviešu vārdnīcas (~ 70 000 un ~ 90 000 šķirkļu).

Sākotnēji Tilde savā elektroniskajā vārdnīcā izmantoja arī apvērstās vārdnīcas. Tas ir, vārdnīcā bija iekļauta kvalitatīva angļu-latviešu valodas vārdnīca, un programmatūra ļāva to izmantot arī, lai tulkotu vārdus no latviešu valodas angļu valodā. Diemžēl šādas apvērstās vārdnīcas kvalitāte bija neapmierinoša. Šajā vārdnīcā latviešu šķirkļu krājums bija nepilnīgs, trūka daudzu bieži lietotu vārdu, tulkojumu secība latviešu šķirkļos neatbilda vārdu lietošanas biežumam. Nereti latviešu vārdu tulkojumi izklausījās dīvaini, jo angļu-latviešu vārdnīcā iekļautajiem angļu vārdiem bija daudz specifisku nozīmju, no kurām dažām pat nav precīzu ekvivalentu latviešu valodā.

Apvēršot šādu vārdnīcu, iegūstam latviešu vārdus ar nepiemērotiem tulkojumiem. Šī iemesla dēļ Tilde cenšas pievienot atsevišķas vārdnīcas abiem tulkošanas virzieniem. Profesors Andrejs Veisbergs veido jaunu latviešu-angļu vārdnīcu, šajā darbā izmantojot arī apvērstās vārdnīcas un terminu vārdnīcas, kuras palīdzējusi sagatavot Tilde.

Terminoloģijas portāla sistēma

Pēdējo 15 gadu laikā latviešu valodas terminoloģija ir piedzīvojusi nozīmīgas pārmaiņas. Padomju laikā latviešu valodas terminoloģijas attīstību lielākoties noteica krievu valoda un padomju politiskās un ekonomiskās sistēmas prasības. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas un latviešu valodas pasludināšanas par valsts valodu nacionālās terminoloģijas izveidei bija jāpilda jaunas prasības un jārisina jauni uzdevumi.

Terminoloģijas un tulkošanas centra datu bāzes panākumi un pozitīvā pieredze jauno tehnoloģiju izmantošanā IT terminu izstrādē radīja ideju izveidot integrētu tiešsaistes sistēmu, kurā atspoguļotos terminoloģijas process Latvijā. Terminoloģijas portāla iniciatīvu izvirzīja LITTA, un to atbalstīja mobilo sakaru operators LMT.

Tilde piedalījās konkursā ar savu atbalsta piedāvājumu – izstrādāt un uzturēt portālu bez maksas.

Tilde piedāvā izmantot integrētu platformu, kurā terminus Trados MultiTerm vidē izstrādā un pārvalda LZA TK, bet Tilde tos publicē savā terminoloģijas portālā. Kā datu apmaiņas formāts tiek ieteikts Trados MultiTerm eksporta formāts. Šāda platformas arhitektūra atrisina daudzas terminoloģijas izstrādes problēmas. Katrai TZA TK apakškomisijai ir sava terminoloģijas datu bāze; komisijas dalībnieki darbam ar lokālajām datu bāzēm var izmantot jaudīgu, daudzfunkcionālu un augstākajiem nozares standartiem atbilstošu programmatūru. Lokālajās datu bāzēs var glabāt neapstiprinātos terminus, individuālu papildinformāciju, iekšējo diskusiju pierakstus un citu informāciju, kas nav paredzēta publiskai pieejamībai. Datu bāzes var arī apmainīt ar partneriem.

Kad termini ir gatavi publicēšanai, tie tiek eksportēti Trados MultiTerm eksporta formātā un nosūtīti portāla moderatoram, kas tos publicē interneta portālā. Paralēli iespējai publicēt apstiprinātos terminus, terminoloģijas portālu var izmantot arī kā diskusiju, paziņojumu un dokumentu apmaiņas vietu. Tādējādi tā lieti noder informācijas un viedokļu apmaiņai LZA TK, apakškomisiju un terminoloģijas lietotāju vidū.

Lai gan tikai portāla administrators (moderator) var pievienot jaunus terminus datu bāzei, jaunu terminu iekļaušanas ierosināšana ir terminu izstrādātāju apakškomisijas iniciatīva (precīzāk – tās pienākums). Kad ir apstiprināts lielāks skaits jaunu terminu un tie ir gatavi publicēšanai, apakškomisija tos nosūta portāla administratoram. Ir vairāki iemesli, kādēļ tikai administratoram ir tiesības pievienot jaunus terminus. Terminu iekļaušana ir saistīta ar vairākiem aspektiem: iepriekšējām datu bāzēm ir jāizveido dublējumkopijas, terminu ievietošanas laikā serveris var pārtraukt darboties, terminu ievietošanas laikā datu bāzē nevar veikt meklēšanu. Administrators pārzina visas procedūras, to skaitā portāla papildināšanai piemērotāko laiku, kad portāla lietotāji to izjustu pēc iespējas mazāk.

Lai nodrošinātu nepārtrauktū portāla darbību, jāsniedz pienācīgs atbalsts. Atbalsts nozīmē tehnisko palīdzību lietotājiem: gan LZA TK dalībniekiem, gan lietotājiem, kuri tikai izmanto šo datu bāzi tīklā *Web*. Tas nozīmē arī *Web* servera aparatūras un programmatūras uzturēšanu, regulāri veidojot dublējumkopijas, koordinējot diskusijas utt. Tilde ir apņēmusies šīs atbalsta darbības veikt bez maksas.

Informācijas meklēšana un izguve

Valodu tehnoloģijas plaši izmanto informācijas izguves sistēmās. Tilde ir iesaistījies vairāku informācijas izguves sistēmu izstrādē. Vispirms būtu jāmin latviešu un lietuviešu valodas vārdu meklēšanas programma, kas ar vienu vaicājumu ļauj meklēt jebkuru vārda formu MS Word dokumentā vai atvērtā Internet Explorer Web lapā.

Interneta portālā *Letonika.lv* ietilpst meklēšanas programma, kurā indeksēšanai, lietotāja vaicājuma analīzei un izgūto datu parādīšanai tiek izmantoti latviešu valodas morfoloģijas rīki.

Tilde ir piedalījusies arī ES pētniecības un tehnoloģiju attīstības 5. ietvara programmas izpētes projektā *Clarity*. Viens no projekta *Clarity* mērķiem bija izstrādāt metodes, kas ļautu pielāgot CLIR (*Cross Language Information Retrieval* – starpvalodu informācijas izguves) tehnoloģijas (Hedlund, 2004) jaunām valodām ar ierobežotiem tulkošanas resursiem.

2002. gadā, kad Tilde pievienojās projektam *Clarity*, vienvalodas un starpvalodu informācijas izguve bija salīdzinoši rets pētījumu lauks Baltijas valodās. Tajā laikā nebija izstrādātas sistēmas, kas varētu apstrādāt Baltijas valodu fleksīvās formas. Tādēļ vispirms tika pielāgoti vienvalodas izguvei nepieciešamie morfoloģiskās analīzes komponenti un ietverti *Clarity* sistēmas indeksēšanas programmā.

Baltijas valodu iekļaušana starpvalodu informācijas izguves sistēmā tiek īstenota saskaņā ar shēmu UTACLIR. Tika izstrādāts protokola SOAP (*Simple Object Access Protocol* – vienkāršais objektu piekļuves protokols) tulkošanas pakalpojums šādiem valodu pāriem: angļu-latviešu, latviešu-angļu, vācu-latviešu, latviešu-vācu, krievu-latviešu, latviešu-krievu, lietuviešu-angļu, angļu-lietuviešu, vācu-lietuviešu, lietuviešu-vācu, lietuviešu-krievu un krievu-vācu.

Viens no svarīgākajiem projekta *Clarity* mērķiem bija izpētīt metodes, kas lietotājiem ļautu labāk iesaistīties sistēmā un efektīvāk strādāt ar starpvalodu dokumentiem. Viena no šādām metodēm ir dokumentu kārtošanas rīks, kura pamatā ir hierarhiju ideja (Sanderson 1999). Šī metode tika pielāgota Baltijas valodām.

Tildes pieeja

Tilde izstrādes procesā izmanto pakāpeniska darba stratēģiju. Ikvienā jaunā produktā ir kāda vēl nebijusi tehnoloģija. Pamattehnoloģijas – pareizrakstības pārbaudītājs, morfoloģijas rīki un vienkāršās vārdnīcas – tiek izstrādātas vispirms. Pēc tam integrējot tiek

izstrādātas jaunās, komplicētās tehnoloģijas. Piemēram, vārdnīca tiek savienota ar morfoloģijas rīkiem, bet gramatikas pārbaudītājs un meklēšanas rīki izmanto morfoloģiju.

Izmantojot šādu iteratīvu pieeju, izstrādātās tehnoloģijas var ātri iekļaut produktos. Līdzekļi jaunu produktu izstrādei galvenokārt tiek iegūti no produktu pārdošanas. Tādējādi, savlaicīgi pārdodot gatavās tehnoloģijas, var ķerties pie jaunu nākotnes tehnoloģiju izveides. Šī pieeja dod iespēju pievērst pastiprinātu uzmanību tādu tehnoloģiju izstrādei, kuras datorlietotājiem ir noderīgas, viegli lietojamas, integrētas un kvalitatīvas.

Secinājumi

Tildes produktu izstrāde apliecina, ka valodu tehnoloģijas var sekmīgi iestrādāt plaši izmantotās lietojumprogrammās pat tādās salīdzinoši nelielās valodās, kādas ir Baltijas valstu valodas.

Lai veicinātu valodu tehnoloģiju izaugsmi un samazinātu tehnoloģisko plaisu, kas mūs šķir no lielajām valodām, ir svarīgi īstenot visus nepieciešamos priekšnosacījumus: zinātnisko izpēti, valodu tehnoloģiju industriju un starpnozaru izglītību. Lai to sasniegtu, jāvēršas Eiropas Savienības programmās un fondos, kas palīdzētu pārvarēt atšķirības tehnoloģiju lietojumā plaisu un nodrošināt vienlīdzīgu visu Eiropas Savienības oficiālo valodu attīstību.

LITERATŪRA

Brikše I., Vasiļjevs A. (2000) 3. nodaļa: An Information Society and New Technologies. *Human Development Report, Latvia 1999*, United Nations Development Programme, Riga.

Hedlund T., Airio E., Keskustalo H., Lehtokangas R., Pirkola A., Järvelin K. (2004) Dictionary-Based Cross-Language Information Retrieval: Learning Experiences from CLEF 2000-2002. *Inf. Retr.* 7(1-2): 99-119.

Sanderson M., Croft W.B. (1999) Deriving concept hierarchies from text. *Proceedings of the 22nd ACM SIGIR Conference*, 206-213.

Vasiļjevs A., Greitāne I. (2001) Baltic Challenges on the IT Frontier: Language and Culture. *Baltic IT&T Review*, No. 2 (21).

Vasiļjevs A., Skadiņš R. (2000) Informācijas tehnoloģijas – iespējas un izaicinājums latviešu valodai. *Valoda zinātnē un izglītībā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 127. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*, LU Latviešu valodas institūts, Rīga, 76.-86.

Vasiļjevs A. (1998) Will the Small Languages Survive in Internet Era? *Baltic IT&T Conference*, Riga.

Vasiļjevs A., Skadiņš R. (2000) Vārds kā svētums un rīks starp pagātni un tagadni. *Tehnikas Apskats* (136).

Andrejs Veisbergs

TULKOJUMSPIEDIENS – GUVUMS VAI APDRAUDĒJUMS?

Tulkojot gandrīz neizbēgami notiek mērķvalodas papildināšana – vai nu satura, vai domas, vai arī formas ziņā. Šai ziņā tulkojuma uztvere un iespaids (Chesterman 1997:14) nemaz neatšķiras no jebkura oriģinālteksta uztveres un iespaids – arī tos lasot vai dzirdot, mēs uztveram citu vēstījumu un bagātinām savu jēdzienu krājumu un valodu.

Latviešu tulkojumos izsenis un stabili ir izmantota t. s. piejaucēšanas (latviskošanas) tradīcija pretstatā daudzās valstīs elitārajai ārzemnieciskošanas (*foreignization*) tradīcijai. Piemēram, Rūdolfs Panvics (Pannwitz 1917) vēl divdesmitā gadsimta sākumā norāda, ka “tulkotāja fundamentālā kļūda ir tā, ka tas stabilizē esošo savas valodas stāvokli, nevis ļauj svešvalodai dot spēcīgu grūdienu savai valodai.” Šo jautājumu dziļāk skart es nevēlētos, bet attieksme pret abām tradīcijām nebūt nav tik viennozīmīga, kā varētu šķist (Venuti 1995).

Runāšu nevis par konkrētiem darbiem un to tulkojumiem (kas ir bezgala interesants jautājums), bet pat to, kā tulkojumi ietekmē valodu kopumā – par tulkojumspiedienu latviešu valodā.

Jau pašā sākumā vēlētos skart jautājumu par sliktiem, nekvalitatīviem tulkojumiem. Lai kāds būtu mūsu vērtējums par šo tekstu kvalitāti, lielā apjomā tie var iespaidot mērķvalodas situāciju, vārdu krājumu un varbūt pat gramatikas elementus. Lai gan latviešu valodā šādām bažām, manuprāt, nav nopietnu iemeslu, nekvalitatīvie tulkojumi acīmredzot pastiprina kopējo ārējo ietekmi uz latviešu valodu.

Otra atruna – ne visos tekstu tipos ietekme uz tulkojumvalodu būs vienādi liela, piemēram, dzejas valoda tulkojumos daudzos gadījumos var nebūt atšķirama no oriģinālvalodas. To vajadzētu atcerēties arī tad, kad runā par nekontrolētu aizguvumu ieplūsmi, galvenokārt plašsaziņas

līdzekļu valodā; nopietni skarti tiek daži tekstu veidi – dažādi lietišķie teksti, instrukcijas, produktu uzlīmes, liela daļa reklāmt tekstu un jaunā kentaurvaloda – īsziņas, e-pasts, čati. Šajās valodas jomās izmaiņas ir ievērojamas, par to liecina arī šogad izdotie apkopojumi – “Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca” (Rozenvalde 2004), “Moderna cilvēka valoda” (Nītiņa 2004).

Trešā atruna, ko skaršu vēlāk, ir dažādie tulkojumu veidi – oficiāli un neoficiāli, tehniski un literāri, atklāti un slēpti – latentī (tie ir raksti, kas uzdoti kā oriģināldarbi, bet faktiski ir tulkotu tekstu pārstāsti; tie ir arī daudzi Latvijas likumi un tiesību akti, kas būtībā ir pārcēlumi), viena tulkotāja darbi un kolektīvie veikumi, kas savukārt iespējami gan teksta veselumā, gan kompilēti no daļām. Un vēl daudz dažādu hibrīdtulkotājumu. Šī problēma saistās ar t. s. tulkotāja redzamību, kas ir visai dažāda dažādos teksta tipos. Piemēram, vienā spektra galā ir parindes skaidrojumi, priekšvārdi, pēcvārdi un skaidrojumi daiļliteratūrā, kur parasti redzams arī tulkotāja vārds, otrā spektra galā ir latentie tulkojumi un pilnīga neziņa par teksta pārcēlāju, piemēram, zāļu instrukcijas, produktu apraksti. Redzamība, protams, var parādīties pašā tekstā – ja tas ir nekvalitatīvs.

Ceturta atruna – lai gan angļu valoda ir galvenā kontaktvaloda un tai tiek pārņemta latviešu valodas nomākšana, precīzi izsakoties, angļu valoda ir galvenā starpniekvaloda, jo liela daļa aizguvumu nav angļu izcelsmes; daudzi no tiem aizguvumiem, kas šķiet angļu izcelsmes, faktiski ir internacionāli veidojumi no klasisko valodu elementiem. Īsteno angļismu ir visai maz – tie koncentrējas sarunvalodā un datorvalodā. Datorvalodā tāpēc, ka šai jomā angļu terminoloģija ir parastās valodas izteiksmē, nevis ierastajās klasisko valodu komponentu kombinācijās. Īstie angļismi latviešu valodā bieži izjūtamī kā neiederīgi un samērā ātri tie tiek nomainīti ar latviskiem terminiem (**brands/brands, ofšors**).

Visi tulkojumi kopumā veido tulkojumproduktu, kas sava lielā apjoma dēļ nopietni ietekmē mūsu valodas lietojumu, izjūtu un arī oriģināldarbus. Šis apjoms strauji pieaug, un es labprāt redzētu tā skaitliski procentuālu izvērtējumu – domāju, tas būs lielāks par divām trešdaļām tekstu, ko vidējais latvietis patērē teorētiski privilīģētā

situācijā, kur visa informācija ir tikai latviešu valodā. (Līdzīgu ainu redzam bērnu literatūras jomā (Latvijas 2004)). Tātad mēs dzīvojam tulkotā pasaulē.

Turklāt blakus Latvijā veiktiem pārcēlumiem mēs sastapsim arī Briselē un Luksemburgā veiktus tulkojumus, kas gribot negribot ar laiku izvērtīsies par mazliet specifisku latviešu valodas variantu.

Tulkotumvalodas nozīme valodas attīstībā

Pastāv tā sauktais Kolumba komplekss (Friedberg 1997:2) – dabiska ziņkāre par svešu dzīvi un ieradumiem, nezināmām lietām, kas sevišķi izpaužas valstīs, kuras dažādu iemeslu dēļ bijušas izolācijā. Pēdējos 15 gadus mēs ļoti izjūtam šī kompleksa ietekmi. Līdz 1990. gadam diezgan ierobežotās un slēgtās pasaules paplašināšanās atspoguļojas arī latviešu valodas vārdu krājuma dinamiskā pieaugumā ļoti plašas tulkošanas rezultātā. Tam savukārt ir arī pretefekts – bailes par to, kas notiek latviešu valodā, pūrisma un izolācijas meklējumi un centieni.

Šeit pastāv zināma izvēles iespēja – vai nu valoda (tās nesēji) ieraujas sevī, būvē barjeras, norobežojas no apkārtējās pasaules (kas, manuprāt, globalizācijas un demokrātijas apstākļos praktiski nav īstenojams), vai arī ļauj valodai plesties, paplašināt robežas, uzsūkt sevī visu to, kas tai nepieciešams jaunajos apstākļos. Uzsveru – to, kas nepieciešams. Līdzīgas izvēles priekšā ir visa Latvija un tās identitātes meklējumi, par ko liecina debates citā Valsts prezidentes dibinātā komisijā – Stratēģiskās analīzes komisijā (Ozoliņa 2004: 43).

Pirmajā variantā mēs teorētiski varētu panākt valodas tīrību, konservāciju un lietojuma ierobežošanu, kas novestu pie attiecīgo sfēru, jomu, slāņu pāriešanas citu valodu pārziņā – runātāju pārslēgšanos uz svešvalodu vai specifisku hibrīdvalodu (kā datoristiem deviņdesmitajos gados).

Otrajā, atvērtajā, variantā valoda piemērosies mūsdienu pasaules prasībām, un mums jāstrādā pie tās bagātināšanas, kā arī procesa un rezultāta atspoguļošanas grāmatās, vārdnīcās, korpusā, datu bāzēs un datorrīkos, runas atpazīšanas, automatiskās tulkošanas sistēmās.

Runājot par latviešu valodas attīstību kopumā, vēlētos mazliet papurināt kādu mītu – pašprietiekamības mītu. Latviešu valoda mums gluži vai Dieva dota, un, sākot ar pirmo atmodu, mūsu rakstnieki un valodnieki to ir patīrījuši, nospodrinājuši un pacēlušī saulītē.

Pirmkārt, jāatceras, ka latviešu valoda ir bijusi ļoti atvērta / pakļauta ārējām ietekmēm, vācu, krievu un arī angļu valodai vēl pirms lielā pagrieziena (Baldunčiks 1989). Otrkārt, tās gramatiski leksisko noformējumu lielā mērā ir veidojuši nelatvieši, un viņu iedibinātās tradīcijas mēs joprojām turpinām – piemēram, salikteņu domināciju terminoloģijā. Treškārt, kopš valodas daudzfunkcionālas lietošanas aizsākumiem, šeit domāju ne tikai lietojumu sarunvalodā un tautasdziesmās, **lielākie tās bagātinātāji ir bijuši tulkotāji**, lielākais vārdu krājuma pieaugums ir nācis no starpvalodu saskares. Tas attiecas arī uz terminoloģiju, jo arī terminologi strādā pēc ārējas ierosas. Visbeidzot atcerēsimies, ka veclatviešu rakstu valoda sākās ar Bībeles tulkojumu un jaunās latviešu literatūras aizsākumu parasti datē ar Alunāna “Dziesmiņām” – galvenokārt tulkojumiem, kam pēc diviem gadiem apritēs 150 gadu.

Pat Rainim, ko bieži min kā latviešu valodas kuplinātāju, milzumdaudz jaunvārdu atrast nevar – drīzāk tās ir mazliet izmainītas vārdformas, kas tautai iepatikušās: **mīla, tāle, ilgas, augsme, plūsma** utt. Un arī neoloģismi galvenokārt parādās, piemēram, Fausta tulkojumā, nevis Raiņa oriģināldarbos. Rainis arī pats uzsver, ka *“Oriģināļi nekad tā nevingrina valodas veiklā lietošanā, kā tulkojumi. Tur arī vingrina vārdu radīšanas spējas”* (Rainis 1986: 436).

Ar to es nekādā ziņā negribu noniecināt rakstnieku un valodnieku devumu, bet uzsvērt, ka nobriedušā vai attīstītā valodā proporcionāli daudz vairāk ienes saskarsme ar citām valodām, ar citām kultūrām, un starpnieka jeb vidutāja lomā ir tulki vai tulkotāji, kas ir galvenie jaunradītāji un valodas paplašinātāji, bagātinātāji. Jo izjust un pamanīt,

kā latviešu valodā vēl trūkst, visvieglāk ir, to sastatot ar citvalodas tekstu. Tad seko jautājums, kas ir šis jaunais, netulkojamais elements, kāpēc tā latviešu valodā nav, kāpēc / vai to latviskot ir grūti vai neiespējami, un vai latviešu valodā tas būtu vajadzīgs.

Iesākumā fragments no Stendera “Augstās gudrības grāmatas”, kas funkcionāli vismaz daļēji būtu uzskatāma par tulkojumu.

“Tās zemes-valstis mūsu apakšajā pasaulē top iekš piecām lielām daļām iedalītas. Pirmā daļā dzīvo tie Ziemeļnieki jeb Europeri, kur kristītu ļaužu valstis iraid. Tiem Europeriem pret rītiem ir tanī otrā pasaule daļā tie Aziateri jeb tās lielas Austruma-zemes, kur Turķu, Tataru, Indianeru, Zinezeru un citu pagaņu valstis iraid. Tiem Europeriem pret dienas vidu ir ais Vidusjuras ta treša pasaules daļa, tie Aprikaneri, tur tie Mori jeb melni cilvēki dzīvo. Ta cetorta pasaules daļa ir pret vakariem ais lielas pasaules-jūras, kur tie Amerikaneri, kas uz otras pasaules puses dzīvo un no tiem Europeriem valdīti top.

(Tai piektā pasaule daļā, kas us tās pasauls puses atronama, kas Ziemeļam it pret stāv un kur tā saule ne kā pie mums – no kreisas uz labu roku, bet no labas rokas us kreisu iet, dzīvo lielajās salās tie Australeri, ko mēs vēl labi nepazīstam.)

Bes šām 5 zemes-daļām, ko es tagad īsumā izstāstījis esmu, vēl liels pulks salu vidū lielā pasaulē jūrā ronās, kurā labi augļi atronami un kur Europes kopmaņi brauc un kupčojās, bet jums arīdzan tās aprakstīt būtu jums par daudz; neģ tas, ko jau es jums teicis, vairāk iraid, nekā jūs spējat panest!” (Stenders 1988: 138,163).

Te nu redzam, kā Stenders ievieš valodā daudz nebijušu vārdu un jēdzienu, tos aizgūstot (transkribējot), dodot latviskos sinonīmus, kur tādi ir, skaidrojumus un visbeidzot norādot, ka daudz kas vēl palicis neizstāstīts un nepārņemts.

Kad Vecais Stenders rakstīja “Augstās gudrības grāmatu” latviešiem, domāju, viņš nopietni izjuta atšķirību starp latviešu valodu, kas bija Herdera formulējumā bērības / jaunības primitīvi poētiskajā (Herder 1828) stadijā, un lielajām Rietumu valodām – tāpēc arī daudzie neveiklie skaidrojumi un piezīmes par zināšanu apjoma ierobežojumiem.

Latviešu valodas aktīvās attīstības posmi pēdējos divos gadsimtos ir sakrituši ar t. s. Atmosferas laikiem, kad valodas jautājums ir aktualizējies ļoti asi. Arī šeit ir mīts, ka šajos brīžos valoda ir tikusi aktīvi attīrīta – 19 gs., veidojoties literārajai latviešu valodai, tā tika attīrīta no vācu un krievu uzslāņojumiem, 20. gs. 20. gados – no germānismiem un rusismiem.

Taču retāk tiek uzsvērts tas milzīgais aizguvumu (galvenokārt internacionālismu) apjoms, kas vienlaicīgi ieplūda valodā šajā laikā. Ar to nodarbojās un to veicināja arī rakstnieki, piemēram, Poruks. Hipotētiskā sacensībā ar Naumaņa rakstiem "Dienā" Poruks bieži vien izrādītos uzvarētājs. Atšķirība tikai tā, ka Poruks, ar baudu ieviešot jaunus vārdus un jēdzienus, bieži iekavās norāda latvisko tuvāko sinonīmu. Piemēram:

"Ko palīdz, ka medicina apkaro cilveces ienaidniekus ar higienu (veselības kopsanu), ar antiseptiskiem (slimības dīgļus nonāvējošiem) līdzekļiem, ar apbrīnojamu ķirurģijas tehniku, ja lielgabalu un plinšu lodes laupa tūkstošiem spēcīgiem dzīvības, tūkstošus sakropļo, padara viņus un viņu dzimtas nelaimīgas. Bismarks nav viens tur vainīgs, bet vainīgi ir visi tie, kuriem viņa ideja ir zimpatiska.

..cilvecei, bez šaubām, būs arī jaatrisina tie problēmi (jautājumi), kurus pagājušie gadu simteņi vairāk sarežģīja nekā atrisināja.

..cilveku intelektuelos (gara) spēkus..

..likumu par materijas un enerģijas (spēku) vienību..

Vācija dažā ziņā garantē (galvo).." (J. Poruks. *Kopotī raksti 9. Deviņpadsmitā gadu simteņa ievērojamākie darbi.* 56–57. lpp.)

viņu individielo idealismu, tiklīdz tas izaug jaunās parādībās, socialie liekēži, kuru skaits ir leģions, cenšas bez žēlastības apkarot, bet tiklīdz šis varenais idealisms ir ieguvis vaj nu augstas personas par protektoriem vaj arī lauzis sveštautās ceļu, tad šie paši liekēži ir pirmie, kuri no sava tautieša ģenija darbiem prot kalt kapitalu. (Ibid. 140).

Latviešu valodas zelta laikos, uz kuriem daudziem gribas atsaukties, proti, starpkaru periodā, pat nepievēršoties avīžrakstiem, bet tikai "nopietnai" iespiedprodukcijai, redzam gan aktīvu svešvārdu lietojumu, gan jauno jēdzienu latviskošanu (ar oriģinālvalodas formām iekavās):

“*Franču mākslas vēsturnieki un kritiķi mēdz allaž uzsvērt Francijas mākslas kontinuitāti, tās organisko attīstību, bez pēkšņiem lēcieniem un satricinājumiem, dezorganizējošiem lūzumiem. Šķiet, ka visā šai procesā nav nekādas iekšējas saites, nekādas kopsakarības, bet gan juceklīgs antagonisms un glezniecības chaotiska sairšana*”. (Kr. un Ģ. Eliasi. *Franču jaunlaiku glezniecība*. Rīga: VAPP 1940. 9.lpp.)

“*Tiem dzīvība un nāve... tikai akordi no bezrobežīgās dinamiski evolutīvās pasaules visuma Harmonijas*.” (Mauriņa, Z. (red.) *Daugavas gada grāmata*. Valters un Rapa. 1940. 57. lpp.)

“*Cilvēks ticis uz augšu viegli un ātri... pa aplinkus ceļiem (Schleichwege nach oben) – ar dažādiem īssavienojumiem (Kurzschluesse) un mākslīgiem paņēmieniem (Kunstgriffe), runājot idividuālpсихologu valodā*.”

“*Tā šķiet ir visu egocentriķu pamatfīkcija – vadošā iedoma*.” (Kārlis Rijnieks. *Mūsdienu cilvēks*. Rīga: Grāmatu draugs. 1939. 152.lpp.)

Pārnesot svešu tekstu un svešu domu, tulkotājs nosacīti var saskarties ar divu veidu starpvalodu pārnese problēmām.

Pirmā ir t. s. lingvistiskā netulkojamība, kas galvenokārt ietver gramatisko kategoriju neatbilstību un kontekstuālo netulkojamību (vārdu spēles, neoloģismi, sinonīmu apspēle gadījumos, kur latviešiem ir viens vārds utt.). Pagājušā gada konferencē Endrū Čestermana referāta nosaukums bija apzināti daudznozīmīgs, ko latviskajā tulkojumā saglabāt bija grūti – **Kundera’s sentence – Kunderas teikums/spriedums/sods/posts**.

Lingvistiskā netulkojamība, lai arī rada problēmas konkrētam tulkotājam, tomēr parasti neatstāj nopietnu ietekmi uz tulkojumvalodu kopumā, mūsu gadījumā – latviešu valodu. Šīs sistēmu atšķirības konkrētiem valodu pāriem ir zināmas – piemēram, dzimtes trūkums angļu valodā un visaptveroša klātbūtne latviešu valodā, *tu* un *jūs* problēma u. c.

Taču pilnībā noliegt svešvalodu struktūru iespaidu vai vilinājumu nevar: nelielas aptaujas studentu vidē liecina, ka daudziem gribētos latviešu valodā konstrukciju, ko izsaka ar krievu *tjipa*, daudzi izjūt pasīva aģenta trūkumu – *dzejolis uzrakstīts no Raiņa*, bieži stabiliem lietvārdu aizguvumiem tiek darināti neredzēti darbības vārdi.

Protams, paralēli šādam apzinātam valodas paplašināšanas darbam noris arī interference, kas ir praktiski neizbēgama tulkojumos, ne velti Tūrijs (Tourey 1995: 274) pat runā par interferences likumu. Konkrēta interference bieži savijas arī ar apzinātu tulkotāja lēmumu citos tekstos un pastiprina kopējo svešvalodas spiedienu. Cik tā ir latviešu valodas struktūras iespēju / trūkuma izjūta, cik svešvalodas spiediens vai abi kopā, ir ļoti grūti noteikt. Somu pētījumi rāda, ka citvalodas iespaids uz konkrētu indivīdu visspēcīgākais ir pārejas periodā uz pilnu otrās valodas prasmi (Sajavaara 1986: 76). Varbūt mēs patlaban atrodamies šai stadijā.

Arī daudz biežāk lietotās vārdu spēles un kalambūri – *Supertopsis*, reklāmas utt. – manuprāt, ir ārējās ietekmes rezultāts, bet, protams, latviešu valodai ir šis potenciāls, runāt varam tikai par tā aktivizēšanu.

Daudz nopietnāk tulkojumvalodu ietekmē otra, t. s. kultūrnetulkojamība (vārdu un jēdzienu trūkums vai neatbilstība), jo tās kompensācijas mehānismi atstāj nopietnāku iespaidu uz tulkojumvalodu. Tā var **radīt gan informācijas zudumu, gan tās pieaugumu**, jo jaundarinājumi var iespieties valodā. Piemēram, ienesot latviešu kultūrā līdz šim nezināmās fenšui vai austrumu masāžu idejas, gandrīz vai automātiski tiek ienesta arī jauna, sākumā diezgan eksotiska, leksika.

Te pastāv vairākas iespējas:

- latviešu valodā nav ne jēdziena, ne vārda – pirms kāda laika tāds bija tagad jau ar diviem terminiem apzīmējamais **ātrumvalnis**, **guļošais policists**;

- latviešu valodā jēdziens tā kā būtu, bet nav gatava / stabila / pieņemama vārda vai termina, **freelancer** (ārštatnieks, līgumdarbinieks), **freelance** (ārštata, brīvais, līgum-), **hattrick** (hettriks), **privātums**, **privātība**;
- latviešu valodā ir gan līdzīgs, pat idents jēdziens, gan vārds, bet dažādu iemeslu dēļ ir vēlme radīt vēl citu – parasti pārņemt svešvārdu, piemēram, **dziednieks** – **hīleris**. Šie iemesli var būt ļoti dažādi – sākot no t.s. lingvistiskā snobisma un beidzot ar patiesu vēlēšanos niansēt, šķirt šos vārdus, radīt papildu sinonīmus, tā paplašinot valodas vārdu krājumu – salīdziniet, piemēram, **veģētārietis** un **vegans**.

Tulkošanas teorija balstās uz domu, ka praktiski visu, ko var pateikt vienā valodā, var pateikt arī otrā, taču ne vienmēr līdzīgā veidā un formā, ne vienmēr ar pietiekamu niansējumu, ne vienmēr viss būs idents arī tad, kad būs saprotams, jo ir dažāds redzējums, dažādi atskaites punkti, dažāda pieredze un kultūrsituācija. Ja gribam precīzi atveidot svešo, tad jāaizpilda t.s. leksiskie caurumi jeb izlaidumi (lacunae) (Schroeder 1995).

Netulkojamība ir ļoti daudzslāņaina, un atveidei ir pieejami dažādi paņēmieni.

1. Nezināmās reālijas aizstāj ar zināmām, piemēram, eskimosiem Bībeles **dienišķās maizes** vietā ir **dienišķā zivs**, latviešiem sākumā bija **meža zirgs** (kamielis), **putru ābols** (ķirbis), **gāju zvaigzne** (planēta), **krievu ābols** (gurķis), **Vāczemes ābols** (citrons), Bībeles tulkojumā **Omegas** vietā lietoja **O** (varēja arī **Z**), **mamona** vietā **manta**, **olīvas** vietā **eļļas koks** utt. Islandieši joprojām uztur šo atveides principu.
2. Darina jaunvārdu – pašu cilmes, internacionālu, pusinternacionālu: **mājgrauzis**, **skatrakums**, **diskdzinis**, **zemepe**, **zīmols**, **ārzona**, **regula**, **kasetne**.
3. Maina vai izveido papildu nozīmi (arī senākiem aizguvumiem): **zvaigzne** (sporta, popzvaigzne), **vīruss** (datorvīruss), **pele** (datorpele), **plenērs** (seminārs), **laineris** (kosmētika).

Te būtu jāmin arī vārdi, kam ir viena izcelsme un līdzīga forma, bet dažādās valodās dažādas nozīmes, t.s. viltus draugi. Jaunajā kontaktsituācijā, kad semantisko spiedienu izdara cita valoda (Veisbergs 1996), šie vārdi var mainīt nozīmi vai iegūt jaunas papildnozīmes. Domāju, ka varam prognozēt daudzu vārdu nozīmju pakāpenisku pieskaņošanos angļu valodas nozīmēm (nereti arī ierasto gramatisko formu izmaiņu: **prasmes, tehnoloģijas, politikas**), piemēram, **ambulance, dekāde, kapacitāte, spekulācijas, divīzija, produkts, autoritāte, biljons, asistēt, impotence, klasificēts, konservācija, konsekvences, kompetences, kvalitātes, aktivitātes, ikona, paragrāfs, ekstrakts, pasta, produkts, drastisks, konference** (līga), **kadets** (sportists), **rezidents** (ārsts, iedzīvotājs), **donors** (naudas), **kritisks** (svarīgs), **dramatisks** (briesmīgs), **kanalizēt** (novadīt), **ekonomika / vara** (valsts), **antena** (aģents), **arestēt** (apturēt), **manifestācija** (izpaušme), **instruments** (likums), **klimats** (vide), **lokomotīve** (līderis), **agregāts** (summa), **akts** (dokuments / notikums).

Nedomāju, ka šo procesu būtu jāuztver kā graužošu, jo šo vārdu vecās nozīmes latviešu valodā nav bijušas mūžīgas – galu galā tie visi ir aizguvumi, tikai vecās nozīmes lielākoties ienākušas caur krievu valodu. Valoda mainās, un kontaktvalodu spiediens vienmēr ir bijis stiprs. Protams, pārejas periodā šī norise var šķist visai nepatīkama, sevišķi, ja specifiskos, birokrātiskos tekstos valda šo vārdu pārbagātība.

4. Aizgūst svešvārdu, piemēru netrūkst.

Domāju, ka paņēmienu nosaka gan konkrētais gadījums, gan tradīcija, kas latviešu valodas gadījumā liek dominēt aizgūšanai neprofesionālu (ne negatīvā nozīmē) gadījumā un jaunvārdu (pašcilmes vai internacionālu salikteņu) veidošanai profesionālu gadījumā. Nozīmju pārnēsums, metaforizācija tiek ļoti reti lietota, pat apstrīdēta. Kad norit strīdi par **zempeli, papeli**, varbūt vienkāršāk ir izmantot jau esošus vārdus: **paklājs, paliktnis, spilvens, sedziņa, palags**.

Iespaids uz latviešu valodu šodien

Pie kā tad noved tulkojumspiediens šodien?

Vispirms – pie daudzu jaunu sinonīmu izveides. Latviskajam vārdam parādās sinonīms – svešvārds, kam parasti ir šaurāka, specifiskāka, specializētāka, terminoloģiskāka, ārzemnieciska reāliju nozīme:

- aizliegts – tabu,**
- klimpas – gnoči,**
- skolotājs – guru,**
- svārki – kilts,**
- zilums – hematoma,**
- tēls – imidžs,**
- jēdziens – koncepts,**
- ienadzis – kutikuls,**
- līdzpastāvēt – koeksistēt,**
- es – ego,**
- ziežviela – lubrikants,**
- paraugs – testers,**
- vairākums – mažoritāte,**
- stāstījums – naratīvs,**
- līdzjutējs – fans, tifozi,**
- sākt – iniciēt.**

Un otrādi – svešvārdam izveidojas latviskais partneris:

- tanatoss – nāvesdziņa,**
- hobijs – vaļasprieks,**
- trilleris – spriedzes filma / grāmata,**
- identitāte – tāpatība,**
- know how – zinātība,**
- meils – e-vēstule,**
- trollings – velcēšana.**

Sinonīmu krājumu papildina arī politikorektuma nodeva:

- čigāns – roma,**
- homoseksuālis – gejs,**
- eskimoss – inuits.**

Un eifēmismi – gan svešā, gan tulkotā formā:

nāve – letāls iznākums,
bankrots – likviditātes problēmas,
izšķērdība – neracionāli izdevumi,
piekaut – fiziski iespaidot.

Protams, ir leksikas grupa, kur aizgūtais vārds šķiet pilnīgs sinonīms, bet acīmredzot ir kādas valodas vai lietotāja vajadzības, piemēram, pēdējos divos piemēros varētu hipotētiski saskatīt pašas latviešu valodas problēmu (*plostošana* – polisēmija, *jūtīgs / jutīgs* – neskaidrība par pareizo latvisko formu):

pārstrādāt – reciklēt,
vīrišķīgs – maskulīns,
pieņemšana – recepcija,
niršana – daivings,
revīzija – audits,
grims – makijaža – meikaps,
plostošana – rāftings,
jūtīgs/jūtīgs – sensitīvs.

Turklāt valodā ne viss ir loģiski izskaidrojams – atcerēsimies dažus vecākus paralēlos sporta terminus, kur ir grūti pateikt, kāpēc vienā gadījumā dominē tulkotā forma, otrā izvūvums:

rokasbumba – handbols, futbols – kājasbumba, basketbols – groza bumba, volejbols –, florbols –, bīčbols, bīčvolejbols – pludmales volejbols, pinbols – ķīniešu biljards, peintbols – krāslodīšu šaušanas sacensības.

Valodnieciski interesantāki ir gadījumi, kad viens svešvārds izspiež nozīmes ziņā identisku otru vārdu. Te nu ir skaidri redzama kontaktvalodas nomaiņa:

želeja – gels,
novators – inovators,
elastība – fleksibilitāte,
prezervatīvs – kondoms,
pisuārs – urināls.

Paplašinās konversijas apjoms – parādās daudz aizguvumu, kas funkcionē kā lietvārdi un adjektīvi: **nekrofils, kolektīvs, reljefs, analogs, poligēns, kontracetīvs, hibrīds, kompozīts, deficīts, kolorīts, potenciāls, memoriāls, veterinārs, kuriozs, oficiozs, normatīvs, ambiēns, pedofils.**

Vecākiem (tāpat arī jaunākiem) aizguvumiem ir izteikta tendence veidot atvasinājumus (sevišķi verbus), pat pilnu paradigmu:

nostalģija – nostalgēt,
šarms – šarmēt,
parks – parkot,
pozīcija – pozicionēt – pozicionēties,
prezidents – prezidentūra – prezidentāls – prezidēt,
prezentācija – prezentēt,
lobijs – lobisms – lobēt,
rimeiks – rimeikot,
žūrija – žūrēt,
bestsellers – bestsellerizēt,
sērfings – sērfingists – sērfingot,
globalizācija – globāls – globālists – globalizēt,
komunikācija – komunikators – komunikatīvs – komunicēt(ies),
perfekts – perfekcija – perfekcionisms – perfekcionists (trūkst vēl verba).

Šī tendence atbilst latviešu valodas normai, lai arī reizēm ir mazliet neierasta. Otra iespēja būtu veidot analītisku konstrukciju, kas latviešu valodai nav tik raksturīga: **radīt nostalgiju, lietot šarmu, taisīt lobiju, būt par prezidentu, pataisīt perfektāku.**

Pieaug okazionālu defissalikteņu lietojums:

“Pirmais-kas-lieto” valstīs tiesības stājās spēkā... (Intelektuālā īpašuma aizsardzība. 1995),

“..kādas un kam ziepes sagatavojis ne-politiskais-pušžurnālists-it-kā-producents ar iesauku Arābs-Labvakars” (Diena 30.9.1999),

“Izrādās, lai popularizētu Parīzes tur-noteikti-vajag-būt objektu. (Diena 23.2.2001).

Arvien vairāk slēptie aizguvumi parādās priedēkļformās, piemēram, priedēkli **ne** pievieno lietvārda ģenitīva formai, nevis īpašības vārdam:

nedzīvnieku, nevaldības, nedzīvības, nepārtikas, netarifu, nefinanšu, nekapitāla, nediskriminācijas, nepiena, neslīdes, nerezidentu, nezinātnes, netiesas, nelīguma.

Izvēršas vārddarināšanas brīvība, radošums:

nacbols, eksvīrs, varastrīce, darbaholiķis, karjerholiķis, vaimanoloģija, pedofilgeita, bandokrātija, kleptokrātija, sekretūta, murgoloģija, padlatvaloda, goleadors.

Vai šie procesi apdraud vai bagātina latviešu valodu? Esmu pārliecināts, ka kopumā bagātina un kāpina tās dzīvotspēju.

LITERATŪRA

Baldunčiks J. (1989) *Anglicismi latviešu valodā*. Rīga: Zinātne.

Berman A. (1992) *The Experience of the Foreign. Culture and Translation in Romantic Germany*. State University of New York Press.

Chesterman A. (1997) *Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.

Friedberg M. (1997) *Literary Translation in Russia. A Cultural History*. The Pennsylvania State University Press.

Herder (1828) *Saemmtliche Werke zur Philosophie und Geschichte. Fragmente ueber die neuere Deutsche Literatur*. Stuttgart und Tuebingen.

Latvijas avīze. 2004. 6. novembris.

Nītiņa D. (2004). *Moderna cilvēka valoda*. Rīga: VVA.

Ozoliņa Ž. (2004) Kas ir nacionālās intereses, un kā tās formulē. *Nacionālās intereses: formulējuma meklējumos*. Rīga: Zinātne. 26-46.lpp.

Pannwitz R. (1917) *Die Krisis der europaeischen Kultur*. Nuernberg: H. Carl.

Poruks J. (1925) *Kopoti raksti* 9. Rīga: A. Golta izdevums.

Rainis (1986) *Kopoti raksti*. 24.sējums. Rīga: Zinātne.

Rozenvalde I. (2004) *Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Nordik.

Sajavaara K. (1986) Aspects of English Influence on Finnish. In: *English in Contact with Other Languages*. (Ed. By W. Viereck, W. Bald) Budapest: Akademiai Kiado. pp.65-78.

Schroeder H. (1995) "Lacunae" and the covert problems of understanding texts from foreign cultures. In: H. Schroeder, B.Dellinger (eds) *Lacunaology. Studies in Intercultural Communication*. Vaasa. pp.10-25.

Stenders G.F. (1988) *Augstas gudrības grāmatas no pasaules un dabas*. Rīga: Liesma.

Toury G. (1995) *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam and Philadelphia: Benjamins.

Veisbergs A. (1996) False Friends Dictionaries: A Tool for Translators or Learners or Both. In: *EURALEX '96 Proceedings*. Gothenberg: Gothenberg University. pp.627-634.

Venuti L. (1995) *The Translator's Invisibility*. London and New York. Routledge.

Gaida Zirdziņa

TIESĪBU AKTU TULKOTĀJS – VAKAR, ŠODIEN, RĪT

Ieskats tiesību aktu tulkošanas vēsturē

Par visnenāk juridiskā teksta tulkojumu tiek uzskatīts ēģiptiešu un hetu miera līguma teksts, kas tapis 1271.gadā pirms Kristus dzimšanas. Ir zināmi divi tulkojuma eksemplāri, viens no tiem hieroglifu rakstībā uz sienām vairākos ēģiptiešu tempļos un otrs – raksts uz māla plāksnēm, kas atrasts senās hetu galvaspilsētas izrakumos (Hilf 1973).

Gan juridiskiem, gan reliģiskiem tekstiem ir normatīvs raksturs, tādēļ seno tiesību aktu tulkojumu vēsture visvairāk sasaucas ar Bībeles tulkojumiem. Senās Grieķijas rakstnieks Aristejs (*Aristeias*) apraksta gadījumu, kad saskaņā ar ķēniņa Ptolemeja II dekrētu tika sasaukti 72 tulkotāji no tuvējām izraēļu ciltīm. Tos aizveda uz gleznaino Fēras (*Pharos*) salu netālu no Aleksandrijas un bagātīgi nodrošināja ar visu darbam, dzīvei un atpūtai vajadzīgo, lai viņi varētu sagatavot Bībeles likuma tulkojumu grieķu valodā. Demetriusa vadībā darbi ik dienu ilga līdz pat deviņiem vakarā. Tulkotāji cītīgi strādāja, salīdzinādami savā starpā katru vissīkāko tulkojuma detaļu, tādējādi saskaņodami tulkojuma tekstu, bet pēc darba tulkotāji atpūtās, un visas viņu prasības tika dāsni nodrošinātas. Tikai pēc daudziem gadiem radās leģenda par 70 gudrajiem, kas veikuši “Vecās derības” tulkojumu grieķu valodā (Wagner 2002).

Līdz pat 18. gs. tiesību zinātnes mācīja latīņu valodā. Kaut gan jau 16. gs. Francijā bija plaša kustība par franču valodas lietošanu jurisprudencē, tikai 18. gs., pateicoties veiksmīgajiem franču karagājieniem Luija XIV (1647–1715) laikā un franču literatūras un mākslas uzplaukumam, kas veicināja arī valodas prestižu, franču valoda kļuva par tiesvedības valodu Eiropā un to sāka plaši lietot gan starpvalstu līgumos, gan saziņā.

Vācijā pirmais patiesi nopietnais izaicinājums latīņu valodai bija Lutera veiktais Vecās un Jaunās derības tulkojums vācu valodā, bet

pirmais tiesību akta tulkojums vācu valodā tika radīts 1804. gadā, kad Napoleons pavēlēja visās Vācijas iekarotajās teritorijās tulkot vācu valodā tā saucamo Napoleona kodeksu.

Pēc Napoleona agrāves Austrija kļuva par vienu no Eiropas lielvarām. Austrijas kanclers Meternihs gan uzspieda Austrijas Civillikumu visām pakļautajām teritorijām, tomēr atļāva to tulkot 10 valodās – bohēmiešu, horvātu, ungāru, itāļu, poļu, krievu, rumāņu, serbu, slovēņu un pat latīņu valodā. 1849. gadā visi tulkojumi tika pasludināti par autentiskiem, un kopš tā laika valstu tiesās sāka lietot ne vien vācu vai latīņu tekstus, bet arī to tulkojumus.

Pirmais nozīmīgākais tulkojums latviešu valodā bija Ernsta Glika “Vecās un Jaunās derības” (1685–1691) tulkojums. Kad E. Gliks uzņēmās Bībeles tulkošanas darbu, viņš devās uz Hamburgu papildināt savas valodu zināšanas. Septiņus gadus viņš mācījās un padziļināja zināšanas senebreju, latīņu un grieķu valodā un tikai pēc tam, kad bija nopietni sagatavojies, atgriezās Vidzemē, lai uzsāktu tulkošanu (LZA *internet* tīkla mājas lapa 2004). Darbs turpinājās vairākus gadus, “Jaunās Derības” tulkojums tika plaši un pamatīgi apspriests un diskutēts, atdots autoram un viņa palīgiem labojumu izdarīšanai. Teksta redakcijas komisiju veidoja pārstāvji no Vidzemes un Kurzemes baznīcām, kas daudzos valodas jautājumos nevarēja vienoties. Tāpēc tika pieņemts lēmums izveidot latviešu valodas gramatiskās sistēmas aprakstu, uz kuru kā normatīvu avotu un paraugu varētu balstīties tekstā sastopamo gramatisko variantu vienādošanā. Tulkojuma labošana ilga veselu gadu. Cik lielā mērā Gliks jautājumus izlēma pats un kādos gadījumos paļāvās uz citu ieskatiem? P. Šmits savā pētījumā secina: “Zināma vienība tulkojuma valodā liecina, ka viss darbs gājis caur viena vīra rokām” (Šmits, 1908).

Pirmo vārdnīcu sagatavotāji un tulkotāji Latvijā – G. Mancelis, G. Fr. Stenders un E. Gliks – bija humanitāras ievirzes cilvēki. Viņu atzīstamie panākumi nenoliedzami saistāmi ar apdāvinātību, tostarp arī valodu apguvē. Latviešu autoru pirmās terminu vārdnīcas tika publicētas 19. gs. otrajā pusē (Kr. Valdemāra “Jūrniecības terminu vārdnīca” 11 valodās 1881. gadā un J. Ilstera “Botānikas vārdnīca” 1884. gadā). Latviešu juridisko terminoloģiju veidoja Andrejs Stērste

(termini *apsūdzība, apžēlošana, patvarība, blakus sūdzība*) un Māteru Juris (termini *laulības pārkāpšana, nāves sods, sodu likumi*). Tulkotāju un vārdnīcu autoru profesionālās prasmes sakņojas iepazītā morfoloģisko formu, vārdu darināšanas līdzekļu sistēmā, kā arī leksikas apgūvē. Vienlaikus tiek “apzināti domāts un diskutēts par principiem, kādi izvīrāmi terminu izvīlē, par vārdu jaundarinājumiem un aizgūvumu lomu, par terminu labskanīgumu un atbilstību jēdzieniem” (Skujiņa, Kīrīte).

Eiropā pirmais juridiskās terminoloģijas standartizācijas mēģinājums bija 1850. gadā Vīnē, kur izdeva pirmo juridiskās terminoloģijas vārdnīcu "Juridisch-politische terminologie für slawischen sprachen Österreichs" vācu-bohēmiešu-poļu-krievu-slovēņu-serbu valodā. Tai sekoja citas vārdnīcas.

Dažas domas par tiesību aktu tulkošanas teoriju

Jāatzīst, ka, salīdzinot ar milzīgo daudzumu tiesību aktu, kas ik dienas tiek iztulkoti, literatūras par tiesību aktu tulkošanu tomēr ir maz.

Pirmie rakstveida norādījumi tiesību aktu tulkotājiem bija Romas imperatora Justiniāna 476. gadā izdotajā juridisko rakstu krājumā *Corpus juris civilis*, kas atļāva tulkojumus tikai no latīņu valodas grieķu valodā, tulkojot vārds vārdā un saglabājot oriģinālteksta vārdu secību un gramatikas formas (Liebs 1975).

G. Šteiners (*Steiner*) (Steiner 1977) raksta, ka vairāk nekā divus gadu tūkstošus galvenās diskusijas tulkojumu sakarā bija par to, vai tulkojumam ir jābūt tiešam (*literal*) vai brīvam (*free*). Kaut gan daži autori, piemēram, V. Koutsivitis (Koutsivitis 1988) apgalvo, ka vispārējo tulkošanas teoriju var izmantot arī tiesību aktu tulkošanā, citi autori, piemēram, K. Bokets (*Bocquet*) (Bocquet 1994) un E. Didjērs (*Didier*) (Didier 1990) domā, ka tas tā nav. Suzana Šarčeviča (*Šarčevič*) (Šarčevič 2000) uzskata, ka visumā tulkošanas teorētiski, kas tiesību aktu tulkošanā cenšas piemērot vispārējo tulkošanas teoriju, nepietiekami novērtē juridisko tekstu komunikatīvo funkciju, savukārt tie juristi, kas pievērsušies tiesību aktu tulkošanas jautājumiem, nenovērtē pašu tekstu, bet nodarbojas tikai ar terminoloģijas

jautājumiem. Arī šī pieeja ir maldinoša, jo tiesību aktu tulkojums ir daudz vairāk nekā tikai terminoloģija vien.

Kaut gan domstarpības starp tulkošanas teorētiķiem un juristiem vēl nav atrisinātas, tulkotāji turpina sagatavot tiesību aktu tulkojumus, tostarp arī latviešu valodā.

Lai gan nevienā Eiropas Savienības (ES) tiesību aktā nav tieši runāts par tulkošanu, pēc Romas Līguma stāšanās spēkā pati pirmā Padomes izdotā Regula Nr. 1 (1958. gada 15. aprīlis) nosaka, ka vispārējai piemērošanai domātie dokumenti tiek gatavoti visās oficiālajās valodās. Šeit nav runāts par tulkošanu, bet gan par tiesību aktu sagatavošanu, tādējādi īpaši uzsverot šo oficiālo valodu nozīmi un vienlīdzību. Tā tiek apstiprināta īpašā uzmanība, ko ES velta kultūru un valodu daudzveidības bagātībai. Kopš 2004. gada 1. maija ES oficiālās valodas statuss ir arī latviešu valodai. Tieši no tiesību aktu tulkotājiem lielā mērā ir atkarīgs tas, cik ilgi šis statuss pastāvēs un kāds būs latviešu valodas spēks un saturs ES.

Originālteksta izpratne un tulkošana

Būtisks ir jautājums par to, vai tulkotājs saprot oriģināltekstu tieši tāpat, kā to saprata teksta veidotājs. Katarina Reisa (*Reiss*) (Reiss 2000) uzskata, ka mērķvalodu veido vairāku apstākļu kopums: tulkotāja izpratne par oriģināltekstu, viņa paša dzīves pieredze, spējas, uztvere un personiskā attieksme. Daži tulkošanas teorētiķi, piemēram, R. Štolcs (*Stolze*) (Stolze 1992) un H. J. Vermīrs (*Vermeer*) (Vermeer 1992) runā par atšķirībām teksta izpratnē. To, kas faktiski pateikts tulkojumā, viņi sauc par *das Gesagte* un to, ko teksta autors ir teicis oriģināltekstā – par *das Gemeinte*. Turklāt Vermīrs pat apgalvo, ka tulkojumu var uzskatīt tikai par mēģinājumu sniegt informāciju par oriģināltekstu, jo tulkojumā neizbēgami būs vai nu cita informācija vai cita nozīme.

Par to savā laikā runāja jau E. Kants, popularizēdams savu *Besser Verstehen* teoriju, ka teksta uztvērējs saprot tekstu labāk nekā autors. H. G. Gadamērs (*Gadamer*) (Gadamer 1975) savos darbos attīstīja Kanta teoriju, nosaukdams to par *Anders-Verstehen* un apgalvodams, ka

teksta uztvērējs saprot tekstu citādāk nekā teksta veidotājs, t. i. tulkotājs piešķir tekstam jaunu nozīmi.

G. Ginsbergens (*Ginsbergen*) (*Ginsbergen* 1970) stāsta par holandiešu tulkotāju pieredzi, kuri, strādādami ar Romas līguma tulkojumu, nepārtraukti bažījušies par to, ka tulkojumā iekļaus savas domas, nevis precīzi iztulkos to, kas sacīts līguma tekstā.

Šo problēmu interesanti iztīrījis britu tulkotājs Maikls Akeursts (*Michael Akehurst*) (*Akehurst* 1972), kurš kopā ar kolēģiem piedalījās EEK dibināšanas līguma angļu valodas versijas sagatavošanā. Pirms darba uzsākšanas viņš bija rūpīgi iepazinies ar toreiz pieejamiem līguma oriģināltekstiem franču, vācu, holandiešu un itāļu valodā, kā arī izstudējis visus tiesas spriedumus, kas līdz 1957. gadam jau bija publicēti. Līguma tekstu studiju rezultātā, Akeursta kungs ieguva pārliecību, ka viņš saprot līguma ideju daudz labāk nekā oriģinālteksta veidotāji. Tulkotājs skaļi pauda savu pārliecību un par to tika asi kritizēts, līdz visbeidzot viņš pats secināja: "Tulkotāja pienākums ir tulkot to, kas ir sacīts, nevis to, kas, viņaprāt, būtu bijis jāsaka. Tulkotājam ir jātulko līgums, nevis tas jāuzlabo".

TTC (Terminoloģijas un tulkošanas centrs) tulkotājiem, strādājot ar tiesību aktiem, ne reizi vien licies, ka likumdevēju galvenā vēlme ir bijusi izveidot tekstu, lai tā īsti nemaz nevarētu saprast, kas tur ir domāts. Reizumis tiesību aktos ir sastopami politiskie kompromisi, kur teksta skaidrība tiek upurēta kāda lēmuma sasniegšanai.

Tiesību aktu tulkotājs tradicionāli darbojas kā vidutājs starp juridiskā teksta sastādītāju un tā izmantotāju, kaut arī viņš strādā izolēti gan no tiesību akta rakstītāja, gan no tulkojuma lietotāja. Tulkotājam ir dubulta loma: no vienas puses viņš ir oriģinālteksta uztvērējs, no otras puses jaunā teksta veidotājs. Viņam ir labi jāsaprot oriģinālteksts, un tulkojot viņš nedrīkst ieviest jaunas juridiska rakstura interpretācijas. Tas ir īpaši bīstami tāpēc, ka tulkotājs jurists un tulkotājs, kurš nav jurists, vienu un to pašu tiesību aktu var izprast un interpretēt atšķirīgi.

Eiropas Savienības standarti un Latvijas tiesību aktu tulkošanā pieņemtās normas

Tam, ka mūsdienās tiesību aktu tulkotājam teksti parasti ir pieejami vairākās valodās, ir savas labās un ne tik labās puses. Protams, izpētot dažādās valodās lietotos terminus, ir vieglāk atrast vispiemērotāko termina atveidi latviešu valodā. Tomēr gadās, ka dažādās valodās tekstam ir atšķirīgas nozīmes.

Problēmu pastiprina tas, ka katrai valstij ir sava tiesību sistēma ar tās terminoloģiju un attiecīgu konceptuālo struktūru, klasifikācijas likumiem, metodiku un sociāli ekonomiskiem principiem. Valstu tiesību sistēmas būtiski atšķiras un ir grūti salīdzināmas.

Arī ES tiesību sistēma un tiesiskā kārtība ir specifiska un būtiski atšķiras no jebkuras valsts tiesiskās kārtības. Tas atspoguļojas gan īpašajā tiesību aktu struktūrā, gan standartos un terminoloģijā. Piemēram, sekundāro tiesību aktu virsrakstu izkārtojums trīs rindās un latviešu valodai netipiskā datumu rakstība teikumā, personvārdu atveide, kā arī saīsinātais datējums atsaucēs uz Oficiālā Vēstneša publikāciju u. c.

Latvijā ir raksturīga tendence Eiropas Kopienas tiesību aktus pielāgot Latvijas sistēmai. Piemēram, kad TTC mājas lapā parādījās latviskais teksts dokumentam "Protokols par valsts apraides sistēmu dalībvalstīs", saņēmām asu kritiku no Latvijas TV vadošajiem darbiniekiem, ka tā neesot valsts, bet gan sabiedriskā televīzija. Tam nekādi nespējām piekrist, jo dokumentā runa ir nevis par Latviju vien, bet par visu Eiropas Kopienu.

Esam kritizēti par ES tiesību aktos lietotajiem terminiem. Savulaik asi strīdi bija pat par ES pamata terminiem, kas ir īpaši aktuāli un mērķtiecīgi radīti, piemēram,

- *"Treaty of Accession"* – Pievienošanās līgums (nevis Iestāšanās līgums);
- *"agreement"* – "nolīgums" publisko tiesību sfērā, t.i. rakstveida vienošanās starp divām valstīm vai valsts institūcijām; bet

konkurences sektorā – "vienošanās", kas var būt rakstveidā vai mutvārdos noslēgta starp juridiskajām vai privātpersonām.

Nu jau ikdienas aprītē tiek lietoti tādi termini kā *regula*, *direktīva*, *Eiropas Kопiena*, *Eiropas Komisija*, *Padome*, *Revīzijas Palāta* u. c., kaut gan arī par tiem savulaik bija dedzīgas diskusijas. Dažbrīd vienam angļu terminam izveidojās daudz dažādu variantu, piemēram,

- *regulation* – nolikums, noteikums, nosacījums, reglaments, regula, rēgula, regulācija, priekšraksts, rīkojums, likums;
- *notification* – pieteikšana, reģistrēšana, izziņošana, paziņošana, notifikācija;
- *monitoring* – kontrole, monitorings, līdzsekošana, pārraudzība, apsekošana, uzraudzība, novērošana;
- *transparency* – caurskatāmība, caurspīdība, caurspīdīgums, transparence, pārredzamība;
- *screening* – causkatīšana, caurlūkošana, saskaņošana, skrīnings, ekranēšana, izpēte, drošības pārbaude, sijāšana, pārmeklēšana;
- *guidance* – vadība, vadlīnijas, norādījumi;
- *updating* – aktualizācija, papildināšana, informēšana, atjaunināšana, precizēšana. (Broka 1999)

Tulkotājiem ir jārisina problēmas, kas rodas Eiropas valodu un kultūru dažādības dēļ. Ir grūti atveidot personvārdus, iestāžu, organizāciju nosaukumus un ģeogrāfiskos nosaukumus. Piemēram, tekstā ir ES dalībvalstu saraksts ar saīsinātiem valstu nosaukumiem (...Latvija, Lietuva, Slovākija, Ungārija...), bet Čehijas Republika jāraksta nesaīsināti, jo minētajā valstī ir noraidīts priekšlikums oficiāli lietot saīsinātu valsts nosaukumu.

Gadās, ka kāds no tiesību aktos iekļautajiem terminiem mūsu speciālistiem Latvijā pagaidām vēl nav pazīstams. Piemēram, Vidusjūras valstu olīvu audzēšanas metodes un ar to saistītie termini, specifiskās Atlantijas okeānā dzīvojošās zivis, naftas ieguves iekārtas un to detaļu nosaukumi. Parasti valodas attīstības gaitā terminu veidošanās ir ilgstošs process, bet mums tulkojumos termini ir jāievieto tūlīt pat.

Esam izjutuši problēmas saistībā ar tekstu uzlabojumiem. Pieredzei augot, tulkotājiem radās jauni un reizēm arī labāki standarta frāžu atveidojumi. Tomēr šīs jaunrades tieksmes nācās ierobežot, jo nav iespējams ieviest uzlabojumu tikai kādā nesen tulkotajā tiesību aktā, ja daudzos iepriekš tulkotajos dokumentos jau ir iestrādāts cits atveidojums, turklāt šie dokumenti jau ir finalizēti un nodoti publicēšanai "Oficiālajā Vēstnesī".

TTC tulkotāji ir ieņēmuši aktīvu nostāju latviešu valodas lingvistiskās savdabības aizsargāšanā, gan latviskojot personvārdus un vietvārdus, gan izmantojot latviešu valodai raksturīgo tradicionālo transkripciju un diakritiskās zīmes, interpunkciju un lielos sākuma burtus, lai nepieļautu birokrātisku iemeslu diktētu iejaukšanos mūsu valodas sistēmā (atsauce uz politiķes un valodniecības profesores Inas Druvietes runu Valsts valodas komisijas rīkotajā starptautiskajā seminārā "Valoda un identitāte" 2004. gada 24. septembrī).

Tiesību aktu tulkotājs – kādam viņam jābūt?

Tulkotājam ļoti labi ir jāzina sava dzimtā valoda un vismaz viena svešvaloda (vēlams – vairākas). Pirms kāda laika veiktajā TTC darbinieku aptaujā ar prieku konstatējām, ka mums visiem kopā ir 49 darba valodas, turklāt 35% TTC darbinieku pārvalda vairāk nekā trīs svešvalodas. Raksturīga ir tulkotāja vēlme apgūt arvien jaunas valodas. Pagājušajā gadā 30 TTC darbinieku apmeklēja franču valodas kursus Francijas Kultūras centrā.

Tiesību aktu tulkotājam ir jābūt pietiekamām juridiskajām zināšanām, turklāt viņam ir jābūt spējīgam un jāgrib apgūt jaunas zināšanas un prasmes. Lai varētu pilnībā izprast tulkojamo tekstu, ir jācenšas izzināt un izprast lietas būtību – ne tikai tas, kas pateikts, bet arī kāpēc vispār par to ir rakstīts, kāds ir apgalvojuma mērķis.

Tulkotāja iedzimtā vai attīstītā valodas izjūta un inteliģence bieži jūtama tulkojumā. Turklāt valodas zināšanām jābūt pietiekami dziļām un pamatīgām. Viduvējs tulkotājs tikai tulko to, ko redz, neiedziļinoties lietas būtībā, reizēm viņš iztulko teksta saturu un pat nepamana, ka oriģinālteksta teikums nav pabeigts. TTC iedibinātais tulkošanas

process liek līgumtulkotājam vairākkārt atgriezties pie sava tulkotā teksta un ļauj apgūt valodu nepieciešamajā kvalitātē pašā tulkošanas darba laikā.

Tulkotāja elastība un motivācija izpaužas ne vien valodnieciski dažāda stila un veida tekstu tulkošanā un terminu tabulu sagatavošanā, bet arī attiekmē pret darbu. Reizēm īsā laika posmā jāveic apjomīgi tulkojumi, jāspēj pārlēgties no vienas jomas uz otru (piemēram, teksts par dējējvīstām, ES drošības politiku, par muitas operācijām, dabas piesārņojuma problēmām utt.). Jāprot darīt ne vien tas, kas patīk, bet arī tas, kas nemaz nešķiet tik aizraujošs. Arī neinteresants un monotons teksts ir jāiztulko precīzi un labā kvalitātē.

Svarīga ir metodiska pieeja savam darbam. Protams, tulkotāji saņem gan jaunākās TTC terminu datu bāzes, gan regulāri papildinātu tulkošanas atmiņu, tomēr pieredzējuši tulkotāji uzkrāj arī savus veiktos darbus īpašās tulkošanas atmiņās. Darbā ar datoru ir daudz paņēmieni, kā paātrināt darba tempu, atvieglot sev darbu un padarīt to patīkamāku.

Labam tulkotājam ir izteiktas pētnieciskās prasmes. Ikviens tulkotājs strādā ar divvalodu un skaidrojošajām vārdnīcām, kā arī izmanto specifiskās nozaru vārdnīcas, enciklopēdijas, periodiku, uzzīņu literatūru, terminoloģijas datu bāzes un daudzveidīgās interneta iespējas. Tiesību aktu tulkotājam ir ne vien jāzina konkrētās jomas terminoloģija, bet regulāri jāseko, kā tā mainās, jāinteresējas un jāapgūst viss jaunais šajā jomā.

Tulkotāja darbs ar terminoloģijas standartizāciju prasa ne vien labas valodu zināšanas un attiecīgās nozares pārzināšanu, bet arī labu intuīciju, jo reizēm nākas izšķirties par tādu lietu un parādību nosaukumiem latviešu valodā, ar ko mūsu sabiedrība saskarsies varbūt tikai pēc vairākiem gadiem.

Lai varētu uzsākt darbu ar tulkošanas datorprogrammu, ir jābūt *labos draugos* ar datoru vispār. Jāprot lietot dažādas datorprogrammas, internets un datu bāzes. Lieliski, ja tulkotājs ir apguvis rakstīšanas iemaņas tādā līmenī, ka var rakstīt, neskatoties uz taustiņiem. Tiesa, ātrs rakstīšanas temps ļauj tulkotājam vairāk nopelnīt, tomēr ļoti būtisks

ir arī fakts, ka tulkotājs var nepārtraukti sekot oriģināltekstam. Potenciāli ir lielākas iespējas, ka šāda tulkotāja darbos nebūs teksta izlaidumu. Augstskolās būtu jāvelta vairāk vērības tulkotāju datorprasmēm, kā arī glosāriju veidošanas prasmēm un prasmēm strādāt ar informāciju internetā, īpaši darbam ar terminoloģijas datu bāzēm.

Būtiska ir spēja strādāt spriedzes apstākļos. Apņemoties veikt jaunu tulkojumu, ir jāizvērtē savas zināšanas un spējas, jāapsver savs darba stils, jāizdomā, vai pietiks spēka uzticēto darba apjomu un saturu kvalitatīvi iztulkot konkrētajā laikā. Labāk atteikties, nekā uzņemties darīt darbu, bet veikt to nekvalitatīvi.

Neprecīza laika sadale un organizatoriskās prasmes trūkums īpaši jūtams, kad tulkotājs apgalvo, ka viņš ir visu padarījis, nav vien paguvis pārlasīt tekstu. Parasti tulkotājs vairo pārsmērīgo slodzi vai dokumenta sarežģītību, kas neļauj izpildīt visus pienākumus un noteikto apjomu laikā. Tomēr bieži patiesais iemesls ir kļūdas personiskajā darba organizācijā. Reizēm līgumtulkotājam traucē nepietiekama datora jauda, kas apgrūtina darbu vai pat liedz strādāt ar sarežģītiem un apjomīgiem dokumentiem.

Svarīga ir arī spēja strādāt komandā, jo TTC tulkošanas procesa specifika liek tulkotājam sadarboties ar tulkošanas asistentiem, terminoloģiem un redaktoriem. Tulkotājs nekad neveic darbu viens pats, bieži ir jāsaņemas viedokļi, jākonsultējas gan ar minētajiem kolēģiem, gan arī ar citiem tulkotājiem. Darba ritms ir visai saspringts, tādēļ ir ļoti svarīgi strādāt saskaņoti un ikvienam savu darbu veikt laikā.

Tulkotājam ir jābūt arī redaktora darba iemaņām, jo neatņemama darba sastāvdaļa ir paša veiktā darba rediģēšana. Tulkojuma pārlasīšana ir jāveic vairākas reizes, katru reizi pievēršot uzmanību citiem teksta aspektiem.

Tulkojuma kvalitāte lielā mērā ir atkarīga no tulkotāja komunikācijas spējas. Ja tulkotājs sadarbojas ar terminologu, redaktoru un nozares speciālistiem, rezultāts ir labāks.

Ikgadējā TTC personāla izvērtēšanā vairums tulkotāju pozitīvi vērtēja iespēju strādāt kopā ar kompetentiem un atsaucīgiem kolēģiem. Gandarījumu tulkotāja darbā rada spēja atrisināt sarežģītus jautājumus, stabilā darba vide un profesionālās izaugsmes iespējas. Kopumā TTC tulkotāji ir lepnī un apmierināti par paveikto darbu – pārtulkotajām ES tiesību aktu 140 000 standartlapām. Tiesību aktu tulkotāja darbs ir grūts, tas prasa inteliģenci, daudzveidīgas profesionālās prasmes un vēlmi vienmēr mācīties un padziļināt zināšanas, kā arī apgūt atkal jaunas un jaunas prasmes un iemaņas.

Tulkotāja loma nākotnē

Tirdzniecības globalizācija, starptautiskie finanšu darījumi un pat miera uzturēšanas procesi padara tiesību aktu tulkotāju par visnotaļ pieprasītu profesiju.

Mūsdienu tiesību aktu tulkotājs uzņemas juridiskās saziņas aktīva dalībnieka lomu, iegūstot pat tiesības izlemt jautājumus par oriģinālteksta saturu, kas līdz šim viņam bija stingri noliegts, jo tika uzskatīts, ka tās ir tikai likumdevēja tiesības. Šī tendence īpaši vērojams Eiropas Kopienu tiesas un padomes juristu un lingvistu darbā. ES Padomes pieredze liecina, ka tulkotāja iesaistīšana tiesību akta sagatavošanā būtiski uzlabo ne vien tulkojuma, bet arī oriģinālteksta kvalitāti. Tulkotājam ir kritiski jāizanalizē katra teksta detaļa, jāpamana neskaidrās vietas vai neprecīzi izteikumi, valodniecisks negludums, kas traucē teksta uztverei. Ja šīs neprecizitātes tiek pamanītas vēl pirms teksta galējās versijas apstiprināšanas, tās var labot gan oriģināltekstā, gan arī tulkojumā.

Tādējādi tiesību aktu tulkotāja pasīvā loma tiek aktivizēta, un tulkotājs tagad jau kļūst par teksta līdzveidotāju, kur viņam ir dotas papildu tiesības un arī uzlikta milzīga atbildība. Palielinoties lēmumu pieņemšanas iespējām, tulkotājs pamazām pārņem teksta veidotāja pienākumus.

Ja tradicionālajā tulkošanas teorijā bija pieņēmums, ka oriģinālteksts un tulkojums rodas dažādos laikos un vietās, tad tagad, gluži pretēji, daudzvalodu tiesību aktu veidošanas procesa mērķis ir šo laiku un vietu pēc iespējas vairāk koordinēt. Tādējādi rodas jautājums, vai tā vairs ir tulkošana. Noteikti – nē – tradicionālajā tulkošanas definīcijas izpratnē. Attiecībā uz laika faktoru, ir uzskats, ka vispirms jā sagatavo pamatteksts un tikai tad jāuzsāk tā atveidojumi citās valodās. Tomēr dzīve pierāda, ka juristu un lingvistu darba grupās bieži vien tiek mainīts gan oriģinālteksta saturs un forma, gan arī terminoloģija. Šīs jaunās darba metodes nereti rada situāciju, ka ir grūti izprast, kurš tad īsti ir pamatteksts, jo gadās, ka kādā citā valodā teksts ir skaidrāk formulēts un labāk izprotams.

Tā kā lingvistiskiem lēmumiem var būt arī juridiskas sekas, šo jauno lomu pildot, tulkotājam savas pilnvaras jālieto ar lielu piesardzību. Faktiski tulkotāji liek lietā valodu, lai praktiski sasniegtu vēlamos juridiskos efektus. Tādēļ tulkotājam ir jābūt gan juridiskajai kompetencei, gan arī pamata zināšanām par juridiskā teksta īpatnībām.

Daudzvalodības nākotne Eiropā lielā mērā būs atkarīga no tulkotāju spējas sagatavot labas kvalitātes tulkojumus. Tā kā tiesību akti dažādās ES valodās ir autentiski, svarīgi, lai tulkotāji spētu nodrošināt šo autentiskumu. Tas prasa lielāku profesionalitāti, drošības sajūtu, ka tulkotājam var uzticēties. Arī latviešu valodas vieta un loma Eiropas valodu saimē lielā mērā veidosies atkarībā no tulkotāju spējas sagatavot tiesību aktu tulkojumus labā kvalitātē.

Uzlabojumus var panākt, tikai paaugstinot tulkotāju profesionalitāti. Tādēļ uzskatām, ka Latvijā būtu jāizstrādā un jāievieš valstiski atzīta tiesību aktu tulkotāju sertifikācijas sistēma. Latvijas Tulku un tulkotāju asociācijai jau 90. gadu beigās bija ideja par tulkotāju sertifikāciju. Domāju, ka tā netika īstenota ne vien laika un resursu trūkuma dēļ, bet arī tādēļ, ka būtībā nav iespējams izstrādāt vienotu sistēmu, kas būtu piemērojama gan daiļliteratūras tulkotājiem un atdzejojājiem, gan tiesību aktu tulkotājiem. Tagad TTC ir uzkrāta pietiekama pieredze un mēs būtu gatavi šādu sertifikācijas sistēmu izstrādāt tiesību aktu tulkotāju izvērtēšanai.

Mūsu augstskolām vajadzētu domāt par īpašu, praktiski orientētu mācību programmu, iespējams pēcdiploma līmenī, kas sagatavotu Latvijā tiesību aktu tulkotājus – juristus un lingvistus. Šāda programma un mācību kursi jau ilgstoši darbojas Kanādā, Nīderlandē, Urugvajā un Honkongā. Programmu veidojot, jāatceras, ka nākotnē tiesību aktu tulkotājam būs labi jāzina terminu darināšanas pamatprincipi, vismaz divas svešvalodas, kā arī izcili labi – sava dzimtā valoda!

Nobeigumā vēlreiz gribētu uzsvērt neatliekamās problēmas, kas Latvijā jārisina nākotnē.

- Valstiski atzītas tiesību aktu tulkotāju sertifikācijas sistēmas ieviešana.
- Tiesību aktu tulkotāju – juristu un lingvistu – sagatavošana Latvijā (tulkotājiem jāzina arī tiesību aktu tulkošanas teorija).
- Terminoloģijas mācīšanas uzlabošana (ideāli: skola → augstskola → tālākizglītība mūža garumā).
- Latviešu valodas mācīšanas uzlabošana vispār un jo īpaši tulkotāju mācību programmās.

LITERATŪRA

Akehurst, Michael (1972) Preparing the Authentic English Text of the E.E.C. Treaty. In: B.A. Wortley (ed.) *An Introduction to the Law of European Economic Community*. Manchester:Manchester University Press, 20-31

Bocquet, Claude (1994) *Pour une méthode de traduction juridique*. Prilly: CB Service

Broka, V. (1999) Problems of the Translation of "Euroterms" into Latvian. In: *Interpreting and Translating as Intercultural Communication: Theory, Practice, Instruction Methods*. Ventspils: Ventspils Augstskola.

Didier, Emmanuel (1999) *Langues et langages du droit*. Montreal: Wilson & Lafleur.

Gadamer, Hans – Georg (1975) *Wahrheit und Methode*. Tübingen: J.C.B. Mohr

Ginsbergen, Govert von (1970) Qualifikationproblem, Rechtsvergleichung und mehrsprachige Staats-verträge. In: *Zeitschrift für Rechtsvergleichung*, 11:1-15.

Hilf, Meinhard (1973) *Die Auslegung mehrsprachiger Verträge*, Heidelberg: Springer

Koutsivitis, Vassilios (1988) *La traduction juridique, étude d' un cas: la traduction des textes législatifs des Communautés européennes, et en particulier à partir du français vers le grec*. Université de la Sorbonne nouvelle Paris III.

Liebs, Detlef (1975) *Römisches Recht*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht

Reiss, Katharina (2000) Translation criticism – the potentials and limitations. In: *Categories and criteria for Quality assessment*. Manchester: St Jerome Publishing.

Skujiņa, V. un Ķirīte, M. *Termins vārdnīcā kā terminzinātnes attīstības un valodas bagātināšanas avots*. Rīga.

Šmits, P. (1908) *Glika Bībeles valoda. Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas krājums*. Rīga.

Šarčevič, Susan (2000) *New Approach to Legal Translation*. The Hague, London, Boston: Kluwer Law International.

Steiner, George (1977) *After Babel*. Oxford: Oxford University Press

Stolze, Radegundis (1992) *Hermeneutisches übersetzen*. Tübingen: Gunter Narr.

Vermeer, Hans J. (1992) *Skopos und Translation – auftrag – Aufsätze*, Frankfurt/M: Verlag für Interkulturelle Kommunikation.

Wagner, Emma (2002) *Translating for the European Union Institutions*. Manchester: St Jerome Publishing.

LITERĀTŪRA

- Reiss, Katharina (2000) Translation criticism – the potentials and limitations. In: *Translation Studies: A Collection of Essays*, ed. by G. Steiner, London: Routledge.
- Manchester: St Jerome Publishing (1998) *Wordly*, A. B. ed. by J. C. C. University of Manchester.
- Skujins, V. un Krišs, M. Tēvins un citi. *Kā izvērtēt un pārveidot latviešu valodas materiālus*. Rīga: Latvijas Valsts valodas centrs (1994).
- Smits, P. (1998) *Glied Bibels valoda*. Rīga: Latvijas Valsts valodas centrs.
- Broks, V. (1991) *Problems of the Translation of the Bible*. V. Rīga: Latvijas Valsts valodas centrs.
- Steiner, George (1977) *After Babel*. Oxford: Oxford University Press.

NATIONAL LANGUAGE COMMISSION

VOLUME 1

THE LATVIAN LANGUAGE –
EXTENDING THE BORDERS

RIGA 2005

© Valsts valodas komisija
ISBN-9984-30-079-X

Datorsalikums SIA «JUMI»
Iespiests SIA «JUMI»
Adrese: Rīga, LV-1009, Lienes 19,
e-mail: jumi@apollo.lv
tālrunis/fakss: 7 312365

OBĻIGĀTĀIS
EKSEMPLĀRS

Stolze, Radegundis (1992) *How to translate*. Tübingen: Gunter Narr.

Vernier, Hans J. (1992) *Skopos and Translation – Auftrag – Aufsatz*. Frankfurt/M: Verlag für Interkulturelle Kommunikation.

Wagner, Erika (1992) *Translating for the European Union Institutions*. New York: St Jerome's Publishing.

VOLUME I

EXTENDING THE BORDERS — THE LATVIAN LANGUAGE —

RIGA 2002

© Valsts valodas komisija

ISBN 9984-30-079-X

Batazsalikums SIA «JUMI»

reģistrēta SIA «JUMI»

Adrese: Rīga, LV-1009, Lienes 19.

e-pasts: jum@apollo.lv

tālrunis: 7 312365

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS**

3-

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305015748

2005-5
325